

สนับสนุนโดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาระดับพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ ฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

តើចង់រកច្បាប់អ្វី ឬចង់រកច្បាប់អ្វីមួយ

ಅವಲೋಕನೇಶ್ವರ ವೈಷ್ಣವೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುಪರಶುರಾಮಪಾದವಿಷ್ಣು

សុភិព័ត្ត ឈមរោគ

សុភិព័ត្ត ឈមរោគ

ศิริวรรณ วรชัยยุทธ

កិត្តិយោគី បុណ្យកើត

គំរូលេខ ០១ ប្រភេទ ០១
ស្ថិតិលេខ ០១ ប្រភេទ ០១

ឃីឃីឃី កុះកុះកុះកុះ

ธีระวัฒน์ ||สนคำ

สุพจน์ นาคินทร์

រ៉ូនាណី ភិរមយ៉ូបុត្ត

ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำรวมราก

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์
บรรณาธิการ

ผู้เขียน:

สุจิตต์ วงษ์เทศ
ศิริวรรณ วรชัยยุทธ
กิตติพงศ์ บุญเกิด
ศานติ ภาคิตำ
สิทธิพร เนตรนิยม
พิพัฒน์ กระแจะจันทร์
ธีระวัฒน์ แสนคำ
สุพจน์ นาครินทร์
รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล

จัดโดย ฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ร่วมกับ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาน้ำพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำรวมราก

โครงการศิลปเสวนาพิเศษ ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำรวมราก
จัดเสวนาวันพุธที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๘ เวลา ๑๓.๐๐-๑๖.๓๐ น.
ณ ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

ลิขสิทธิ์เป็นของผู้เขียน, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

บรรณาธิการ : พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

ผู้เขียน : สุจิตต์ วงษ์เทศ, ศิริวรรณ วรชัยยุทธ, กิตติพงศ์ บุญเกิด,
ศานติ ภักดีคำ, สิทธิพร เนตรนิยม, พิพัฒน์ กระแจะจันทร์,
ธีระวัฒน์ แสนคำ, สุพจน์ นาครินทร์, รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

คณะทำงาน นายการุณ สกุลประดิษฐ์
เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นายบุญรักษ์ ยอดเพชร
ผู้ช่วยเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นางสุกัญญา งามบรรจง
ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
นายเฉลิมชัย พันธุ์เลิศ
ผู้อำนวยการกลุ่มสถาบันสังคมศึกษา

ออกแบบปกและรูปเล่ม : พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, ชัชพร อุตสาห์พงษ์

พิมพ์ครั้งแรก : พฤศจิกายน ๒๕๕๘

จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ
ร่วมกับ ฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิมพ์ที่ : ห.จ.ก. โรงพิมพ์อักษรไทย

คำนำ

วันลอยกระทง ที่ถือเป็นวันสำคัญที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี มีความทรงจำร่วมชุดหนึ่งที่เกี่ยวกับประเพณีการลอยกระทง นักเรียนอาจจำเหตุการณ์ของวันเพ็ญเดือนสิบสอง มีการลอยกระทงร้องเพลงวันลอยกระทง ชมการประกวดกระทงและนางนพมาศ และงานรื่นเริงแห่งคำคืนแห่งความสุขนี้ อีกมุมหนึ่งในวันลอยกระทงและเรื่องราวที่อยู่เบื้องหลังวันสำคัญนี้ ก็ยังคงมีพรมแดนความรู้อื่น ๆ ที่ชวนให้คิดและสืบค้นต่อไปได้อีกมาก จึงอาจกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ “วันลอยกระทง” เป็นสื่อการเรียนรู้ที่ทรงพลังที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องวันลอยกระทงที่ลึกซึ้งมากขึ้น มากกว่ามองเป็นเพียงงานรื่นเริงหนึ่ง ปลอยให้ผ่านเลยไปแล้วรอคอยให้หมุนเวียนกลับมาใหม่ในอีกรอบปี โดยมีได้เรียนรู้อะไรกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

วันลอยกระทง ปี ๒๕๕๘ นี้ ตรงกับวันพุธที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๘ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดทำโครงการศิลปเสวนาพิเศษ เรื่อง “ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำร่วมราก” เพื่อเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมไทยและประเทศเพื่อนบ้านเนื่องในวันลอยกระทง สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้พิจารณาเห็นว่าจะเป็นโอกาสในการมีส่วนร่วมเผยแพร่ความรู้ด้านประวัติศาสตร์แก่ผู้ที่สนใจทางด้านประวัติศาสตร์ และนักเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งทิศทางการทำงานยังสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทย การเตรียมความพร้อมเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียน และนโยบาย “ลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้” ที่ให้มีการลงมือปฏิบัติ สืบค้นทางด้านประวัติศาสตร์ ให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ในโลกของความเป็นจริง โดยได้เรียนรู้จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงได้สนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือ “ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำร่วมราก” สำหรับใช้ในโครงการศิลปเสวนาพิเศษ และส่วนหนึ่งจะส่งให้แก่สถานศึกษาในสังกัดและสถานศึกษาอื่น ๆ เพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิง เอกสารเสริมความรู้ด้านประวัติศาสตร์สำหรับครูผู้สอน และจุดประกายให้เกิดการศึกษาเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ในมิติของท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ ประเทศเพื่อนบ้านที่เชื่อมโยงกันในลักษณะของการเรียนรู้แบบสหสาขาวิทยาการ

เนื้อหาในเอกสารประกอบด้วยบทความและภาพประกอบที่น่าสนใจ จำนวน ๙ เรื่อง ประกอบด้วย ๑) ลอยกระทง, เเห่เรือ มาจากไหน? ๒) ปลอยโคม-ลอยกระทงในแบบวัฒนธรรมจีน ๓) เทศกาลที่ปาวลี และเทวที่ปาวลีของอินเดีย ๔) ประเพณีลอยกระทงกรุงกัมพูชา ๕) “ตะซาวังโด้ง” จุดไฟตามประทีปในพม่า ๖) ลอยสะเปา ลอยประทีป ยี่เป็งล้านนา ๗) เรือไฟ ลอยกระทงอีสาน เรื่องเล่าจากความทรงจำ ๘) ลอยกระทงสุขโขทัยจากคำบอกเล่า

ของชาวสุโขทัย และ ๙) เรือส่งวิญญาณ เรือพระราชพิธี จากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นเอกสารรวมบทความที่เขียนโดยนักวิชาการ และคณาจารย์ผู้มีประสบการณ์ด้านประวัติศาสตร์ ที่มาร่วมตัวกันสร้างสรรค์ผลงานให้เป็นต้นทุนความรู้ สำหรับใช้ในการเรียนรู้ต่อไป

การเปิดเล่มด้วยคำถามสำคัญที่ว่า “ลอยกระทง, เเห่เรือ มาจากไหน?” ของสุจิตต์ วงษ์เทศ เป็นการตั้งคำถามให้เกิดกระหายใคร่รู้ ให้สืบค้นเอกสารหลักฐานต่างๆ มาเชื่อมร้อยเข้าด้วยกัน ด้วยการตั้งประเด็นข้อเสนอ ให้เกิดการถกเถียงและสืบค้นต่อไป เรียกว่าเป็นจุดตั้งต้นกระบวนการเรียนรู้และการคิดแบบนักประวัติศาสตร์ ที่ครูและผู้เรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน สมควรได้ติดตั้งคุณสมบัติเช่นนี้ ทั้งการเป็นนักคิด นักตั้งคำถาม นักเสาะแสวงหาความรู้ที่เกิดขึ้นในตน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะติดตัวไปสำหรับเรียน โลกกว้างและเรื่องอื่นๆ ได้อย่างหลากหลาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนา “สมรรถนะและทักษะศตวรรษที่ ๒๑” ก็ย่อมได้ ซึ่งประเด็นนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นมิติใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ของการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่ยังมีคนจำนวนหนึ่งเข้าใจคลาดเคลื่อนว่า การเรียนวิชาประวัติศาสตร์เป็นแต่เพียงการเรียนรู้เนื้อหาและเรื่องราวจำนวนมาก การจดจำข้อมูลที่เต็มไปด้วยรายชื่อผู้คน และวันเวลาในอดีต และไม่สามารถนำไปประยุกต์หรือปรับใช้ได้เลย

สำหรับบทอื่นๆ นั้น นับว่าเป็นการรวบรวมผู้มีความชำนาญและเต็มไปด้วยประสบการณ์ในสาขานั้นๆ มาเขียนในหัวเรื่องเดียวกัน ผ่านจุดร่วมที่เรียกว่า “วันลอยกระทง” ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคมประชาธิปไตย ที่แต่ละบุคคลต่างพัฒนาความรู้ความสามารถของตนให้ลึกซึ้ง กว้างขวาง และนำความรู้ความสามารถนั้นมารวมกัน ให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนการเรียนรู้ให้แก่สังคมในวงกว้างได้ การเรียนรู้ธรรมชาติของการลอยกระทงทั้งของล้านนา อีสาน พม่า เขมร จีน อินเดีย ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมราชรัฐ และวัฒนธรรมหลวง เป็นการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ให้กว้างขวางขึ้น หลายมิติ หลายระดับ รวมทั้งข้ามขอบเขตพรมแดนเส้นแบ่งประเทศ ให้เข้าใจความเป็นพี่น้องร่วมที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน จะเรียกว่าเป็น “ความหลากหลายทางวัฒนธรรม” หรือ “ความเป็นประชาคมอาเซียน” ก็ย่อมได้

ในนามของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ขอขอบคุณคณะผู้เขียนทุกท่านที่เปิดพรมแดนความรู้เกี่ยวกับการลอยกระทง และธรรมเนียมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของผู้คนที่อาศัยในดินแดนลุ่มน้ำต่างๆ ในภูมิภาคอาเซียนและเอเชีย ซึ่งเป็นการต่อยอดความรู้ความเข้าใจของผู้คนให้ลึกซึ้งมากขึ้น

ขอขอบคุณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ให้เกียรติสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้มีส่วนร่วมในการจุดประกายความรู้ให้แก่สังคมโดยรวม ด้วยการมีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์หนังสือฉบับนี้ ซึ่งจะเป็นพลังช่วยขับเคลื่อน

คุณภาพการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่มีหน้าที่พัฒนาคุณภาพนักเรียนให้เป็นพลเมืองของประเทศ

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือ “ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำรวมราก” จะเกิดคุณูปการแก่การศึกษาด้านประวัติศาสตร์โดยรวม และจะเป็นการเริ่มต้นทำงานเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ในเรื่องอื่นๆ ต่อไป

(นายการุณ สกุลประดิษฐ์)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

คำนำบรรณาธิการ

ประเทศไทยไม่ได้เป็นประเทศเดียวที่มีประเพณีลอยกระทง แต่มีด้วยกันหลายประเทศ หลายวัฒนธรรม ในบางวัฒนธรรมไม่ได้ลอยกระทง แต่บูชาไฟตามประเพณี บ้างลอยเรือไฟ ดังนั้น หนังสือรวมบทความเล่มนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลประเพณีต่างๆ ที่สัมพันธ์กับประเพณีลอยกระทงของไทย ทั้งในประเทศอินเดีย จีน กัมพูชา พม่า รวมถึงในประเทศไทยเอง ได้แก่ ทางภาคเหนือ (ล้านนา) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) และสุโขทัยด้วย

หลักการค้นคว้าแต่ละบทความใช้ทั้งวิธีการศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ประสพการณ์ของผู้เขียนเองซึ่งคลุกคลีอยู่ในวัฒนธรรมนั้นๆ และใช้วิธีการทางด้านประวัติศาสตร์บอกเล่า ซึ่งทำให้เราเห็นถึงความหลากหลายของประเพณีลอยกระทงในแต่ละท้องถิ่นมากขึ้น และต้องการชี้ให้เห็นว่าคำบอกเล่านั้นก็ก็เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่า ประวัติศาสตร์ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของคนตัวใหญ่เท่านั้น แต่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่มาจากคนตัวเล็กในสังคมได้เช่นกัน ในเมื่อทุกคนเป็นเจ้าของชาติ ทุกคนย่อมเป็นเจ้าของประวัติศาสตร์ได้เช่นเดียวกัน หนังสือเล่มนี้จึงมีทั้งเรื่องของวัฒนธรรมหลวงและราษฎร์อยู่ด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงประเพณีลอยกระทง หลายท่านมักนึกถึงเฉพาะการลอยกระทงและโคมไฟเป็นส่วนใหญ่ ตามภาพที่เห็นกันได้ทั่วไปในสื่อท่องเที่ยว แต่ในความจริงแล้ว สาเหตุที่หลายวัฒนธรรมมีประเพณีใหญ่ในช่วงเวลานี้ก็เพราะถือเป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านของฤดูกาลจากฤดูฝนเข้าสู่ฤดูแล้ง อีกทั้งเป็นปลายฤดูการเก็บเกี่ยว ข้าวออกรวง หรือเป็นระยะก่อนการขึ้นปีใหม่ ดังนั้น จะพบว่าในบางวัฒนธรรม การลอยกระทงทำขึ้นเพื่ออุทิศอาหารให้กับบรรพบุรุษหรือผี บ้างใช้ข้าวใหม่ลอยกระทง บ้างเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น

ในพิธีกรรมของการบูชาแม่น้ำที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะชนบางกลุ่มเชื่อว่าเป็นเส้นทางผ่านไปสู่อีกโลกบาดาล ทำให้เกิดประเพณีในการลอยเรือขึ้น เช่นทางล้านนามีการลอยเรือสะเปา (สำเภา) ขนาดเล็กใหญ่ในวันลอยกระทง โดยภายในเรือสะเปาจะมีการใส่อาหารและเครื่องใช้เพื่อให้ทาน ถ้าเล็กหน่อยก็ใส่เพียงข้าวกับอาหาร แนวคิดในการใช้เรือเพื่อนำพาเครื่องเซ่นไปยังโลกหน้านี้สามารถย้อนกลับไปได้ถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และในท้ายที่สุดได้พัฒนามาเป็นเรือพระราชพิธีที่พบทั้งไทยและกัมพูชา ดังนั้น ในกัมพูชาจะพบว่ามีพระราชพิธีพายเรือ และลอยประทีปด้วยเรือ ประเพณีลอยกระทงและลอยเรือทั้งสองอย่างจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างน่าสนใจ

แต่ถ้าให้สรุปสั้นๆ ในตอนนี้คือทั้งลอยกระทง ลอยกระทิป และลอยเรือคือพิธีกรรม บูชาแม่น้ำ บูชาผี และสัมพันธ์กับความคิดเรื่องดินแดนหลังความตาย ต่อเมื่อได้มีการรับ ศาสนาจากอินเดียเข้ามาจึงมีการอธิบายด้วยความเชื่อทางศาสนาจากภายนอกแทน แต่ก็ยัง จะได้เห็นร่องรอยทิ้งไว้เช่นทางลำนานยังคงเชื่อว่าการลอยกระทงคือการส่งเคราะห์และให้ ทานกับผี เป็นต้น

ไม่ว่าอย่างไรลอยกระทงไทยมาจากไหนยังไม่มีใครทราบแน่ชัด ดังนั้น หนังสือเล่มนี้ จึงให้ข้อมูลจากวัฒนธรรมต่างๆ ในเขตประเทศอาเซียนและนอกอาเซียน เช่น อินเดีย และ จีน ที่มักอ้างกันว่าเป็นต้นเค้าของประเพณีลอยกระทง และยังให้ภาพกว้างของข้อมูลในจาก ประเทศต่างๆ ซึ่งก็คงขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของผู้อ่านว่าจะตีความกันอย่างไร ทว่าธรรมชาติ อย่างหนึ่งของวิชาประวัติศาสตร์โบราณคดีคือ ความรู้ย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงได้หากมี ข้อมูลใหม่หรือแนวคิดใหม่ที่ช่วยวิเคราะห์ แต่การจะตีความทางประวัติศาสตร์ใดๆ นั้น จำเป็นต้องยืนอยู่บนพื้นฐานของหลักฐานที่น่าเชื่อถือ พิสูจน์ได้ ดังนั้น การคาดการณ์โดย ขาดหลักฐาน บ้างเชื่อต่อๆ กันมาอาจด้วยเพราะถูกส่งคมกล่อมเกลามาร่วมร้อยปี จึงเป็น เรื่องที่ต้องคิดทบทวน หากเข้าใจไม่ถูกต้องก็ควรต้องริเริ่มแก้ไข หรือเราจะปล่อยให้ผิดต่อไป แล้วอนาคตจะเป็นเช่นไรในเมื่ออดีตกับปัจจุบันสร้างพันธะลูกโซ่ที่เป็นปัญหา ส่งผลทำให้ สังคมไทยไม่สามารถขยายพรมแดนความรู้ได้โดยง่าย

สุดท้ายนี้ ในฐานะของผู้รับผิดชอบโครงการศิลปิเสนาพิเศษ: ลอยกระทง เรือพระ ราชพิธี วัฒนธรรมน้ำร่วมราก ขอขอบพระคุณนายการุณ สกุลประดิษฐ์ เลขาธิการ คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน นายบุญรักษ์ ยอดเพชร ผู้ช่วยเลขาธิการคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน นางสุกัญญา งามบรรจง ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐาน การศึกษา และนายเฉลิมชัย พันธุ์เลิศ ผู้อำนวยการกลุ่มสถาบันสังคมศึกษา ที่สำคัญด้วยคือ อาจารย์ ดร.ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์ รองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ที่สนับสนุนโครงการนี้

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์

๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๘ ริมหน้าต่างจีน

สารบัญ

คำนำ	๓
คำนำบรรณาธิการ	๖
สารบัญ	๙
ลอยกระทง, เเห่เรือ มาจากไหน?	๑๑
สุจิตต์ วงษ์เทศ	
ลอยโคม-ลอยกระทงในแบบวัฒนธรรมจีน	๒๙
ศิริวรรณ วรชัยยุทธ	
เทศกาลที่ปาวลี และเทวที่ปาวลีของอินเดีย	๓๙
กิตติพงศ์ บุญเกิด	
ประเพณีลอยกระทงกรุงกัมพูชา	๔๙
ศานติ ภัคดีคำ	
“ตะขวงไทรง” จุดไฟตามประทีปในพม่า	๕๗
สิทธิพร เนตรนิยม	
ลอยสะเปา ลอยประทีป ยี่เป็งล้านนา	๖๕
พิพัฒน์ กระแจะจันทร์	
เรือไฟ ลอยกระทงอีสาน เรื่องเล่าจากความทรงจำ	๘๕
ธีระวัฒน์ แสนคำ	
ลอยกระทงสุโขทัยจากคำบอกเล่าของชาวสุโขทัย	๙๓
สุพจน์ นาครินทร์	
เรือส่งวิญญาณ เรือพระราชพิธี จากอดีตถึงปัจจุบัน	๙๙
รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล	

ลอยกระทง, เห่เรือ มาจากไหน?

สุจิตต์ วงษ์เทศ

มติชน

ประเพณีพิธีกรรมประเพณีใหม่ หรือสร้างใหม่ได้เรื่อยๆ ตามต้องการของรัฐและชุมชน แต่ละยุคสมัยของตน

ถ้าไม่เป็นที่นิยมยกย่อง แล้วไม่มีใครทำตาม ก็เลิกราล้มหายไปเอง จนกว่าจะมีสิ่งประเพณีใหม่มาแทน

แต่ต้องบอกความจริงต่อสังคมว่าเป็นประเพณีประเพณี เป็นสิ่งสร้างใหม่ โดยไม่หลอกให้เชื่อว่าเป็นสิ่งมีมาเก่าแก่แต่ดั้งเดิม โดยพระเจ้าแผ่นดินยุคโน้นนั้น

๑. ลอยกระทง เริ่มมีครั้งแรก สมัย ร.๓

ลอยกระทงที่ทำสืบเนื่องถึงทุกวันนี้ เป็นประเพณีประเพณีหรือสร้างใหม่ เริ่มมีครั้งแรกสมัย ร.๓ ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (ผู้รู้ประเพณีจีน เชื่อว่าได้แนวคิดจากจีน แต่ยังไม่ได้แสดงหลักฐาน)

แล้วสร้างคำอธิบายใหม่ให้ดูสมจริง โดยอ้างอิงย้อนยุคถึงสุโขทัย ๓ เรื่อง ดังนี้

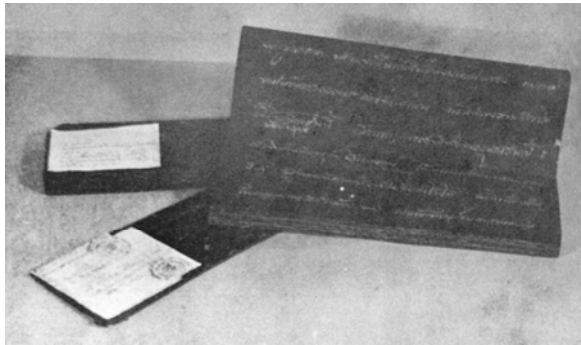
๑. นางนพมาศ ริเริ่มประเพณีกระทงทำจากใบตอง (กล้วย) ก่อนหน้านั้นไม่มี
๒. พระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ทรงลอยกระทงครั้งแรก ก่อนหน้านั้นไม่มี
๓. ลอยกระทง เนื่องในศาสนาพุทธ เพื่ออุทิศบูชาพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานยังนมมทานที

หลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีไม่สนับสนุนคำอธิบายทั้ง ๓ เรื่องนั้น [รายละเอียดมีในหนังสือ ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง สมัยสุโขทัย (สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ) สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งที่สาม พ.ศ.๒๕๔๕] จะสรุปมาดังนี้

๑. นางนพมาศเป็นหนังสือมีนิยายแต่งใหม่สมัย ร.๓ เป็นคู่มือลูกสาวผู้ดีที่ถวายตัวเข้ารับราชการในวัง เป็นสนมนางบำเรอ

๒. ลอยกระทง สมัยกรุงเทพฯ สืบจากลอยโคมในน้ำไหล สมัยอยุธยา ซึ่งมีพัฒนาการจากพิธีกรรมขอขมาน้ำและดิน ยุคดึกดำบรรพ์

๓. ลอยกระทง มีรากเหง้าเนื่องในศาสนาผี ไม่พุทธ แต่สมัยหลังโยงให้เกี่ยวกับ พุทธ

สมุดไทยดำเรื่องนางนพมาศ ซึ่งกรมพระ
สมมตอมรพันธุ์ รับสั่งว่าเป็นลายพระหัตถ์
ร.๓ (เจ้าพระยารัตนบดินทร์ มอบให้หอ
พระสมุดวชิรญาณ)

**“หนังสือเรื่องนางนพมาศ ซึ่งฉันเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์”**

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีลายพระหัตถ์ จาก Cinnamon Hall
ที่ Penang เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ.๒๔๗๙ ถึงพระยาอนุমানราชชน ในหนังสือ ให้
พระยาอนุมาน : มุลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป จัดพิมพ์ เมื่อ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๒๑
หน้า ๕๖)

สระน้ำในเมืองเก่าสุโขทัย ไม่ขุดไว้ลอยกระทง

สุโขทัย เมืองแล้งน้ำ ตั้บนที่ดอนเชิงเขา จึงต้องขุดตระพังเก็บน้ำ

ตระพังในเมืองเก่าสุโขทัย เป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดกั้ววัง เพื่อกักเก็บน้ำไว้
ใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ได้ขุดไว้ลอยกระทง หรือเฝ้าเทียนเล่นไฟ

ลอยกระทง เป็นประเพณีของบริเวณที่ราบลุ่ม มีน้ำไหล

“การเสริมสร้างประเพณีใหม่ๆ ขึ้น ณ แหล่งโบราณสถาน เพื่อวัตถุประสงค์
ทางการท่องเที่ยว เช่น การจัดลอยกระทงที่สุโขทัย มิใช่ความผิด-----

แต่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องควรได้ตระหนักถึงความจริงทางประวัติศาสตร์ที่เราต้อง
รับผิดชอบส่งต่อให้สาธารณชน ว่าประเพณีนี้ที่สุโขทัยเป็นของปรุงแต่งขึ้นในปัจจุบันนี้
เท่านั้น

ไม่เคยมีหลักฐานใดๆ ในประวัติศาสตร์สุโขทัยว่าการลอยกระทงเป็นประเพณี
รื่นเริงของชุมชนซึ่งตั้งหลักแหล่งอยู่ที่แล้งน้ำโดยธรรมชาติ จนต้องจัดระบบหาทางนำ
น้ำมาใช้ ซึ่งเราได้เห็นประจักษ์พยานจากสิ่งก่อสร้างบนผิวดินอันปรากฏร่องรอยอยู่

ชัดเจน” (ธิดา สาระยา: การอนุรักษ์สุโขทัยฯ ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๐ หน้า ๒๒)

ผู้นางนพมาศลอยกระทงลงในตระพัง (สระน้ำ) และเผาเทียน เล่นไฟ ประเพณีประเพณีที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กรมศิลปากรเริ่มจัดครั้งแรกราว พ.ศ. ๒๕๒๐

ขอขมาธรรมชาติ ในศาสนาผี

ลอยกระทง มีต้นทางจากประเพณีพิธีกรรมประจำฤดูน้ำหลากท่วมท้น เนื่องในศาสนาผี ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว เพื่อขอขมาเจ้าแม่ที่สิงอยู่ในน้ำและดิน (ก็คือขอขมาธรรมชาติ) ปีละครั้ง

ยุคดั้งเดิม พิธีขอขมาเริ่มเมื่อน้ำหลากท่วมราวกลางเดือน ๑๑ ต่อเนื่องถึงเดือน ๑๒ แล้วสิ้นสุดพิธีเมื่อน้ำค่อยๆ ลดเมื่อเดือนอ้าย (เดือน ๑)

ต่อมาเปลี่ยนไปเริ่มก่อนกลางเดือน ๑๒ ไม่มีกำหนดเล็กเมื่อไร? แต่ปัจจุบันกำหนดตายตัววันเดียวคือกลางเดือน ๑๒

เหตุที่ต้องขอขมา ก็เพราะคนเราเชื่อว่าได้ล่วงเกินเจ้าแม่และตีมกินข้าวปลาอาหารเลี้ยงชีวิตตลอดปีจากน้ำและดิน

เจ้าแม่ คือ ผีน้ำ ผีดิน ที่สิงอยู่ในน้ำและดิน บางที่เรียกว่าผีเซื้อ แต่คนบางกลุ่มออกเสียงเป็นผีเสื่อ (คำว่า เซื้อ ออกเสียงเป็น เสื่อ)

มีร่องรอยอยู่ในคำสอนของพวกไทดำ (ในเวียดนาม) ไว้ว่า “กินข้าวอย่าลืมน้ำกินปลาอย่าลืมน้ำ”

“กินข้าว อย่าลืมน้ำ” หมายความว่าเมื่อกินข้าวอย่าลืมน้ำที่ส่งอยู่ในท้องนา ซึ่งปลูกข้าวเติบโตออกรวงมีเมล็ดให้คนกิน

“กินปลา อย่าลืมน้ำ” หมายความว่าเมื่อกินปลาก็อย่าลืมน้ำที่ส่งอยู่ในน้ำ

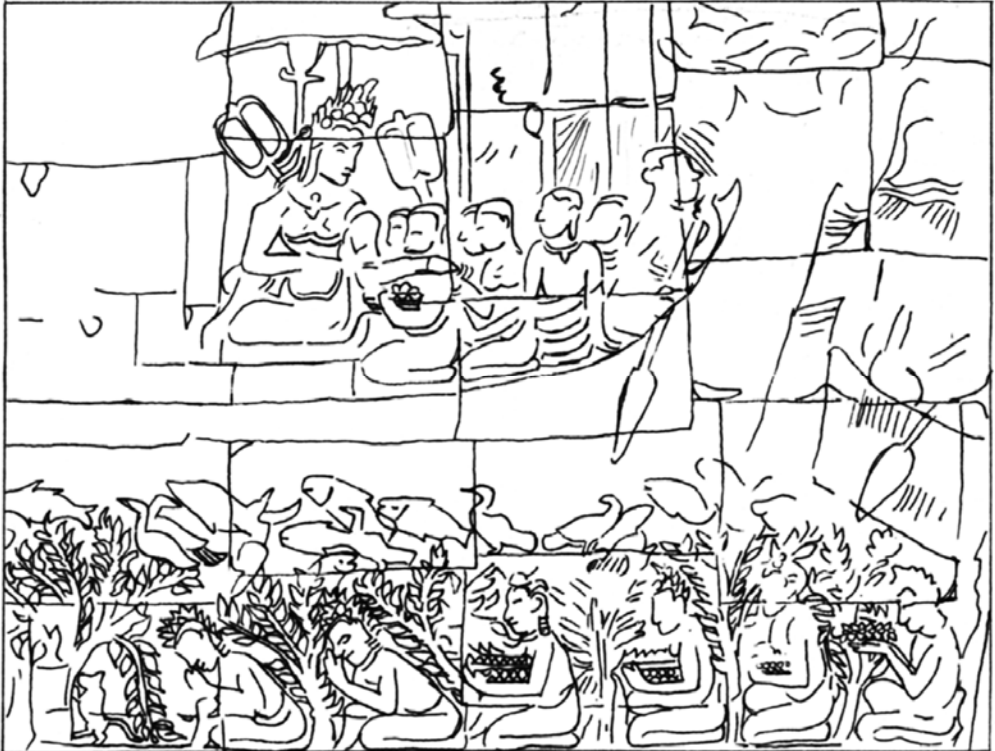
ภาพสลักของขอมมาชฌมชาติ บนผนังระเบียงด้านนอก บริเวณมุมผนังด้านทิศใต้มุมตะวันออกของปราสาทบายน (ถ่ายภาพโดย วรณิกา สุนต์ตา)

กัมพูชามีก่อนนานแล้ว

พิธีกรรมของขอมมาชฌมชาติในศาสนาผี ด้วยเครื่องเซ่นใส่ภาชนะลอยน้ำจากธรรมชาติ เช่น หอยกัลล้วย, กระบอกลมไฟ, กะลามะพร้าว ฯลฯ มักทำในน้ำไหลบริเวณที่ลุ่มน้ำท่วมถึง เช่น แม่น้ำลำคลอง ฯลฯ

มีในราชสำนักกัมพูชามาก่อนนานแล้ว (ก่อนยุคสุโขทัย) บริเวณโดนเลสาบ (ทะเลสาบ) ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำขนาดมหึมา

หลักฐานอยู่ในภาพสลักปราสาทบายน ราว พ.ศ.๑๗๕๐ เป็นรูปเจ้านาย, ขุนนาง, และนางใน ฯลฯ ลงเรือทำพิธีกรรมขอขมา มีภาชนะอย่างหนึ่งคล้ายกระทง ทำจากใบตองหรือหยวกกล้วยบรรจุเครื่องเซ่น

ลอยกระทงเขมรเก่ากว่านางนพมาศ สุโขทัย? พิธีกรรมขอขมาธรรมชาติ เจ้าแม่ของน้ำและดิน เป็นแบบแผน ศักดิ์สิทธิ์มีในราชสำนักกัมพูชา ตั้งแต่ก่อน พ.ศ.๑๗๕๐ ก่อนยุคสุโขทัย (ลายเส้นจำลองจากภาพสลักที่ ปราสาทบายน โดย รัชชัย ยอดพิชัย)

เปลี่ยนฤดูกาล, เปลี่ยนปีนักษัตร

ขอขมาธรรมชาติด้วยลอยกระทง เป็นประเพณีคาบเกี่ยวช่วงเวลาระหว่างเดือน ๑๑, เดือน ๑๒ (สิ้นฤดูกาลเก่า) กับเดือนอ้าย, เดือนยี่ (ขึ้นฤดูกาลใหม่) ดังมีกลอนเพลงเก่าๆ สั้นๆ บอกว่า

เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง	เดือนสิบสองน้ำทรง
เดือนอ้ายเดือนยี่	น้ำก็รั่วไหลลง

ดังนั้น ลอยกระทงจะว่าเป็นประเพณีสิ้นฤดูกาลเก่าก็ได้ หรือจะว่าขึ้นฤดูกาลใหม่ก็ได้ เพราะเปลี่ยนปีนักษัตร (ชวด, ฉลู, ขาล,เถาะ ฯลฯ) ในช่วงเวลานี้ ยังมีบอกในปฏิทินหลวงจนปัจจุบัน

[โดยทั่วไปเข้าใจว่าเปลี่ยนปีนักษัตรตอนสงกรานต์ อันเป็นประเพณีเปลี่ยนราศีในวัฒนธรรมจากอินเดีย แต่ในอินเดียไม่มีปีนักษัตร เพราะเป็นประเพณีเปอร์เซีย (อิหร่าน) ผ่านจีน ถึงอุษาคเนย์ ปีนักษัตรจึงไม่เกี่ยวกับสงกรานต์]

จะเทียบว่าปีเก่า, ปีใหม่ ก็ได้ แต่ไม่ควรยึดถือจริงจังว่าปีเก่า, ปีใหม่ เพราะเป็นคำในวัฒนธรรมสังคมสมัยใหม่ตามแบบแผนตะวันตก ซึ่งไม่มีในสังคมตะวันออกยุคก่อนๆ

ฤดูกาลเก่ากับฤดูกาลใหม่ ไม่แบ่งเป็นเส้นตรงตายตัวเหมือนขีดด้วยไม้บรรทัด

แต่เป็นที่รับรู้จากความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติของน้ำ ตั้งแต่เดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสอง ต่อเนื่องถึงเดือนอ้าย เดือนยี่ (เดือนที่หนึ่ง เดือนที่สอง) ดังมีกลอนเพลง (ที่ยกมาข้างต้น) ของชาวบ้านดั้งเดิมร้องเล่นทั่วไป

๒. เเห่เรือ มีครั้งแรก สมัย ร.๔

เห่เรือ ทุกวันนี้หมายถึงขับลำนำเป็นทำนองอย่างหนึ่งในกระบวนเรือพระราชพิธี พยุหยาตราทางชลมารค มีต้นเสียงเห่หน้า แล้วมีลูกคู่เห่ตาม เป็นประเพณีประติมากรรมที่เพิ่งสร้างใหม่ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์

พบร่องรอยเก่าสุดสมัย ร.๔ โดยไม่ให้ความสำคัญนักเมื่อเทียบอย่างอื่นในพระราชพิธีลอยพระประทีป (ลอยกระทง) ว่า “เรือพระที่นั่งนั้นพายเรือให้ล่องลงไปตามลำน้ำ” [พระราชพิธีเดือนสิบสอง ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ ร.๕]

แต่ไม่มีบอก “ร้องเห่” ว่าร้องอะไร? อย่างไร?

จนสมัย ร.๕ จึงพบเห่เรือในงานสร้างสรรค์เพลงดนตรีและละครของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แล้วถือเป็นแบบแผนสืบเนื่องจนปัจจุบัน

[รายละเอียดมีในหนังสือ *เรือพระราชพิธี และเห่เรือ มาจากไหน?* ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ โพสต์ พับลิชชิ่ง พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.๒๕๕๔]

เห่เรือเป็นพระราชพิธีขนาดใหญ่โตในปัจจุบัน ถ้ามีจริงในอดีตก็ควรมีเอกสารบันทึกเหมือนเรื่องอื่นๆ แต่กลับไม่พบ

สมัย ร.๓ โปรดเล่นลอยกระทง แล้วมีประกวดกระทงเป็นที่ครึกครื้นสนุกสนานใหญ่โต (มีรายละเอียดพรรณนาไว้ในพระราชพงศาวดาร ร.๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ตอนว่าด้วยพิธีจองเปรียง ลอยกระทง) แต่ไม่บันทึกว่ามีเห่เรือในพิธีทอดกฐินและลอยกระทง

เสมียนมี กวีสมัย ร.๓ แต่งนิราศเดือน ก็ไม่มีพูดถึงเห่เรือ เมื่อพรรณนาความตื่นเต้นสนุกสนานพิธีทอดกฐิน เดือน ๑๑ กับลอยกระทง เดือน ๑๒

ภาพย้เหเรือ ไม่ใช่เหเรือ

มักกล่าวกันทั่วไปว่าภาพย้เหเรือของเจ้าฟ้ากุ้ง และภาพย้เหชมเครื่องควหาวนของ ร.๒ ใช้เหเรือพระที่นั่งและเรือผ้าไตรพระภุณ

แต่สมเด็จฯ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงชี้ว่า **“ไม่ใช่เป็นบทที่แต่งสำหรับเหเรือพระที่นั่ง หรือสำหรับแห่พระภุณ”** แล้วทรงย้ำว่า **“ไม่ปรากฏมีเหเรือเวลาแห่พยุหยาตราพระภุณเมื่อในรัชกาลที่ ๓”**

[คำนำหนังสือ ลิลิตแห่พระภุณกระบวนพยุหยาตรา พิมพ์แจกในงานศพ พระยาสุนทรสงคราม (ถม ณ มหาชัย) พ.ศ.๒๔๕๕ อ้างจากหนังสือ ลิลิตกระบวนพยุหยาตราพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชาติชินโรส พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ธันวาคม ๒๔๓๙ หน้า ๑๗-๒๕]

[ข้อมูลหลายอย่างเกี่ยวกับเหเรือ ได้รับความกรุณาช่วยค้นหาให้จาก อ.รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล คณะมนุษยศาสตร์ ม.รามคำแหง]

ยุคอยุธยา ไม่พบเหเรือพระที่นั่ง

ยุคอยุธยาไม่พบหลักฐานว่ามีเหเรือในขบวนเรือพระที่นั่ง ส่วนภาพย้เหเรือของเจ้าฟ้ากุ้ง ไม่พบหลักฐานว่ายุคอยุธยาเคยใช้เหเรือ

ถ้าพิจารณาตามเนื้อหาแล้ว ภาพย้เหเรือของเจ้าฟ้ากุ้งเป็นบทกวีนิพนธ์เชิงสังวาส โดยใช้ฉันทลักษณ์เป็นโคลงสี่และภาพยยานี้ แต่มาสมมติเรียกภายหลังว่าภาพย้เหเรือ เพราะเข้าใจไปเองว่าใช้เหเรือตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ ยุคอยุธยา

เหเรือ เมื่อจอดกลางน้ำ

เหเรือยุคอยุธยา ถ้าจะมีก็มีในพิธีไล่เรือ หรือไล่่น้ำ บริเวณตำบลบางชดาน เพื่ออ้อนวอนวิงวอนร้องขอเจ้าแม่แห่ง่น้ำบันดาลให้น้ำลดเร็วๆ มีบอกไว้ในโคลงทวาทศมาส

บางชดาน มีเอกสารเการะบุว่าอยู่ใต้ชนอนหลวงวัดโปรดสัตว์ (บ้านชนอนหลวง ต.ชนอนหลวง อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา)

เพราะบริเวณนี้เป็น “ดินสะตือ” (ในกำสรวลสมุทรเขียนว่า “จากมามาแกล่ไกล่บางชดาน”, “ชดานราบคือชดานตือ ดอกไม้”) หมายถึงมี่น้ำวนเป็นเกลียวลึกลงไป ถือเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำ เป็นทางลงบาดาลของนาค

ต้องทำพิธีกรรม**เห่กล่อม**อ้อนวอนวิงวอนร้องขอต่อผี คือนาคที่บันดาลให้มี่น้ำโปรดรับ่น้ำคึนลงบาดาล จะได้่น้ำลดเร็วๆ

โคลงทวาทศมาส ยุคต้นอยุธยา บอกว่า “ดลฤตุสังล่า ไล่ชล”

ที่ว่า “สังข์ล้ำ ไหลชล” มีนัยยะถึงสถานการณ์แห่งกล่อมโดยตรง ขณะเรือจอดอยู่กลางน้ำ ตรงบริเวณที่เรียกดินสะดือ ดังนี้

๑ ขลธิปละปลั่งค้ำ	ทางสินธุ์
นาเวศนาวาวาง	วาดน้ำ
ตกบางขตานดิน	สตือแม่
ดลฤดูสังข์ล้ำ	ไหลชล ฯ

เห่ หมายถึงทำนองขับลำนำเพื่อวิงวอนร้องขอ หรือทำให้เพลินใจแล้วเคลิบเคลิ้มถึงหลับไปได้

บางทีก็ใช้ควบคู่กับกล่อม เช่น เห่กล่อมพระบรรทมถวายเจ้านายเมื่อจะบรรทม

กล่อม หมายถึงร้องเป็นทำนองเพื่อเล้าโลมใจ เช่น **กล่อมเด็ก** คือร้องลำนากล่อมให้เด็กเพลินจนนอนหลับ, **กล่อมหอ** ขับร้องหรือเล่นดนตรีบนเรือนหอเพื่อให้รื่นเริงในพิธีแต่งงาน ฯลฯ

ในกฎมณเฑียรบาล ยุคต้นอยุธยา ไม่มีกล่าวถึงเห่เรือ แต่ในพิธีพราหมณ์สยาม มีพิธี**กล่อมหงส์** เป็นทำนองอย่างหนึ่งเรียก**ข้าเจ้าหงส์** คือเอาเทวดาลงเปลแล้วไกวพร้อมกล่อมเจ้าหงส์ เป็นต้น

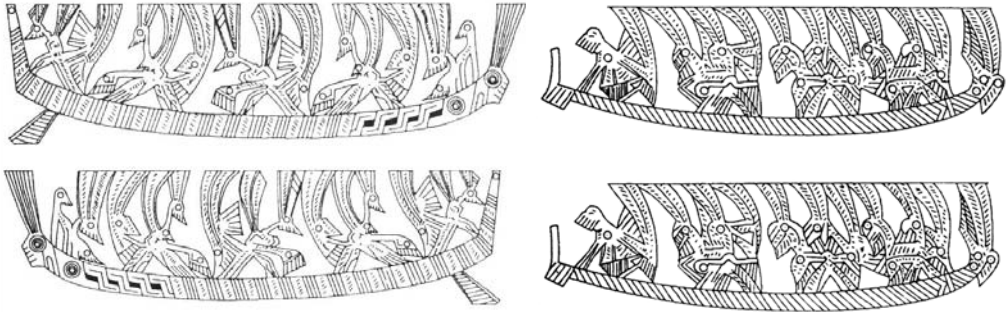
เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชในการพระราชพิธีทอดพระกริณ สมัย ร.๔ พ.ศ. ๒๔๐๘
(ถ่ายโดยจอห์น ทอมป์สัน)

เรือพระราชพิธี

เรือพระราชพิธีมีรากเหง้าและพัฒนาการจากเรือศักดิ์สิทธิ์ ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ใช้ในพิธีกรรมขอขมาดินและน้ำ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของราชอาณาจักร และพิธีศพลหลังรับศาสนาจากอินเดีย จึงแก้ไขหัวเรือเป็นรูปสัตว์ สัญลักษณ์พาหนะศักดิ์สิทธิ์ของมหาเทพ

มักอธิบายว่าเรือพระราชพิธีมาจากเรือรบที่ใช้ในแม่น้ำลำคลองและออกท่องทะเล ครั้นการรบทัพจับศึกในแม่น้ำลำคลองหมดสิ้นความสำคัญไปที่ละน้อย เรือรบเหล่านี้ดัดทอดมาเป็นเรือพระราชพิธี

แต่ไม่เป็นความจริง เพราะเรือรูปสัตว์ไม่เคยใช้ในการรบ แต่ใช้เฉพาะพิธีกรรมเท่านั้น

ต้นแบบเรือพระราชพิธี คือ เรือศักดิ์สิทธิ์สุวรรณภูมิ ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ลายสลักข้างกลองทองมโหระทึก (ซ้าย) พบที่บ้านนายเสมอ อัมตะสาร ต.วังกระแจะ อ. เมือง จ. ตราด (ขวา) พบที่วัดดลิ่งพัง (ศรีวังการาม) ต. ดลิ่งงาม อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร์ธานี (ภาพจากหนังสือ กลองมโหระทึกในประเทศไทย. เมธี จิระวัฒนา. สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖)

วิงวอนเจ้าแม่ ให้น้ำลด

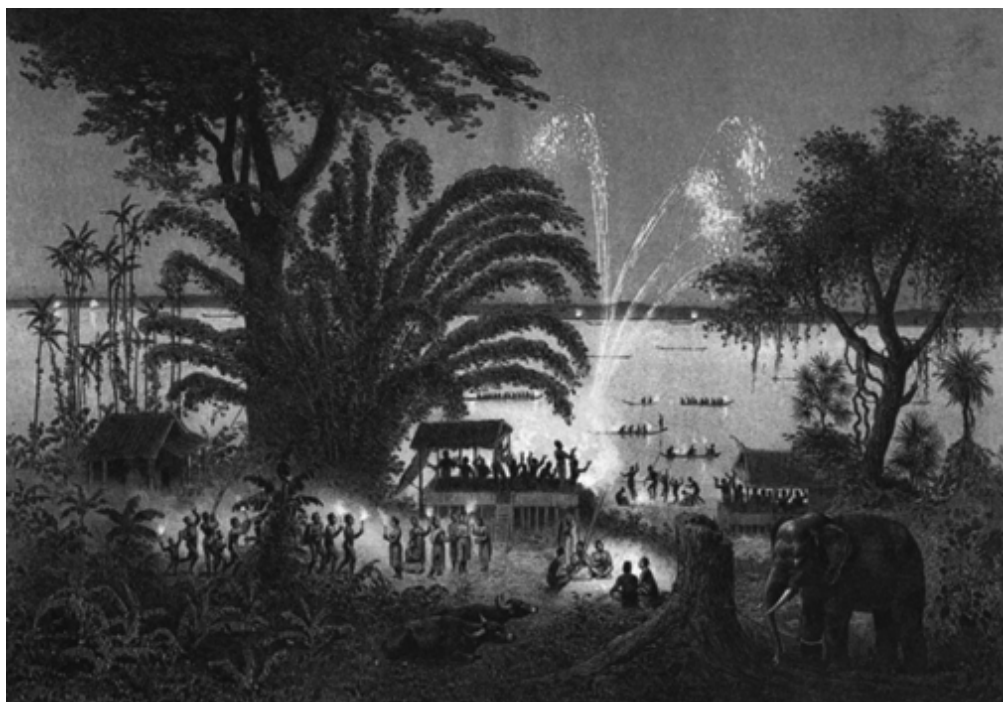
เพื่อบันดาลให้น้ำลดลงเร็วๆ ชาวนาต้องมีพิธีอ้อนวอนวิงวอนร้องขอต่อเจ้าแม่ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (หมายถึงผีที่สิงอยู่ในน้ำและดิน) เช่น ไหลเรือ (หรือส่วงเอือ), ชักวาวขอลม ฯลฯ อาจมีอย่างอื่นอีก แต่ยังไม่พบหลักฐาน หรือร่องรอยพิธีกรรม

เหตุเพราะเป็นช่วงเปลี่ยนฤดูกาล หลังน้ำขึ้นสูงสุดช่วงพระจันทร์วันเพ็ญ กลางเดือน ๑๒ (เฉลี่ยราวกลางพฤศจิกายน) พุทธอีกอย่างก็ได้ว่า **สิ้นสุดปีนักษัตรเก่า ขึ้นปีนักษัตรใหม่ เรียกเดือนอ้าย** (เดือน ๑)

นับแต่นี้ไป ข้าวเต็มรวงในนามีเมล็ดข้าวค่อยๆ แก่เต็มทีจนสุกเต็มรวง พร้อมให้เก็บเกี่ยว

ขณะนั้นระดับน้ำสูงมากในท้องที่ภาคกลาง น้ำต้องค่อยๆ ลดลงจนแห้งหายจากท้องนา เพื่อชาวนาเข้าเก็บเกี่ยวข้าวในนา

ถ้าน้ำไม่ลด หรือลดช้า ชาวนาเข้าเก็บเกี่ยวไม่ได้ เมื่อปล่อยจนน้ำไว้นานข้าวก็เน่า น้ำ อาจไม่มีข้าวกินในปีนั้น

พิธีไหลเรือ หรือสว่างเอื้อในแม่น้ำโขง ลายเส้นฝีมือช่างในคณะสำรวจชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามาสำรวจแม่น้ำโขง ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๙-๒๔๑๑ เมื่อปลายแผ่นดิน ร.๔ ถึงต้นแผ่นดิน ร.๕ (ภาพจาก A Pictorial Journey on the Old Mekong Cambodia, Laos and Yunnan. Louis Delaporte and Francis Garnier. White Lotus, ๑๙๙๘.)

ไหลเรือ

ไหลเรือ คำลาวเรียก สว่างเอื้อ หมายถึงแข่งเรือเพื่อเบิกทางผลักดันให้น้ำไหลลดเร็ว ๆ ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง

สว่าง แปลว่า แข่ง เช่น แข่งเรือ, หลีกไป, หลบไป เช่น ไล่สัตว์ป่าให้หลีกหรือหลบไปทางใดทางหนึ่ง [สรุปจาก สารานุกรมภาษาอีสานฯ โดย ปรีชา พิณทอง พ.ศ. ๒๕๓๒ หน้า ๗๕๔]

ไล่เรือ

ไล่เรือของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีความหมายอย่างเดียวกับไล่่น้ำ เป็นพิธีกรรมอย่างเดียวกับไหลเรือ หรือสว่างเอื้อ ทางลุ่มน้ำโขง

นาเชื่อว่าไหลเป็นคำทางลุ่มน้ำโขง เมื่อเคลื่อนลงไปลุ่มน้ำเจ้าพระยาเรียกว่า ไล่

ยุคต้นอยุธยาราวเรือน พ.ศ. ๒๐๐๐ มีในกฎมณเฑียรบาลว่า **พระราชพิธีไล่เรือ** แล้วมีในโคลงทวาทศมาสว่า **ไล่ชล** แปลว่า ไล่่น้ำ

พิน้ำ

พิน้ำเป็นพระราชพิธีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งไปกลางแม่น้ำ แล้วทรงใช้พระแสงพินลงไปในน้ำ (หวังให้น้ำขาดจากกัน) เพื่อให้ให้น้ำลดโดยเร็ว

มีคำบอกเล่าลักษณะตำนานและนิทานจดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ในคำให้การขุนหลวงหาวัดว่าพระนารายณ์ทรงมีบุญญาภิหารและอิทธิฤทธิ์มาก “วันหนึ่งเสด็จทรงเรือพระที่นั่งเอกชัยในเวลาน้ำขึ้น รับสั่งว่าให้น้ำลด แล้วทรงพระแสงพินลงไป น้ำก็ลดลงตามพระราชประสงค์”

สมเด็จพระนารายณ์ “เสด็จไปประกอบพระราชพิธีพิน้ำเพื่อมิให้น้ำท่วมมากขึ้น” มีบอกไว้ในบันทึกของนิโคลาส แชร์แวล ชาวฝรั่งเศส

พิธีกรรมพิน้ำนี้มิได้แสดงความอ่อนน้อมวิงวอนร้องขอแต่เพียงด้านเดียว แต่ยังแฝงไว้ด้วยลักษณะ “แกมบังคับ” หรือ “บงการ” อย่างแข็งแกร่ง

พิธีไม่ประจำ

พิธีไล่เรือ ไล่น้ำ และพิน้ำ มิได้ทำทุกปี และได้มีกำหนดเวลาแน่นอน หากขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และความตกลงของชุมชนว่าพร้อมจะมีเมื่อไร?

ถ้าปีไหนน้ำไม่ท่วมนานก็ไม่ต้องทำพิธี ต่อปีไหนมีน้ำมากเกินไปแล้วท่วมนานจึงทำ เรียกว่าเป็นพิธีจร เพราะไม่ได้ทำประจำ

แต่ปัจจุบันทำประจำเพื่อรายได้จากการท่องเที่ยว

๓. นาฏกรรมแห่งรัฐ

พระราชามีอำนาจจริง จึงต้องอ้างอิงพิธีกรรมตามประเพณี ๑๒ เดือนของประชาชน ที่คนทั้งหลายในชุมชนท้องถิ่นทำมาก่อนแล้วนับพันๆ ปี กับปรับเปลี่ยนจากต่างประเทศมาประสมประสานให้ดูศักดิ์สิทธิ์ขึ้น แล้วเรียกพระราชพิธี ๑๒ เดือน

ในพิธีกรรม พระราชาต้องแสดงพระองค์เป็นแกน หรือเทพผู้มีอำนาจบงการเหนือกว่าฝ่ายตรงข้าม (ทางการเมืองภายใน)

พระราชพิธี

พระราชายของบ้านเมืองต่างๆ บนสุวรรณภูมิในอุษาคเนย์ ต้องทำพิธีกรรมตาม **ประเพณี ๑๒ เดือน** ของราษฎร

ทั้งนี้เพื่อความมั่นใจของราษฎรในการทำมาหากิน ปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ว่าอยู่รอดปลอดภัยจากการกระทำของผี ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ

พิธีกรรมประจำเดือนในรอบปีที่พระราชทานขึ้นนี้ มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า **พระราชพิธี ๑๒ เดือน** ปรับปรุงจากประเพณี ๑๒ เดือนของราษฎร โดยเพิ่มพิธีพราหมณ์กับพุทธเคลือบไว้ ไม่ขัดกับผี

ถ้าพระราชลະเวັນไม่ทำตามประเพณี ย่อมมีอันเป็นไป ไม่สงบสุข แล้วมักเกิดปัญหาเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในราชสำนัก

รัฐนาฏกรรม

รัฐนาฏกรรม (หรือรัฐละคร) มีพระราชและเจ้านายเป็นผู้สร้างและผู้แสดง โดยมีนักบวช เช่น พราหมณ์, พระสงฆ์ เป็นผู้กำกับ ส่วนราษฎรเป็นตัวประกอบและผู้ดู

พิธีกรรมเหล่านี้ต้องลงทุนสูงอันเป็นหน้าที่ของรัฐต้องจัดให้ยิ่งใหญ่ แสดงว่าอำนาจรับใช้นาฏกรรมที่โอ้อ่า ไม่ใช่นาฏกรรมโอ้อ่ารับใช้อำนาจ

[สรุปและดัดแปลงจากหนังสือ **วัฒนธรรมคือความหมาย** ทฤษฎี และวิธีการของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ โดย อคิน รพีพัฒน์ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.๒๕๕๑ หน้า ๑๘๘]

นาฏกรรมคืออำนาจ

นาฏกรรมเข้ามาแทนที่อำนาจที่เป็นจริง นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบาย (มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ ๑-๗ มิถุนายน ๒๕๕๕ หน้า ๓๐) จะสรุปย่อมาดังต่อไปนี้

พระราชของรัฐบาลโบราณในอุษาคเนย์ ไม่มีอำนาจมากล้นจริงจัง เพราะข้าราชการที่ปฏิบัติราชการตามพระราชโองการ มักเป็นลูกทาสหลานเธอ หรือผู้มาจากตระกูลที่มีอำนาจในตัวเองที่พระราชต้องประนีประนอมด้วย

ดังนั้น ระบบราชการจึงเป็นหอกข้างแคร่ของพระราชเสมอ ไม่มีก็ไม่ได้ เมื่อมีก็ต้องระวังตัวทุกฝีก้าว

สรุปว่า **พระราชไม่มีเครื่องมือแห่งอำนาจของรัฐอย่างที่จะทำให้พระองค์มีอำนาจจริง ๆ สักอย่าง**

อำนาจจึงต้องตั้งอยู่บนการแสดง หรือเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์

หนึ่งในการแสดงที่สำคัญคือพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งรัฐต้องทำให้ได้ชมกันเป็นประจำเกือบทุกเดือน (ดังมีในกฎมณเฑียรบาล)

ขบวนแห่ เป็นสิ่งหนึ่งที่แทบจะขาดไม่ได้ในพระราชพิธีต่าง ๆ

ภาพเขียนฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระแก้ว คือภาพขบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค เหมือนหนึ่งเป็นตำรา (แปลว่าที่ “ตรา” เอาไว้) สำหรับเป็นแบบอย่างที่ถูกต้องตลอดไป

ขบวนแห่เป็น “ละคร” หรือนาฏกรรมที่ให้สาระสำคัญบางอย่าง จึงต้องเคร่งครัดกับแบบธรรมเนียม สารที่ว่านั้นมีดังต่อไปนี้

๑. ความมั่งคั่งหรือหาอุดมสมบูรณ์ เพราะทุกคนแต่ง “เต็มยศ” แม้แต่ไพร่พลที่ถูกเกณฑ์เข้าขบวนก็ยังสวมเสื้อสีต่างๆ อันเป็นหน้าที่ของคลังศุภรัตน์ต้องจัดหาให้

๒. สถานภาพอันสูงสุดของพระราชา หรือบุคคลที่พระราชมอบหมายให้ทำหน้าที่แทน หรือพระโกศ พระราชยานที่ประทับตั้งอยู่กึ่งกลางขบวนก่อนไปข้างหน้า แวดล้อมด้วยไพร่พลหน้าหลัง มีเครื่องยศนับตั้งแต่บังสุรย์และอื่นๆ ล้อมหน้าหลัง

๓. การแสดงช่วงชั้นทางสังคม ขุนน้ำขุนนางหรือแม้แต่พระบรมวงศานุวงศ์ จะเดินในขบวนแห่ตรงไหน ใกล้ไกลจากพระราชาทော်ไร ไม่ใช่เป็นเรื่องที่คิดเอาเอง หรือแทรกลงไปในที่ว่างตามใจชอบ แต่ต้องจัดขึ้นให้ตรงกับสถานภาพที่แท้จริงของแต่ละคน

สารของ “ละคร” ตรงนี้ ช่วยตอกย้ำระเบียบทางสังคมของรัฐโบราณเหล่านี้ คือความไม่เสมอภาคเป็นระเบียบที่ขาดไม่ได้ในสังคมที่สงบสุข

อาจท้วงว่าในเมืองไทยโบราณเขาห้ามประชาชนเงยหน้าขึ้นดูพระราชา ต้องหมอบก้มหน้าอยู่กับพื้นเท่านั้น “ละคร” จึงแสดงโดยไม่มีคนดู และไม่มีผลในทางสังคมและการเมืองอย่างไร

ประชาชนผู้หมอบก้มหน้าบนหนทางเสด็จพระราชดำเนินนั้น เป็นฉาก “ละคร” ที่ขาดไม่ได้ของขบวนแห่ เมื่อพระราชยานที่ประทับผ่านไปแล้ว ก็ยอมเงยหน้าขึ้นชมขบวนแห่ได้ และหลังรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ได้ห้ามชมพระบารมีอีกแล้ว

สรุปก็คือนาฏกรรมเข้ามาแทนที่อำนาจที่เป็นจริง

บทผนวก

กาพย์เห่เรือ

พระนิพนธ์ เจ้าฟ้ากุ้ง (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร)

เห่ชมเรือกระบวน

โคลง

๑ ปางเสด็จประเวศด้าว	ชลาลัย
ทรงรัตนพิमानชัย	กึ่งแก้ว
พรั่งพร้อมพวงพลไกร	แห่นแห่
เรือกระบวนต้นแพรว	เพริศพรั่งพายทอง ฯ

กาพย์

๑ พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือต้นงามเจดฉาย
กึ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
๑ นาวาแน่นเป็นชนิด	ล้วนรูปสัตว์แสนยาก
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง
๑ เรือครุฑยุคนาคหัว	ลือลอยมาพาผืนผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องโห่เหอโห่เหมา
๑ สรมุขมุขสีดำน	เพียงพิมานผ่านเมฆา
ม่านกรรองทองรจนา	หลังคาแดงแย่งมังกร
๑ สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแวววับจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	ตั้งร่อนฟ้ามาแดนดิน
๑ สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย	งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเตือนตาชม
๑ เรือชัยไว้องว้าง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระดม	ห่มท้ายเย็นเดินคู่กัน ฯ

เห่เรื่องกาเกี

โคลง

๑ กางกรออุ้มโอบแก้ว
ปีกกระพือพาศรี
ฉวยฉาบคาบนาคิ
หางกระหวัดรัดหิ้ว

กาเกี
สู้วิ้ว
เป็นเหยื่อ
สู้ไม่รังเรียง ฯ

กาพย์

๑ กางกรออุ้มโอบแก้ว
ปีกปกอกเอนนาง
๑ ฉวยฉาบคาบนาคา
หางกระหวัดรัดพัน
๑ ดลสถานพิมานมาศ
เหิมหวลยวลกามี
๑ เริงรื่นชื่นเชยปราง
กอดเกื้อเนื้อนวลหง
๑ กากีแห่งน้อยนาฏ
ก้มเกล้ากล่าวขออน
๑ ปักขีกริทธาชม
กลมเกลียวเกี่ยวกรพัน
๑ สองสุขสองสังวาส
สองสนิทนิตราภรณ์
๑ แยมยัมพริ้มพริกตรา
แสนสนุกสุขสมพอง
๑ ลมพัดกลัดเมฆเกลื่อน
วลาหกตกโปรยปราย
๑ เहरาร่าเร้งรื่น
สองสมกลมกริทธา

เจ้างามแพรวสปรพวงค์
พลางคลึงเกล้าเต้าจรจรัล
เป็นภักษาพาผกผัน
ดั้นเมฆามาสมพลี
เกลียวกลมสวาทนาฏกาเกี
ปรีดาแนบแอบอิงองค์
พลางคลึงเกล้าเต้าบุษบง
ปลงสวาทชมสมเสพย์สมร
อภิวาทประนมกร
ชอนชบหน้าตาเมียงมัน
ภิรมย์เปรมเกษมสันต์
ผันยั่วเย้าเกล้าคลึงชม
แสนสุดสวาทสองคู่สม
กลมเกลียวขู้คู่สมสอง
สาภิรมย์สมจิตปอง
ในห้องแก้วแพรวพรรณราย
ฟ้าลั่นเลื่อนแลบแสงพราย
สายสินธุ์นองท่องธารา
ว่ายเกล้าคลิ่นหื่นหรรษา
เป็นผาสุขทุกนิรันดร์ ฯ

ไม่มีเห่เรือ

ในนิราศเดือน ของ เสมียนมี กวีสมัย ร.๓

ทอดกฐิน เดือน ๑๑

เดือนสิบเอ็ดเสร็จจรุระพระวสา
ลงเรือเพียบพายยกเหมือนนกบิน
สนุกสนานขานยาวจาวสนั่น
แพชนะปะตาพูดจาลอง
ไปช่วยแห่แลกันกระสันสวาท
จนเปียกชุ่มตมตั้งอลังต์
เหมือนตกแขกแบกโคกไว้สักพ้อม
ถึงบ้านหอบบอบอ่อนลงนอนพับ
บ้างว่ากันวันนี้พี่คนนั้น
บ้างแก้งพูดดั่งดั่งว่าชังชาย
ไต่ย็นพูดเช่นนั้นก็มีมาก
การโลกียมีทั่วทั้งโลกา
ถึงตัวเรานี้เล่าก็เร้าร้อน
ไม่ว่าเล่นเป็นบ้าหลังด้วยหวังเซย
ทุกคำรุ่งมุงมาดปรารภนา
ในเล่ห์กลโลกาหาประการ

ชาวพาราเซ่งแซ่แท้กฐิน
กระแสนิธูสาดปรายกระจายฟอง
บ้างแข่งกันขันสู้เป็นคู่สอง
ตามทำนองเล่นกฐินสิ้นทุกปี
นุชนาฏพายไล่เสื่อสี
เส้นเกยโคกสร้อยก็พลอยยับ
ดุมมอมหน้าตาเมื่อซากลับ
ตานนั้นหลับใจตริกนึกถึงพาย
ช่างดูฉันนี้กระไรน่าใจหาย
เมื่อจะตายไปกฐินเขานิหา
พูดแต่ปากใจรนที่เยวชนหา
ใครบ่นบ้าว่าเมื่อไม่เชื่อเลย
แสนอาวรณ์วิญญาณ์นิจจาเอ๋ย
ยิ่งเคยเคยก็ยิ่งคิดเป็นนิจกาล
จะพรรณนาสุดคิดให้วิตถาร
ฉันรำคาญสุดที่จะชี้แจง

ลอยกระทง เดือน ๑๒

เดือนสิบสองล่องลอยกระทงหลวง
ดอกไม้ไฟโชติช่วงเป็นดวงแดง
เสียงนกบินพราดพรวดกรวดอ้ายตื้อ
ล้วนผู้คนล้นหลามตามสะพาน
บ้างก็แห่ผ้าป่าพฤษภาทศก
ขับประโคมดนตรีมีละคร
บ้างก็ร้องสักรวาทใส่หน้าทับ
ฟังสำเนียงสตรีไม่มีเครือ
ฟังสำเนียงเสียงนางที่กลางน้ำ
กลับมานอนอ่อนทอตระวยกาย
นอนไม่หลับกลับลุกเปิดหน้าต่าง
เห็นดวงเดือนเหมือนลักษณะโกศคินี
พีนั่งคอยนอนคอยละห้อยหวน
เห็นราหูจู่จับพระจันทร์
พิลึกกลั่นครั่นครึกเสียงกึกก้อง
ประดังเสียงเพิงพินพิภพพัง
โอ้วดวงจันทร์เจ้าดูเศร้าหมอง
อยู่ในปากราหูสุริ
แต่ตัวพืมีได้มีนาที่ขึ้น
ครวญคะเนถึงมิตรที่ติดพัน
เมื่อวันที่เทศนามหาชาติ
สัปปุริศคับคั่งฟังกุมาร
พืฟังธรรมเทศน์จบไม่พบน้อง
ไม่พบพัทตร์เยาวมาลย์ในการเปรียญ

ชนทั้งปวงเลยตามอร่ามแสง
ทั้งพลูแรงตึงตังดั่งสะท้อน
เสียงหวอหวิวเฮฮาอยู่หน้างาน
อลหม่านนาวาในสาคร
มีเรือชักแข็งแซ่แลสลอน
อรชรร่ำร่ำอยู่หน้าเรือ
ลูกคู่รับพร้อมเพราะเสนาะเหลือ
เป็นใยเยื่อจับในน้ำใจชาย
แล้วหวนรำลึกถึงนุชที่สุดหมาย
เฝ้าพุ่มพ่ายชลนาทุกราตรี
จันทร์กระจ่างแจ่มฟ้าในราศี
ยุพินพื่ออยู่ไกลนัยนา
แสนรัญจวนมิได้สิ้นถวิลหา
ชาวพาราอี้อึ้งคะเนดัง
ระฆังฆ้องกลองแซ่ทั้งแตรสังข์
มีทุกครั้งดังทูกคราวฉาวทุกที
ไม่ผุดผ่องเผือดอับพยับสี
มีนาที่ปล่อยปละสละกัน
ทุกวันคือเฝ้าวิโยคด้วยโศกศัลย์
พืชมจันทร์ต่างเจ้าเยาวมาลย์
ได้เห็นนาฏนุชนงค์ยอดสงสาร
ชัชวาลย์แจ่มแจ้งด้วยแสงเทียน
เทียวเมียงมองเลี้ยวลัดฉวัดเฉวียน
ก้วนเวียนมาบ้านรำคาญใจ

ลอยโคม-ลอยกระทงในแบบวัฒนธรรมจีน

อาจารย์ ดร.ศิริวรรณ วรชัยยุทธ

ภาควิชาภาษาจีน คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วัฒนธรรมจีนก็มีประเพณีลอยกระทง แต่ชาวจีนจะเรียกว่า “ลอยโคม” หรือออกเสียงในภาษาจีนว่า “ฟ้งเหอเติง” (放河灯) ถึงจะเรียกต่างกันแต่มีรูปแบบของกระทงคล้ายกันมาก อย่างไรก็ตาม ลอยโคมของจีนต่างจากลอยกระทงของไทยตรงที่ คนไทยลอยกระทงเพื่อขอขมาพระแม่คงคา แต่คนจีนลอยโคมเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ ซึ่งมีความเป็นมาอย่างยาวนานและแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคของจีนซึ่งเป็นประเทศที่กว้างใหญ่ไพศาล

จีนลอยโคม

ตามหลักภาษาจีนไม่เรียกว่า “ลอยกระทง” แต่เรียกว่า “ลอยโคม” โดยในภาษาจีนออกเสียงว่า “ฟ้งเหอเติง” (放河灯) แปลว่า ลอยโคมประทีป ซึ่งคนไทยอาจจะเคยพบเห็นประเพณีนี้ของชาวไทยเชื้อสายจีนอยู่บ้างในช่วงเทศกาลกินเจเดือนเก้า เป็นประเพณีที่จัดขึ้นในวัน๗ ค่ำของเทศกาลโดยทางศาลเจ้าหรือโรงเจที่จัดพิธีกินเจจะกำหนดให้เป็นวันลอยกระทง

ประเพณีนี้มีเป้าหมายเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรดาวิญญาณในทางน้ำและยังถือเป็นการบอกกล่าวแก่ดวงวิญญาณทั้งหลายให้มารับส่วนกุศลในพิธีทั้งกระเจดที่ทางศาลเจ้าจะจัดขึ้นในวันรุ่งขึ้นด้วย (ธนัสถ์ สุวัฒน์มหาตม์, ๒๕๕๑: ๕๗) แต่ตามตำนานเทศกาลจีนนั้น “การลอยกระทง” (放河灯) จะเป็นกิจกรรมที่มีขึ้นในเทศกาลจงหยวน (中元节) ที่คนไทยคุ้นเคยกันในชื่อ “เทศกาลสารทจีน” ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนเจ็ด

กระทงหรือโคมที่ใช้ลอยจะต้องมีเทียนหรือประทีปอันเป็นส่วนสำคัญที่สุด รูปทรงโคมอาจเป็นรูปดอกบัว โคมไฟ บ้านหลังเล็ก ๆ หรือลักษณะอื่น ช่างในมีเทียนหรือประทีปอื่นจุดไฟสว่างไสว

ประเพณีลอยโคมในแม่น้ำของจีน (ที่มา: <http://www.chinabz.org/bzwh/zgszwh/1989.html>)

พุทธ เเต้า ลอยโคม

ที่มาของการลอยโคมตำราบางเล่มว่า พุทธศาสนานำมาจากอินเดียสมัยราชวงศ์ถัง แต่ตำราบางเล่มว่าน่าจะเกิดจากศาสนาเต๋าที่มีประเพณีชักโคมบูชาดาว และเทพเทียนกวน (天官) ในวันเทศกาลหยวนเซียวกลางเดือนอ้ายมาก่อน กลางเดือนเจ็ดเป็นการบูชาเทพเจ้าตี่กวน (地官) จึงจุดโคมบูชาท่านบ้าง แต่ลอยน้ำแทนเพื่อส่งทางให้ผีขึ้นมาสู่โลกมนุษย์ รับเครื่องเซ่นสังเวยและการอภัยโทษจากเทพตี่กวน

ทั้งพุทธ เเต้า เชื่อว่าน่าเป็นทางเชื่อมหรือแดนต่อระหว่างยมโลกกับมนุษย์โลก ในคัมภีร์พุทธกล่าวว่ามีแม่น้ำชื่อ “ไฉ่เหอ” (奈何 / สุตวิสัย) กั้นระหว่างโลกมนุษย์กับยมโลก ใน “พิธีอุลลัมพะสะงฆทาน” (盂兰盆会) จึงได้มีการลอยโคมเพื่อส่งทางให้ผีข้ามแม่น้ำไฉ่เหอด้วย (ถาวร ลิกขโกศล, ๒๕๕๗: ๓๘๒)

พิธีอุลลัมพะสังฆทาน คือ พิธีทิ้งกระจาด เป็นการบริจาคทานแก่วิญญานไริฎาติ ในทางพุทธศาสนาเรียกเทศกาลนี้ในภาษาจีนว่า “อื๋วหลันผินเจีย” (盂兰盆会) ซึ่งหมายถึง วัน “เทศกาลอุลลัมพะสังฆทาน”

คำว่า “อื๋วหลัน” เป็นคำทับศัพท์สันสกฤตว่า “อุลลัมพะ” (ullambana) แปลว่ายากขึ้น มาจากการถูกแขวนห้อยหัวลง “ผิน” เป็นภาษาจีนแปลว่า “อ่าง” ในที่นี้หมายถึงภาชนะที่ใส่ ของถวายสังฆทาน เทียบได้กับกระจาดหรือถังสังฆทานในปัจจุบัน อื๋วหลันผินจึงแปลตาม ตัวอักษรได้ว่า “อ่างสังฆทาน เพื่อโปรดผีที่ต้องโทษแขวนห้อยหัวลง” (ใจเขียวเทียน เขียน ถาวร ลิกขโกศล แปล, ๒๕๕๕: ๘๙) ดังนั้น ประเพณีนี้จึงทำขึ้นเพื่ออุทิศให้กับผี

ลอยโคมในเทศกาลจงหยวน

การลอยกระทง หรือ การลอยโคมในวันสารทจีนคงมีมาแต่สมัยราชวงศ์ถัง โดยปกติ จะจัดในช่วงเทศกาลจงหยวน เป็นกิจกรรมหนึ่งของวัฒนธรรมโบราณของชาวจีนอันถึงสมัย ราชวงศ์ซ่งได้มีบันทึกว่า “ราชสำนักส่งขันทีไปลอยโคมนับหมื่นดวง” ในวันนี้ สมัยราชวงศ์ หยวนการลอยโคมแพร่หลายไปทั่วประเทศจีน มีบันทึกของคอนร่วมสมัยกล่าวถึงประเพณีใน เมืองหลวงว่า “เดือนเจ็ด วัน ๑๕ คำ วัดต่างๆ จัดงานพิธีอุลลัมพะสังฆทาน ตอนค่ำลอย โคมลงแม่น้ำ เรียกว่า ลอยคงคาประทีป” (ถาวร ลิกขโกศล, ๒๕๕๗: ๓๘๓)

“เถียนยูเจิง” (田汝成) ข้าราชการฝ่ายพิธีการสมัยราชวงศ์หมิงได้ไปพบเห็น ประเพณีลอยโคมในเมืองหางโจวสมัยราชวงศ์หมิง “วัน ๑๕ ค่ำเดือนเจ็ด เรียกว่าเทศกาล จงหยวน เล่าสืบกันมาว่าเป็นวันที่เทพดักวณประทานอภัยโทษให้กับคนตาย ผู้คนจะถือศีล กินเจ สวดมนต์อุทิศส่วนกุศลให้บรรพชนผู้ล่วงลับและผีทั้งหลายให้พ้นโทษภัยพระสงฆ์จะจัด งานอุลลัมพะสังฆทานด้วยการลอยโคมในทะเลสาบซีหูและที่เจดีย์แม่น้ำ เรียกว่า “ส่อง ยมโลก” นับแต่นั้นมาการลอยโคมก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนา การลอย โคมจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีอุลลัมพะสังฆทานนับแต่นั้นมาและสืบต่อมา นับพันปี

ตำนานมู่เหลียนช่วยมารดา

พิธีอุลลัมพะสังฆทาน ที่จัดขึ้นนั้นยังมีเรื่องเล่าต่อกันมาอีกตำนานหนึ่งคือตำนานที่ มีชื่อว่า “มู่เหลียนช่วยมารดา” (目连救母) กล่าวคือมีชายหนุ่มนามว่า “มู่เหลียน” ซึ่งต่อมา ได้กลายเป็น พระกษัตริศรรักโพธิสัตว์ ชาวจีนเรียกว่า “พระตี้จั้งหวังผู้ซำ” หรือทางฝ่ายนิกาย เถรวาทคือ “พระโมคคัลลาร์” เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า เป็นเลิศทางมฤตยู แต่มารดามีบาปหนักรับทัณฑ์ทรมานและอดอยากหิวโหยอยู่ในนรก

พระโมคคัลลาห์ใช้ฤทธิ์ตามหาจนพบแล้วเอาบาตรซึ่งมีอาหารเต็มส่งให้โยมมารดา แต่ก็ถูกสัตว์นรกทั้งหลายแย่งอาหารไปสิ้น ท่านจึงกลับมาทูลถามวิธีแก้ไข พระพุทธเจ้าได้ประทานคัมภีร์อุลลัมพะสูตร แนะนำให้จัดเครื่องไทยทานและอาหารใส่ภาชนะถวายเป็นมหาสังฆทานแด่พระสงฆ์จากทุกสารทิศ ด้วยบุญฤทธิ์แห่งเหล่าสงฆ์ผู้รักษาศีลบริสุทธิ์และอาณิสย์ของมหาสังฆทานมีอานุภาพช่วยสัตว์นรกที่ถูกทัณฑ์ทรมานให้พ้นทุกข์ได้จึงเรียกว่า “อีว้หลันเผินฮ่วย” (盂兰盆会) ทำให้โยมมารดาของพระโมคคัลลานั้นพ้นจากนรกในบัดดล

นับแต่นั้นมาคนจึงนิยมทำอุลลัมพะสังฆทานในวัน ๑๕ ค่ำเดือนเจ็ด เพื่อโปรดสัตว์นรกให้พ้นจากอบายภูมิ เป็นที่มาของเทศกาลสารทจีนและงานทิ้งกระจาด (โจวเซี่ยวเทียนเหียน ถาวร ลิกชโกศล แปล, ๒๕๕๕: ๘๙)

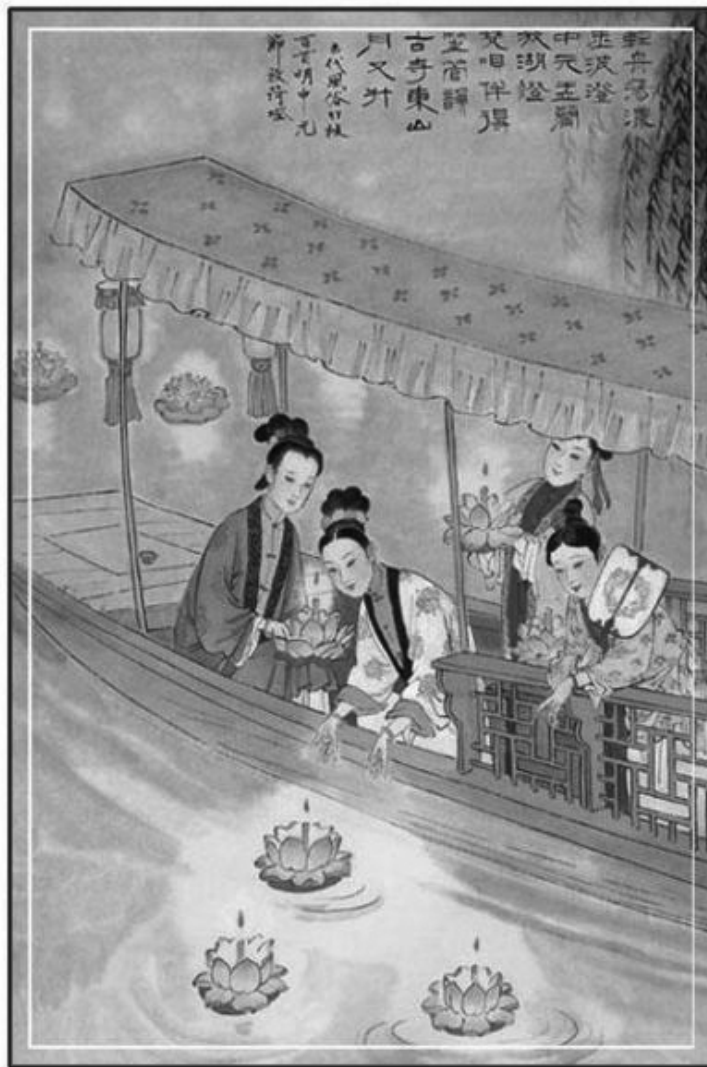

ภาพวาดตำนานมู่เหลียนช่วยมารดา (ที่มา: <http://www.chinabz.org/bzwh/zgsgzwh/1989.html>)

ต่อมาเมื่อถึงราชวงศ์เหนือใต้ (南北朝) จักรพรรดิเหลียงอู่ (梁武帝 ค.ศ. ๔๖๔-๕๔๙) จึงจัดให้มีพิธีอุลลัมพะสังฆทาน เพื่อรำลึกความกตัญญูของพระโมคคัลลาห์โปรดมารดาพิธีอุลลัมพะสังฆทานและการลอยโคมจึงได้รวมเป็นประเพณีเดียวกัน

ในสมัยราชวงศ์หมิงและชิง การลอยโคมเป็นทั้งงานบุญและงานรื่นเริงสนุกสนาน หนังสือ “จิงโตวเฟิงสุจื่อ” (京都风俗志) หรือแปลเป็นไทยว่า “บันทึกประเพณีเมืองหลวง” กล่าวว่า “วัน ๑๕ ค่ำเดือนเจ็ด เป็นเทศกาลจงหยวน เล่าสืบกันมาว่าเป็นวันที่เทพดีกว่นประทานอภัยโทษ ผู้คนไปเซ่นไหว้บรรพชนที่สุสานเหมือนวันเซ่งเม้ง พระสงฆ์สวดมนต์ทำ

พิธีกรรม เผาเรือกระดาษเรียกว่า สงกรานต์นาว่า เชื่อว่าจะช่วยรับผีไม่มีญาติออกจากยมโลก ในตลาดขายโคมนานาชาติที่ทำเป็นรูปดอกบัวเรียกว่าประทุมมัลลย์ประทีป ที่ทำเป็นรูปโบบัวเรียกว่าปทุมบรรณประทีป ตกค่ำเด็กๆ รวมกันเป็นกลุ่มๆ ต่างถือโคมดอกบัว โคมดอกบัว โคมใบบัว เดินไปเดินมาตามถนนตรอกซอกซอยร้องว่า โคมดอกบัว โคมดอกบัว จุวันนี้ พรุ่งนี้โยน บ้างก็เอาผลไม้มาปักรูปเทียนทั่วทั้งลูก เรียกว่าโคมรูปเทียน และใช้ไม้ยาวปักรูปเทียนเป็นรูปต้นไม้ โคมพวกนี้ทำให้ที่มีดมีแสงระยิบระยับราวหิ่งห้อยนับหมื่นเหมือนแสงผีทั่วพื้นที่ น่าชมยิ่งนัก” (ถาวร ลิกขโกศล, ๒๕๕๗: ๓๘๓)

ภาพการลอยประทีปของจีน (ที่มา: <http://history.sina.com.cn/cul/zt/2014-08-11/110597426.shtml>)

การลอยคองคาประทีปการลอยชลประทีป

ประเทศจีนเป็นประเทศที่มีแม่น้ำมากมาย และผู้คนมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในวงกว้างจึงทำให้ประเพณีลอยกระทงได้รับการสืบทอดต่อมาในหลายพื้นที่ ถึงแม้ว่าจะมีชื่อเรียก และมีรายละเอียดของการเฉลิมฉลองที่แตกต่างกันไปบ้างก็ตาม เช่นทางตอนเหนือของจีนเรียกว่า “การลอยคองคาประทีป” (放河灯) ทางตอนใต้ของจีนเรียกว่า “การลอยชลประทีป” (放水灯) เป็นต้น

ในสมัยโบราณเทศกาลจงหยวน ไม่เพียงแต่เป็นเทศกาลแห่งการเซ่นไหว้บรรพชน และทำกุศลให้แก่วิญญาณผู้ยากไร้เท่านั้น แต่ยังแฝงนัยยะของการเฉลิมฉลองการเก็บเกี่ยวพืชพรรณธัญญาหารอีกด้วย

กระทงรูปบ้านในเทศกาลจงหยวนของชาวจีนไต้หวัน (ที่มา: <http://ihakka.org/8mon/content.php>)

จากวันเวลาที่เปลี่ยนไปประเพณีการจุดโคมประทีปสว่างไสวไปทั่วนอกจากจะเพื่อเช่นสรวงบรรพชนทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการแสดงความระลึกถึงผู้ที่จากไปเท่านั้น แต่การลอยโคมยังเต็มไปด้วยความหมายทางวัฒนธรรมและความรื่นเริงการลอยโคมนอกจากจะเป็นเครื่องมือในการช่วยทางด้านจิตใจ ผู้ลอยโคมตั้งจิตอธิษฐานให้สมปรารถนาขอให้พืชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์แล้ว ยังได้กลายเป็นสิ่งมงคลในการขอพรให้พบกับความสุข

ป้องกันจากสิ่งชั่วร้าย และหายจากโรคภัยไข้เจ็บตั้งในอดีตผู้คนเมืองกวางตุ้งก็ได้ผูกโยงเอา การลอยโคม และความเชื่อในการขอลูกเข้าไว้ด้วยกัน

นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายเพื่อบูชาพระกษัตริศรภโพธิ์สัตว์ผู้มีมหาปณิธานโปรดสัตว์ ให้พ้นบาปหมดไปจากนรก ขอให้ท่านช่วยโปรดวิญญูณบรรพชนและเปรตชนทั้งหลายให้ พ้นนรก และอำนวยความสุขแก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่

สิ่งของเซ่นไหว้พิธีทิ้งกระจาดในเทศกาลลงหยวน (ที่มา: <http://www.chendaygaang.url.tw>)

การลอยโคมไม่เพียงแต่จะลอยที่แม่น้ำ ประเทศจีนยังมีการลอยโคมทางทะเลอีกด้วย เป็นการลอยเพื่อขอพรให้การทำประมงของชาวประมงในปีนั้นๆ ได้ผลดีราบรื่น ในอดีตจะจัด ในวัน ๑๓ ค่ำเดือนอ้าย แต่ในภายหลังได้เปลี่ยนมาจัดในวัน ๑๕ ค่ำเดือนเจ็ด เช่นเดียวกับ ประเพณีลอยโคมในพื้นที่อื่นๆ ของจีน

โคมที่ใช้ลอยในทะเลจะทำจากผ้า แต่ส่วนใหญ่จะทำจากกระดาษและไม้ไผ่ รูปทรง ของโคมมีทั้งรูปกุ่ม ปลา ปู ดอกบัว สีเหลี่ยม แปดเหลี่ยมเป็นต้น ไม่ได้กำหนดแน่ชัดว่าต้อง เป็นลักษณะใด สีสนัจะเป็นเช่นใดก็ได้ขอแค่ให้มีความสวยงามก็พอ

ปัจจุบันประเพณีการลอยโคมที่จัดอย่างยิ่งใหญ่จะพบได้ในหลายภูมิภาคของจีน แต่ ในบริเวณซึ่งมีชุมชนชาวจีนเชื้อสายหมิ่นหนาน (闽南) หรือ ฮกเกี้ยนอาศัยอยู่ และมีการ สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมฮกเกี้ยนอย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็นที่จีนแผ่นดินใหญ่ ไต้หวัน โดย

เฉพาะที่เมืองจีหลงอีหลันของไต้หวันจะจัดเป็นงานเฉลิมฉลองยิ่งใหญ่ทุกปี และมีการจัดพิธีอุลัมพะสังฆทานอย่างยิ่งใหญ่ โดยที่ไต้หวันเรียกพิธีทั้งกระຈาดนี้ว่า “ผู่ตู้” (普度) แปลว่า “การโปรดสัตว์”

การลอยโคมในไต้หวันมีทำตั้งแต่วันที่ ๑๓-๑๕ ค่ำ ในไต้หวันนิยมลอยวัน ๑๔ ค่ำ เพื่อส่องทางให้ผีขึ้นมารับการเซ่นไหว้ในวัน ๑๕ ค่ำ ในจีนบางแห่งลอย ๑๕ ค่ำ มีคำอธิบายว่า เมื่อผีได้รับการเซ่นไหว้และกุศลพินจากบาป แต่หาทางไปสุดไปเกิดไม่เจอ แสงโคมจากพิธีลอยโคมจะนำทางทำให้ผีเห็นภพภูมิที่จะไปเกิดได้ ความเชื่อนี้เกิดขึ้นทีหลัง อาจสรุปได้ว่าการลอยโคมเป็นการส่องทางให้ผีและคนได้ความสนุกสนานไปพร้อมกันด้วย

การลอยโคมในแม่น้ำของจีน (ที่มา: http://www.ys8.com/zixun/8453_all.html)

การลอยโคมกับ “เทศกาลสารทจีน”

ตามคติความเชื่อของจีนเดือนเจ็ดเป็นเดือนพิเศษเดือนหนึ่ง กล่าวคือเป็นช่วงเวลาที่ยมโลกกับมนุษย์โลกเชื่อมต่อกัน ดังนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า “เดือนผี” เทศกาลจงหยวน ที่มีขึ้นในวัน ๑๗ ค่ำ เดือนเจ็ด หรือที่คนไทยรู้จักกันในชื่อเรียกว่า “วันสารทจีน” จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า

“เทศกาลผี” (鬼节) ซึ่งเชื่อกันว่าในหนึ่งปีจะเป็นวันที่ประตูนรกเปิดปล่อยให้ “ผี” วิญญาณทั้งหลายเป็นอิสระถูกปลดจากพันธนาการสามารถออกมารับกุศลผลบุญได้

ดังนั้นในหลายพื้นที่จึงจัดพิธีเซ่นไหว้ให้กับผีเหล่านี้กิจกรรมในเทศกาลสารทจีนประกอบด้วย ช่วงเช้าเซ่นไหว้บรรพบุรุษ ช่วงบ่ายเซ่นไหว้ผีทั้งปวง ซึ่งจะจัดที่บริเวณนอกบ้าน อาจคุ้นหูว่า “ไหว้อ้อเฮียตี๋” (好兄弟) และในวัดหรือศาลเจ้าจะมีการจัดงานอุลลัมพะสังฆทาน ซึ่งก็คืองานทิ้งกระจาดนั่นเอง

เทศกาลจงหยวน หรือสารทจีน ประกอบด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนา มีพิธีกรรมที่ทำเพื่อบรรพชน และญาติมิตรที่ล่วงลับ ในทางเต๋าเพื่อช่วยเหลืปลดปล่อยเปรตชน วิญญาณเร่ร่อน จากตำนานและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการลอยโคมนั้น อาจกล่าวได้ว่าการลอยกระทงหรือการลอยโคมของจีนมีความเชื่อมโยงทางความเชื่อทางศาสนา และเกี่ยวข้อง กับพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสำคัญ

รายการอ้างอิง

โจวเซี่ยวเทียน เขียน ถาวร สิกขโกศล แปล. เปิดตำนานเทศกาลจีน. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๕.

ธันส์สุวัฒน์มหาดม. เทศกาลกินเจในเดือนเก้า และปีตุมาตานั้นตคุณทรกตเวทิตาสูตร.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ส่องสยาม, ๒๕๕๑.

ถาวร สิกขโกศล. เทศกาลจีนและการเซ่นไหว้. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗.

李秀娥 2015 《民俗节庆》(เทศกาลพื้นบ้าน). 初版. 台中市: 晨星出版社.

李露露 2005 《中国节》(เทศกาลจีน). 福建: 福建人民出版社.

林云, 聂达 2005 《祭拜趣谈》(คุยสนุกเรื่องเซ่นไหว้). 上海: 上海古籍出版社.

เทศกาลทีปาวลี และเทวทีปาวลีของอินเดีย

อาจารย์ กิตติพงศ์ บุญเกิด

สาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เทศกาลลอยกระทงของไทยมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับเทศกาลทีปาวลีของอินเดีย ด้วยรูปแบบ และบรรยากาศการเฉลิมฉลองที่คล้ายคลึงกันทั้งยังมีช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันอีกด้วย จึงทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า “ทีปาวลี” ในอินเดียอาจเป็นที่มาของลอยกระทงไทย

บทความฉบับนี้มีได้มีเจตนาจะยืนยันสนับสนุน หรือคัดค้านข้อสันนิษฐานดังกล่าว ผู้เขียนเพียงต้องการนำเสนอข้อมูลความรู้ในเรื่องเทศกาลทีปาวลีของอินเดียให้เป็นที่เข้าใจ และรู้จักแพร่หลายในสังคมไทยเท่านั้น

ชาวอินเดียกำลังจุดดวงประทีปในเทศกาลทีปาวลี (ที่มา: <http://www.happydiwalifestivals.com/>)

ทีปาวลี สายของดวงประทีป

ทีปาวลี (दीपावली / Deepavali) หรือ ดิวาลี ก็เรียก แปลว่าสายของดวงประทีป เป็นเทศกาลที่ยิ่งใหญ่และสำคัญมากที่สุดในอินเดียปัจจุบัน

แม้ว่าอินเดียจะพื้นที่อันกว้างใหญ่ไพศาล และมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนา และลัทธิความเชื่อที่แตกต่างกันมากก็ตาม แต่เทศกาลที่ปาวลีนี้ก็ได้รับความนิยมเฉลิมฉลองทั่วประเทศ แม้ว่าต้นกำเนิดของเทศกาลจะเริ่มมาจากทางฮินดูก็ตาม แต่พบว่าในปัจจุบันทั้งชาวซิกข์ เซน พุทธ และมุสลิมต่างร่วมเฉลิมฉลองเทศกาลที่ปาวลีนี้ โดยอ้างถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับศาสนาของตนได้เกิดขึ้นในวันนี้ (ในบทความฉบับนี้จะกล่าวถึงการเฉลิมฉลองที่ปาวลีของชาวฮินดูเท่านั้น ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายอย่างกว้างขวางทั่วประเทศอินเดีย)

อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วถือว่า ที่ปาวลีคือเทศกาลแห่งแสงสว่าง เทศกาลแห่งความสุข พวกเขาจึงต้อนรับ และร่วมฉลองเทศกาลนี้โดยถือเสมือนว่าเป็นเทศกาลปีใหม่ของอินเดีย ซึ่งญาติพี่น้องจะกลับมารวมตัวกันที่บ้านเกิดเพื่อบูชาเทพเจ้า รับประทานอาหาร สงั บัตรอวยพร และมอบของขวัญให้แก่กันและกัน

ชาวอินเดียกำลังจุดดวงประทีปในตะเกียงดินเผาที่บ้าน (ที่มา: <http://www.happydiwalifestivals.com/>)

ที่ปาวลีจัดเมื่อไหร่

ที่ปาวลี ตรงกับวันอมาวัสยา หรือวันเดือนดับในเดือนการติกะ คือเดือน ๘ ตามระบบปฏิทินฮินดู หากเทียบกับปฏิทินสากลจะอยู่ในราวๆ เดือนตุลาคม-พฤศจิกายน การเฉลิมฉลองเทศกาลที่ปาวลีจะเริ่มขึ้นก่อนหน้าวันที่ปาวลี ๒ วัน และต่อเนื่องเลยวันที่ปาวลีไป

อีก ๒ วัน กล่าวคือตั้งแต่วันแรม ๑๓ ค่ำเดือนอาศวินถึงวันขึ้น ๒ ค่ำ เดือนการติกะ รวมทั้งสิ้น ๕ วัน

แต่หากพิจารณาในเรื่องช่วงเวลาของเทศกาลแล้วจะพบว่า ระหว่างเดือนตุลาคม-พฤศจิกายนคือปลายฝนต้นหนาว คือระยะเวลาที่ฤดูฝนกำลังผ่านพ้นไปและฤดูหนาวกำลังเริ่มขึ้น ที่ปาวลีจึงเป็นเทศกาลที่อยู่ระหว่างการเปลี่ยนแปลงฤดู หากนึกถึงสภาพชนบทของอินเดีย ในหน้าฝนถนนหนทางมักจะละแะเป็นโคลน สถานที่ต่าง ๆ ก็ละเอะเทอะเปรอะเปื้อนพืชพรรณแม้จะเขียวขจีดี แต่ต้นหญ้าและวัชพืชทั้งหลายก็เติบโตขึ้นจนรกทึบอยู่ทั่วไป เมื่อฤดูฝนผ่านไปแล้วดินก็เริ่มแห้ง หญ้าและวัชพืชเริ่มเฉาลงไป จึงถึงเวลาของการปักกวาดทำความสะอาดบ้านเรือน และถนนหนทาง ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ข้าวในนาซึ่งเปรียบเสมือนทรัพย์สินของชาวนาก็กำลังเจริญเติบโตงอกงาม

ตำนานของที่ปาวลี

โดยส่วนใหญ่มีความเชื่อทั่วไปว่าเทศกาลที่ปาวลีคือการจุดประทีปประดับประดาเมืองเพื่อเฉลิมฉลองการนิวตินครอโยธยาของพระรามและพระนางสีดา หลังจากที่ต้องรอนแรมไปในป่าเป็นเวลา ๑๔ ปี

เมื่อพระรามและเหล่าเสนาวานรได้ปราบสังหารอสูรทศกัณฐ์ลงแล้วก็นำพระนางสีดากลับคืนพระนคร รับพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งอโยธยารามราชย์ ชาวเมืองต่างพากันดีใจจึงจุดประทีปต้อนรับและเฉลิมฉลอง อีกคติหนึ่งถือว่าเป็นเทศกาลบูชาพระเทวีลักษมี เทวีแห่งความร่ำรวย ความสุขสมบูรณ์ และโชคลาภ

ด้วยเหตุนี้ บรรดาพ่อค้านักธุรกิจจึงให้ความสำคัญกับเทศกาลที่ปาวลีมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นเทศกาลต้อนรับโชคลาภและความร่ำรวย

วันต่าง ๆ ในเทศกาลที่ปาวลี

ดังที่ได้กล่าวตอนต้นว่าเทศกาลที่ปาวลีเฉลิมฉลองต่อเนื่องกันถึง ๕ วัน ในแต่ละวันมีชื่อเรียก และมีรายละเอียดดังนี้

วันแรก เรียกว่า “ธันเตรัส” (धनतेरस / Dhanateras) หรืออีกชื่อหนึ่งว่า ธันวันตริตระโยทศี (धन्वन्तरि त्रयोदशी / Dhanvantari trayodashi) โดยชื่อนี้มีที่มาจากเรื่องการกวนเกษียรสมุทรของเหล่าเทวดาและอสูรซึ่งก่อให้เกิดรัตนะ ๑๔ ประการ รัตนะลำดับสุดท้ายที่ได้จากการกวนเกษียรสมุทรคือหมอน้ำอมฤต ซึ่งเทพชื่อ ธันวันตริ เทพเจ้าแห่งวิชาอายุรเวทและการมีสุขภาพดีเป็นผู้ัญเชิญหมอน้ำอมฤตขึ้นมา ประเด็นนี้มีนัยยะสำคัญซ่อนอยู่ที่ชาวฮินดูเชื่อถือก็คือ การใส่ใจดูแลสุขภาพก็เหมือนการได้ดื่มหมอน้ำอมฤต ความพากเพียรของ

เหล่าเทวดาและอสูรทำให้ได้รับหม้อน้ำอมฤตฉันใด ความพากเพียรพยายามของมนุษย์ ไม่เพียงแต่ทำให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินสิ่งมีค่าเท่านั้น แม้แต่ความเป็นอมตะก็อาจได้รับเช่นกัน (เอส.พี.उपाध्याय, ๑๙๗๘: ๓๗)

วันวันเตรัส อาจเปรียบได้กับวันจ่ายในเทศกาลตรุษจีน กล่าวคือในวันนี้ผู้คนนิยมออกมาจับจ่ายซื้อของ นอกจากอาหาร และสิ่งของเครื่องใช้ที่จะต้องเตรียมไว้สำหรับวันที่ปาวลีที่กำลังมาถึงแล้ว ยังนิยมซื้อสินค้าชิ้นใหม่ๆ ให้กับตนเอง และครอบครัวในลักษณะของการสังสรรค์ทรัพย์สิน เช่น เครื่องประดับที่ทำจากเงินหรือทอง เครื่องใช้ไฟฟ้า เสื้อผ้าชุดใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความนิยมซื้อภาชนะเครื่องครัวใหม่ๆ เข้าบ้านในวันนี้ด้วย ในวันนี้ตามตลาดร้านรวงจึงคึกคักเป็นพิเศษ

การจุดตะเกียงดินเผาหรือ “ดียา” เฉลิมฉลองในเทศกาลที่ปาวลี (ที่มา: <http://livehdwallpaper.com>)

วันที่สอง เรียกว่า “นรกะจตุรทศี” (नरक चतुर्दशी / Naraka Chaturdashi) เป็นวันสะสางทำความสะอาดครั้งใหญ่ทั้งในบ้านเรือน ร้านค้า และบริษัทห้างร้านต่างๆ เมื่อพลบค่ำก็จะจุดตะเกียงดินเผาที่มีน้ำมันเอยเป็นเชื้อไปวางไว้ตามแนวทอระบายน้ำ และสถานที่ทั้งขยะ ประเพณีนี้เรียกว่า “การจุดตะเกียงของพระยม” (เอส.พี.उपाध्याय, ๑๙๗๘: ๓๘)

นัยยะของกิจกรรมในวันนี้สองนี้อาจพิจารณาได้ว่า พระยมผู้เป็นเทพเจ้าแห่งความตายได้ออกจากบ้านเรือนและชุมชนของผู้คนทั้งหลายไปแล้วพร้อมๆ กับขยะปฏิกูลและความสกปรกอันเป็นสาเหตุแห่งโรคได้ถูกขจัดออกไป

วันที่สาม เรียกว่า “ทีปาวลี” (ดีปาวลี / Deepavali) หรือวัน “ลักษมีบูชา” (ลักษมี पूजा / Lakshmi puja) ถือเป็นวันสำคัญที่สุดของเทศกาล โดยตลอดทั้งวันผู้คนจะยุ่งอยู่กับการเตรียมงานฉลองในตอนเย็น ทั้งการประดับตกแต่งสถานที่ เตรียมอาหารคาวหวาน จัดสถานที่บูชา เป็นต้น นิยมนุ่งห่มเสื้อผ้าใหม่ในวันนี้ด้วย เมื่อเริ่มสนธยาจะจุดตะเกียงดินเผาแบบโบราณซึ่งใช้น้ำมันเนยเป็นเชื้อที่เรียกว่า “ดียา” (ดียา / Diya) แล้วนำไปวางประดับไว้ตามจุดต่างๆ ของบ้านเพื่อต้อนรับพระลักษมี นิยมวางที่พื้นตรงกรอบประตูทางเข้าทั้งสองข้าง ที่ต้นกระเพรา (ซึ่งชาวฮินดูนิยมปลูกไว้เป็นไม้มงคลประจำบ้าน) ที่หิ้งบูชาเทพเจ้า บนตู้เซฟหรือสถานที่ที่ใช้เก็บเงินของครอบครัว และนิยมวางตะเกียงอีกหนึ่งดวงไว้ตรงสถานที่ที่ขบะด้วย

การทำรังโคลีหรือการวาดภาพดอกไม้และเรขาคณิตด้วยผงสี
(ที่มา: http://www.dw.com/image/o,,17202822_302,00.jpg)

ด้วยเหตุนี้เอง ในคืนทีปาวลีคืนเดือนดับปราศจากแสงจันทร์ก็กลับสว่างไสวไปทั้งเมืองด้วยแสงตะเกียงดียา และหลอดไฟฟ้ากระพริบหลากสีที่แขวนประดับไว้ตามบ้านเรือน การตกแต่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งในเทศกาลทีปาวลีคือการทำรังโคลี (รังโกลี / Rangoli) หรือการนำผงแป้งที่มีสีสันสวยงาม และดอกไม้สดนานาชนิดมาจัดเรียงเป็นรูปทรงเรขาคณิต หรือสัญลักษณ์มงคลต่างๆ ประดับบนพื้นบริเวณประตูทางเข้าบ้านโดยถือเป็นเครื่องบูชาและต้อนรับพระลักษมีที่จะเสด็จมาประทานพรในราตรีนี้ อนึ่ง มีธรรมเนียมนิยมให้สตรีเป็นผู้ทำรังโคลีและจุดตะเกียงดียาอีกด้วย (Sadhu Mukundcharandas, ๒๐๑๐:๑๕๒)

ในตอนพลบค่ำตามบ้านของฮินดูนิยมประกอบพิธีบูชาพระลักษมี เทวีแห่งความร่ำรวย คู่กันกับพระสร้อยศรีเทวีแห่งสติปัญญา พระคเณศ เทพเจ้าแห่งความสำเร็จผู้ขจัดปัดเป่าอุปสรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจจะให้ความสำคัญกับพิธีบูชานี้เป็นอย่างมาก ถือว่าวันที่ปาวลีเป็นวันปิดสมุดบัญชีรับจ่ายเล่มเก่าและขึ้นสมุดบัญชีรับจ่ายเล่มใหม่ ขอพรมงคลจากพระลักษมี พระสร้อยศรี และพระคเณศให้มีความร่ำรวย ประสบแต่โชคดี มีสติปัญญา และประสบความสำเร็จ แคล้วคลาดจากอุปสรรคทั้งปวง

พระลักษมี พระสร้อยศรี และพระคเณศ เทพสำคัญในเทศกาลที่ปาวลี (ที่มา: <http://www.dollsofindia.com/>)

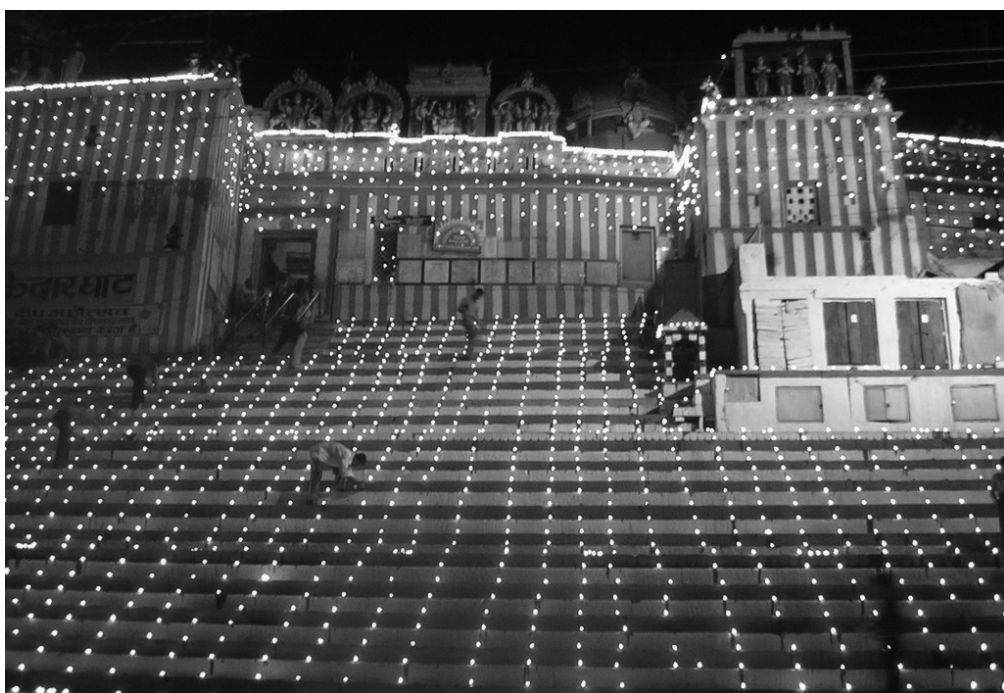
สำหรับชาวนาในชนบทจะนิยมวางตะเกียงประดับไว้ตามแนวคันนา ต้นข้าวที่กำลังงอกงามอยู่ในทุ่งนั้นก็คือพระลักษมีของชาวนานั่นเอง ยังมีความเชื่ออีกด้วยว่าในคืนที่ปาวลี พระลักษมีจะลงมาตรวจเยี่ยม และประทานพรให้กับบ้านที่สะอาดเรียบร้อย และมีคนดี ๆ อาศัยอยู่

ชาวฮินดูสายโวยชนพินายบางกลุ่มอาจเน้นความสำคัญของพิธีบูชาในวันที่ปาวลีไปยังพระราม อวตารภาคที่ ๗ ของพระวิษณุ โดยถือว่าเป็นวันที่พระรามเสด็จกลับมายังนครอโยธยาดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น บ้างก็จัดการแสดงรามลีลา หรือละครประวัติพระรามเปิดให้

ชมในที่สาธารณะ บ้างก็จัดพิธีสวดสาธยายเรื่องประวัติพระรามจากคัมภีร์รามายณะของมหา
ฤๅษีวาลมิกิ รามจรีตมานัสของกวีตูลสีทาส เป็นต้น

เมื่อเสร็จพิธีบูชาเทพเจ้าและหลังจากรับประทานอาหารร่วมกันพร้อมหน้าพร้อมตา
ทั้งครอบครัวแล้ว จะนิยมจุดพลุเล่นดอกไม้ไฟอย่างสนุกสนานกันไปทั่วทั้งเมือง คืนที่ปาวลีจึง
มีแสง สี เสียงงดงามตระการตาที่สุดทั่วทั้งประเทศอินเดีย

วันที่สี่ เรียกว่า “โควธรณะบูชา” (गोवर्धन पूजा / Govardhan Puja) โควธรณะ เป็น
นามหนึ่งของพระกฤษณะด้วย และหมายถึงชื่อภูเขาลูกหนึ่งด้วย โควธรณะบูชาคือการบูชา
เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์ที่พระกฤษณะได้ใช้เพียงนิ้วก้อยเพียงนิ้วเดียวยกเขาโควธรณะขึ้น
เป็นฉัตรใหญ่ปกป้องชาวนครมถุราให้พ้นภัยจากสายฝนที่กระหน่ำเทลงมาอย่างหนักเพราะ
ความโกรธเกรี้ยวของพระอินทร์ ในวันที่ชาวฮินดูนิยมบูชาพระกฤษณะในเทวาลัยโดยนำ
เมล็ดธัญพืช อาหาร ขนม ผัก และผลไม้ต่างๆ มาจัดวางไว้ร่วมกันเป็นกองใหญ่ภูเขาเยื่อมๆ
แล้วแจกจ่ายแบ่งปันให้แก่กันและกัน

ตะเกียงดียาแสงดวงที่เมืองพารานลี

(ที่มา: <http://www.kashikatha.com/wp-content/uploads/2014/11/Devdeepavali8.0.jpg>)

วันที่ห้า เป็นวันสุดท้ายของเทศกาลที่ปาวลีเรียกว่า “ภैयाตุช” (भैयादुज /
Bhaiyaduj) มีความเชื่อว่า พระยมได้กลับมาพบกับเทวียมูนา ซึ่งเป็นน้องสาวของตนในวันนี้

หลังจากที่ได้พลัดพรากกันไปนาน จึงมีประเพณีว่าพี่ชายจะเดินทางไปเยี่ยมบ้านน้องสาว น้องสาวจะต้อนรับพี่ชายเป็นอย่างดี บ้อนอาหารและขนมให้รับประทานด้วยมือตนเอง จากนั้นพี่ชายก็จะอวยพร และมอบเงินส่วนหนึ่งที่ได้จากน้ำพักน้ำแรงของตนให้แก่น้องสาว ถือได้ว่าประเพณีไถยาทูชนี้เป็นกุศโลบายให้ครอบครัวเข้มแข็ง ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องยังเหนียวแน่นแม้ว่าต่างคนต่างได้ออกเรือนไปแล้วก็ตาม

กระทงประทีปลอยในแม่น้ำคงคาในเทศกาลที่ปาวลี

(ที่มา: <http://www.kashikatha.com/wp-content/uploads/2014/11/Ganga-Mahotsav-9.jpg>)

วันไถยาทูชนี้จะตรงกับวันขึ้น ๒ ค่ำเดือนการติกะ เทียบได้กับขึ้น ๒ ค่ำเดือน ๑๒ ของไทย หลังจากวันนี้ไปอีก ๑๓ วัน หรือหลังจากเทศกาลที่ปาวลีของมนุษย์ได้ผ่านพ้นไปแล้ว วันที่ปาวลีของทวยเทพก็จะมาถึง เรียกว่า วันเทวที่ปาวลี (देव दीपावली / Dev Deepavali) หรือเรียกว่า “การติกะ ปูร์ณิมา” (कार्तिक पूर्णणिमा / Kartika Purnima) โดยวันนี้เป็นวันพระจันทร์เต็มดวงในเดือนการติกะ ซึ่งจะตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๒ หรือวันลอยกระทงของไทยนั่นเอง ชาวฮินดูมีความเชื่อว่าเหล่าทวยเทพจุตประทีปในคืนเทวที่ปาวลีเพื่อฉลองชัยชนะที่พระศิวะสามารถปราบอสูรช็อดริประลงได้สำเร็จ ทำให้ความผาสุกกลับคืนมาสู่เหล่าเทวดาอีกครั้ง (www.kashikatha.com/देवदीपावली)

เมืองพาราณสี ตะเกียงดียวแสนดวง

น่าประหลาดใจว่าความนิยมเฉลิมฉลองเทศกาลเทวที่ปาวลีมีอยู่เพียงแต่ในเมืองพาราณสีแห่งเดียวเท่านั้น ไม่พบความนิยมในที่อื่นๆ อีก เทวที่ปาวลีถือเป็นเทศกาลใหญ่ และมีชื่อเสียงมากที่สุดเทศกาลหนึ่งประจำเมืองพาราณสี

ในเวลากลางคืนชาวเมืองพาราณสีจะต้อนรับเหล่าทวยเทพที่กำลังมาเยี่ยมเยือนเมืองพาราณสีในคืนเทวที่ปาวลีโดยการจุดตะเกียงดียวาจำนวนเป็นแสนๆ ดวงประดับบน “ฆาฏ” (घाट / Ghat) หรือทำน้ำที่มีลักษณะเป็นชั้นบันไดริมฝั่งแม่น้ำคงคา ทำน้ำนั้นมีจำนวนมากกว่า ๘๐ ทำ บางคนจะจุดประทีปใส่ลงไปในกระทงเล็กๆ ที่ทำจากใบไม้แห้งซึ่งเรียกว่า โดนา (दोना / Dona) ในกระทงประดับด้วยดอกกุหลาบและดาวเรืองอย่างเรียบง่ายลอยลงไปในแม่น้ำคงคาโดยถือเป็นเครื่องสักการะบูชาเทพเจ้า

อย่างไรก็ตามการลอยกระทงในแม่น้ำคงคาในเทศกาลเทวที่ปาวลีนีก็มีประเพณีเฉพาะแต่อย่างใด ตลอดทั้งปีผู้ที่เดินทางมาแสวงบุญยังทำน้ำคงคาเมืองพาราณสีโดยทั่วไปก็นิยมบูชาแม่น้ำคงคาด้วยวิธีลอยกระทงแบบนี้อยู่แล้ว

สรุป

ด้วยความคล้ายคลึงกันของบรรยากาศการเฉลิมฉลอง และความตรงกันของวันเทศกาล ทำให้อาจสันนิษฐานได้ถึงความสัมพันธ์ประการใดประการหนึ่งที่มีระหว่างเทศกาลที่ปาวลี-เทวที่ปาวลีของอินเดียกับลอยกระทงของไทย แต่ไม่ควรด่วนสรุปเสียทีเดียวว่าประเพณีลอยกระทงนั้นมีที่มาจากที่ปาวลี-เทวที่ปาวลี สมควรศึกษาค้นคว้าให้กว้างและลึกกันต่อไปเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง

รายการอ้างอิง

एस.पी.उपाध्याय. **भारतीय पर्व और त्योहार**. दिल्ली : साहित्य प्रचारक, 1978.

Sadhu Mukundcharandas. **Hindu Festivals**. Delhi : Swaminarayan Aksharpith, 2010.

www.kashikatha.com/देवदीपावली/

ประเพณีลอยกระทงกรุงเทพมหานคร

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภัคดีคำ

ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประเพณีลอยกระทงมีชื่อเรียกในภาษาเขมรว่า “บ็อนแฏตปรอตีป (บณฺเฏตปรทีป)” เขียนเป็นภาษาเขมรว่า “ប័ណ្ណេត្រប្រិប” โดยคำว่า “บ็อนฺเฏต” แปลว่า “ลอย” คำว่า “ปริบ” แปลว่า “ประทีป” แปลรวมกันแปลว่า “ลอยประทีป” ถือเป็นประเพณีที่สำคัญประเพณีหนึ่งของประเทศกัมพูชา ปัจจุบันจะจัดขึ้นร่วมกับประเพณีบุญบั้งไฟ (ประเพณีแข่งเรือ) และประเพณีซ็อมเปียะเปรียะแค (ไหว้พระแชะ)

ปัจจุบันคนไทยอาจจะรู้จักประเพณีของกัมพูชาทั้ง ๓ ประเพณีนี้รวมๆ กันไปในชื่อ “เทศกาลน้ำ” ตามที่แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า The Water Festival ซึ่งจัดมีขึ้นในระหว่างวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ไปจนถึง วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี รวมเวลาในการจัดประเพณีนี้ทั้งหมด ๓ วัน

อย่างไรก็ตาม การลอยประทีปไม่ใช่ประเพณีใหม่แต่เป็นประเพณีสำคัญของกัมพูชาที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยพระนคร สมัยหลังพระนคร สืบมาจนถึงสมัยปัจจุบัน มีรายละเอียดดังนี้

การลอยประทีปและประเพณีเดือน ๑๒ สมัยพระนคร

หลักฐานเกี่ยวกับประเพณีลอยประทีปของกัมพูชาที่เก่าแก่ที่สุดน่าจะได้แก่ ภาพสลักศิลาที่ระเบียงคดของปราสาทบายน ชั้นที่ ๑ ตรงมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในเขตเมืองนครธม จังหวัดเสียมเรียบ (เสียมราฐ) ประเทศกัมพูชา

ภาพสลักนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับประเพณีลอยประทีปสมัยพระนคร โดยน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เพราะไม่ทราบปีที่สร้างแน่ใจ แต่สร้างในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๖) ภาพสลักดังกล่าวเป็นภาพสตรีมีผิวยาวในทรงเครื่องอย่างนางกษัตริย์ถือกระทงที่ทำเป็นรูปดอกบัวกำลังบูชาและลอยไปตามกระแสน้ำ แสดงให้เห็นว่า ในเวลานั้นประเทศกัมพูชาน่าจะมีประเพณีลอยกระทงแล้ว

ภาพสลักหินเล่าเรื่องการลอยกระทงลอยประทีปที่ปราสาทขาม ประเทศกัมพูชา ด้านล่างเป็นเหล่านางสนมชาววังนั่งเรียงแถวถือกระทงไปลอยที่ท่าหน้า ด้านบนเป็นกษัตริย์ทรงประทับอยู่ในเรือพร้อมพระมเหสีและนางสนม

ภาพสลักข้างต้นอาจสัมพันธ์ระดับประทีปโคมไฟในประเพณีเดือน ๑๒ (เดือนกัตติก) ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือ “บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของจีนล่า” ซึ่งเขียนโดยโจวต้ากวน (Zhou Daguan) ทูตชาวจีน เดินทางเข้ามาอยู่ในเมืองพระนครระหว่าง พ.ศ. ๑๘๓๙-๑๘๔๐ ตรงกับรัชกาลพระเจ้าศรีนทรธรรมัน ในบันทึกของเขาได้กล่าวถึงพระราชพิธีเดือนสิบสอง (กัตติก) ความว่า

“...คนเหล่านี้ถือเอาเดือน ๑๐ ของจีนเป็นเดือนแรกของปีใหม่ เดือนนั้นชื่อว่าเกียต้อ เบื้องหน้าพระราชวังเขาปลูกร้านใหญ่ไว้ ๑ ร้าน บรรจุกันได้พันกว่าคน ตามประทีปโคมไฟ และประดับประดาด้วยดอกไม้ ข้างหน้าร้านนั้นห่างออกไป ๒๐ จ้าง ใช้ไม้ต่อกันเป็นร้านสูง รูปลักษณะคล้ายกับนั่งร้านที่ใช้ในการสร้างสถูป มีความสูง ๒๐ กว่าจ้างเห็นจะได้

แต่ละคืนเขาจะปลูกร้านสามสี่ร้านหรือห้าหกร้าน บนร้านเหล่านั้นเขาเอาดอกไม้ไฟแลประทัดไปวางไว้ ซึ่งในการนี้ทางจังหวัดต่างๆ ในความปกครองและตามบ้านเรือนของขุนนางเป็นผู้รับภาระค่าใช้จ่าย

พอตกค่ำก็กราบทูลเชิญพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร เขาก็จุดดอกไม้ไฟและประทัดขึ้น ดอกไม้ไฟนั้นแม้จะอยู่ห่างนอกกระยะ ๑๐๐ ลี้ ก็มองเห็นได้ทั่วทุกคน ส่วนประทัดใหญ่เท่ากับปืนใหญ่ยิงศิลา เสียงดังสะเทือนไปทั่วทั้งนคร

พวกขุนนางและเจ้านายแต่ละคนได้รับแจกเทียนเล่มใหญ่และหมาก สิ้นค่าใช้จ่ายเป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินทรงเชิญพวกราชทูตไปชมด้วยเหมือนกัน เป็นอยู่ดังนี้ครั้งเดือนกียุติ...” (เฉลิม ยงบุญเกิด, ๒๕๔๓: ๒๕ – ๒๖)

อย่างไรก็ตาม ในบันทึกของโจวต้ากวนกลับกล่าวเพียงเรื่องของการประดับประดาที่ปโคมไฟและการเล่นดอกไม้ไฟเท่านั้น แต่ไม่ได้กล่าวถึงการลอยประทีปหรือการลอยกระทง อาจเป็นเพราะเขาอาจไม่ได้บันทึกไว้ หรือประเพณีอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปในสมัยที่เขาเดินทางมาถึง

เหล่านางสนทก้านัลกำลังถือกระทงไปลอยที่ทำน้าจากภาพสลักที่ปราสาทบายน

ประเพณีลอยประทีปสมัยหลังพระนคร

ประเพณีลอยประทีปของกัมพูชายังปรากฏหลักฐานให้เห็นได้ในสมัยหลังพระนคร ซึ่งร่วมสมัยกับสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ของไทย กล่าวคือ ปรากฏหลักฐานการกล่าวถึงประเพณีลอยประทีปในพระราชพิธีของกัมพูชาสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ แต่ประเพณีลอยประทีปในยุคนี้ระบุว่าจัดขึ้นในเดือน ๑๑ (อัสสยุซ) ดังนี้

“...ข้างพุทธศาสน์ ครั้นเดือน ๑๑ ข้างแรม สั่งให้เจ้าพนักงานแต่งขนมสรรพผลไม้ใส่กระจาดใหญ่ ๕ กระจาดๆ นั้นมีกระโจมหลังคาใส่เรือขนานใหญ่ไปทอดไว้ประจำท่า นัยหนึ่งจึงให้นำมาซึ่งฝ้ายดอกทำพุ่มปักเป็นดอกไม้ ๕ พุ่ม

แล้วใส่เรือขนานทอดเคียงกันกับเรือขนานกระจาดนั้น มีกระโจมประดับพุ่มเป็นอันดีกับทั้งเครื่องสักการบูชาข้าวตอกดอกไม้สำหรับจบบพระหัตถ์นมัสการพระพุทธบาทพระเจ้ากลางมหาสมุทรและนาคพิภพ

ครั้นจบบพระหัตถ์แล้วเพลาลอบคำเจ้าพนักงานจุตบูชา และให้นางพระคงคาลอยไปถวายพระพุทธบาทพระเจ้า ณ กลางพระมหาสมุทรและนาคพิภพ แล้วให้เจ้าพนักงานตามรักษากว่าจะรุ่ง แล้วเก็บไว้

ครั้น ณ วันแรม ๗ คำเพลาเช้า กษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ลงเรือพระที่นั่งแห่ไปถึงเรือขนานกระจาด และเรือฝ้ายนั้น แล้วให้หยุดกระบวนไว้ แล้วให้ถอยเรือขนานกระจาดและเรือฝ้ายเลื่อนเข้ามาหน้าพระที่นั่ง แล้วทรงจบบพระหัตถ์ แล้วสั่งให้เจ้าพนักงานแห่ไปถวายพระสังฆราชทั้ง ๕ วัด

เมื่อขณะเสด็จทรงถวายพระภิน္ญสนั้น แต่เรือฝ้ายนั้น เพลาคำให้บูชาแล้วลอยไป แล้วเสด็จกลับสู่พระราชวัง สั่งเจ้าพนักงานให้ตกแต่งเครื่องอัฐบริขารกับผ้า ๕ ไตรไว้เป็นพระมหากฐิน จะเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารค ตั้งพยุหบาตรกระบวน แห่เป็นการใหญ่ไว้ให้พร้อมทุกพนักงาน

ครั้นได้ศุภวารฤกษ์แรม ๘ คำเพลาเช้า สมเด็จพระราชโองการเสด็จทรงช้างพระที่นั่งกระโจมทองจำลองจำลองกำหนดถึงพระอาราม ทรงถวายพระมหากฐินทั้ง ๕ วัด แล้วเสด็จกลับมาสู่พระมณเฑียรมหาปราสาทนั้น...” (กรมศิลปากร, ๒๔๘๑: ๕๕-๕๗)

เช่นเดียวกับราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา กล่าวถึงประเพณีลอยพระทีปในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระองค์ด้วง) ว่าเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นในเดือน ๑๑ ดังนี้

“...ในเดือน ๑๑ (ก) วันเพ็ญขึ้น ๑๕ คำ วันออกพระวัสสา ทรงให้ลอยพระทีปไปถวายพระเชี้ยวแก้วที่พิภพนาคร ๓ วัน และมีการพายเรือแข่งด้วย (ข) เสด็จทรงพระราชดำเนินไปทอดพระภิน္ญสน์ ตามพระอารามหลวงโดยลำดับ...” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๓: ๓๑๑)

สอดคล้องกับนิราศนครวัด พระนิพนธ์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงบันทึกไว้ว่าในเดือน ๑๑ รัชกาลสมเด็จพระศรีสุวสุทธิ์ ประเทศกัมพูชามีพระราชพิธีลอยพระทีป ดังความในพระนิพนธ์ว่า

“...ในพงศาวดารกรุงกัมพูชาว่ามีพิธีลอยพระทีป ๓ วัน และมีการแข่งเรือไม่เกี่ยวแก่พระสงฆ์ พระจึงไม่เล่า พระเล่าแต่เรื่องเสด็จภิน္ญสน์ ว่าเดี๋ยวนี้เสด็จทอดแต่ ๔ วัด สมเด็จพระ

ศรีสวัสดิ์เสด็จไปรณงค์ ให้กระบวนไปคอยรับอยู่ที่วัดไม่ได้แห่พยุหยาตราเช่นครั้งสมเด็จพระนโรดม...” (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, ๒๕๑๗: ๕๗)

ประเพณีลอยประทีปกรงกัมพูชาในยุคปัจจุบัน

หลักฐานเกี่ยวกับประเพณีลอยประทีปของกัมพูชาในสมัยปัจจุบันนั้นปรากฏในหนังสือพระราชพิธีทวาทศมาสของขุนอุดมปริชา เป็นนักวิชาการในพุทธศาสนบัณฑิตของกัมพูชา ผู้เชี่ยวชาญวัฒนธรรมกัมพูชาได้อธิบายว่า พิธีลอยประทีปจัดเป็นพระราชพิธีเดือน ๑๒ ซึ่งมี ๓ พระราชพิธี คือ พระราชพิธีพายเรือ ลอยประทีป และไหว้พระแช่ โดยพระราชพิธีพายเรือจะเป็นการพายกันในช่วงกลางวัน ส่วนลอยประทีปและไหว้พระแช่ (พระจันทร์) จะทำกันในช่วงเวลากลางคืน ซึ่งการลอยประทีปของกัมพูชาจะใช้เป็นลักษณะของการลอยเรือ

การลอยเรือประทีปของกัมพูชาในแม่น้ำโขง
(ที่มา: <http://www.youthcambodia.com/general-news/11649>)

สำหรับพิธีการลอยประทีปของกัมพูชาในปัจจุบันนั้น ปรากฏรายละเอียดในหนังสือพระราชพิธีทวาทศมาสของขุนอุดมปริชา ให้รายละเอียดไว้ดังนี้

“วันที่ ๑ คือวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนกัตติก

...เวลา ๑๙ นาฬิกา คือ กลางคืน ๑ หุ่ม จุดประทีปชวลาในพระราชตำหนักแพ และเรือกำปั่น

ในเวลาเดียวกันนั้น ลอยประทีปซึ่งตกแต่งรูปภาพต่างๆ บรรดาประทีปเหล่านั้น ประทีปของพระมหากษัตริย์มีตรามงกุฏเป็นสัญลักษณ์ ประทีปของที่ว่าการรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการมีรูปสืมาเป็นสัญลักษณ์ ประทีปของที่ว่าการรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรมมีรูปตราชูเป็นสัญลักษณ์ เป็นต้น ล้วนแล้วแต่ตั้งบนเรือบนกำปั่นเล็กๆ ประดับประดาไปด้วยไฟฟ้าสีต่างๆ

มีเรือลำหนึ่งลากจูงประทีปเหล่านั้นมารวมกันอยู่ที่หน้าพระราชตำหนักแพ ก่อนเวลาออกย่างแห่ตามแม่น้ำ ประทีปพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ข้างหน้าสุดแอบเข้าไปใกล้พระราชตำหนักแพ

แล้วพระราชาทรงจุดประทีปนั้นโดยพระองค์เอง โดยพระชุดชนวนด้ามยาว ซึ่งออกญาพระเสด็จจางวางสังฆการีถวายทรง ประทีปซึ่งพระราชาทรงจุดนั้น เป็นเทียนขี้ผึ้งบริสุทธิ์ ขนาดเล็กๆ เรียกว่าเทียนราว ซึ่งปิดเรียงรายอยู่ที่รางประทีป มีจำนวน ๕๐๐ เล่ม

พระมหากษัตริย์ทรงจุด ๓ เล่ม แล้วสมเด็จพระมหากษัตริยานี พร้อมทั้งสมเด็จพระอุยวราชทรงจุด องค์ละ ๓ เล่ม แล้วพระราชวงศานุวงศ์ทรงจุด และนาหมื่นใหญ่ๆ ซึ่งอยู่ใกล้ใกล้พระกรุณาจุดต่อๆกันไปจนครบเทียนราว ๕๐๐ เล่ม

เสร็จแล้วเรือโยงประทีปนั้นออกหันหน้าไปด้านเหนืออย่างช้าๆ ลอยไปตามแม่น้ำ กำพองนี้ ถึงหน้าวัดพนมยายเพ็ญ แล้วกลับลงตามน้ำคืบมาถึงหน้าพระราชตำหนักแพ กลับขึ้นทวนน้ำไปอีก ขึ้นลง ๓ ครั้ง จนถึงเวลา ๒๒ นาฬิกา คือ กลางคืน ๔ หุ่มจึงหยุด...

ส่วนในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ และวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ยังคงมีการลอยประทีปในเวลากลางคืน เช่นเดียวกับในวันแรก หมายความว่าพิธีลอยประทีปนั้นจะจัดเป็นจำนวน ๓ วันด้วย

มูลเหตุที่จัดพิธีลอยประทีปของกัมพูชา

ในหนังสือพระราชพิธีทวาทศมาส ของขุนอุดมปริชาอีกเช่นกันได้อธิบายถึงสาเหตุของการจัดพิธีลอยประทีปไว้คล้ายกับของไทยว่า

“...พุทธบริษัทชาวเขมรจึงทำพิธีลอยประทีปในคืนเพ็ญบุรณมีเดือนอาสาฬห (เดือน ๑๑) พระราชาทรงทำพระราชพิธีลอยประทีป ในคืนขึ้น ๑๔-๑๕ ค่ำ และแรม ๑ ค่ำเดือนกัตติก (เดือน ๑๒) บุษาวระเขี้ยวแก้วในนาคพิภพ พระพุทธบาทในแม่น้ำนัมทา และที่อื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยเชื่อว่าเป็นการกุศล และเป็นพระราชกุศลใหญ่ซึ่งได้ผลอย่างประเสริฐ เพื่อความสุขความเจริญรุ่งเรืองแก่ตน แก่พระองค์ และแก่ประเทศชาติ...”

จากข้อความข้างต้นก็การลอยพระทีปเพื่อการบูชาพระเขี้ยวแก้ว และพระพุทธรูปในแม่น้ำนัมมทานที ซึ่งสะท้อนถึงการได้รับอิทธิพลวิธีคิดตามความเชื่อของศาสนาพุทธ

บทสรุป

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ในประเทศกัมพูชาก็มีประเพณีซึ่งมีลักษณะคล้ายกับประเพณีลอยกระทงของไทยเช่นกัน แต่เรียกว่าพิธีลอยพระทีป ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดร่วมกับประเพณีแข่งเรือ และประเพณีไหว้พระเขี้ยวแก้ว ในประเพณีเดือน ๑๒ ตามจันทรคติ

ประเพณีนี้น่าจะมีการจัดขึ้นในประเทศกัมพูชาตั้งแต่ในกัมพูชาโบราณสมัยพระนครเป็นอย่างน้อย ดังปรากฏในภาพสลักที่ระเบียงปราสาทบายน และปรากฏในบันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินล่า ซึ่งได้มีการจัดประเพณีนี้สืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยหลังพระนคร เช่น ที่ปรากฏในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา โดยประเพณีดังกล่าวนี้ยังคงมีการจัดสืบเนื่องต่อมาอย่างยั่งยืนจนถึงปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

เฉลิม ยงบุญเกิด, แปล. บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓.

กรมศิลปากร. ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๑. พระนคร: กรุงเทพฯบรรณาคาร, ๒๔๘๑.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิราศนครวัด. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

“ตะขวงใจ” จุดไฟตามประทีปในพม่า

สิทธิพร เนตรนิยม

นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล

ไทยและพม่า (เมียนมาร์) นอกจากจะมีเขตแดนประเทศติดกันถึงสองพันกว่า กิโลเมตรแล้ว ไทยกับพม่าก็ยังมียึดรากทางวัฒนธรรมที่ถูกกำหนดขึ้นจากปัจจัยหลายอย่าง ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นฤดูกาล ทรัพยากรธรรมชาติ การเข้ามาของความรู้ และแนวคิดทาง ศาสนา

ทั้งหมดข้างต้นมีส่วนทำให้วิถีชีวิต ค่านิยม รวมถึงประเพณี พิธีกรรมทั้งหลาย คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ หากสืบรากเหง้าเหล่านั้นได้ก็จะทราบว่าเป็นเครือญาติกันไม่ ในทางชาติพันธุ์ก็ในทางวัฒนธรรม ซึ่งหนึ่งในนั้นที่สำคัญก็คือพิธีกรรมการจุดไฟตามประทีป หรือที่เรียกในภาษาพม่าว่า “ตะขวงใจ-มีทูน-ปฺแว”

วันเพ็ญ ดวงประทีป และสายน้ำ

ในช่วงเดือนพฤศจิกายนนั้น ทั้งไทยและพม่าต่างมีประเพณีที่เกี่ยวข้องอยู่กับฤดูกาล วันเพ็ญ ศาสนา ดวงไฟ และสายน้ำคล้ายๆ กัน จะต่างก็ตรงจำนวนนับของเดือนที่ถูกสมมติ ไว้ในแต่ละท้องถิ่นเท่านั้น กล่าวคือ วันเพ็ญเดือนแปดของพม่า มีประเพณีจุดไฟตามประทีป เพ็ญเดือนสิบสองของไทย ก็มีประเพณีลอยกระทง ส่วนวันเพ็ญเดือนยี่ของล้านนา ก็มี ประเพณียี่เป็ง ซึ่งทั้งหมดถูกจัดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันคือวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับเดือน พฤศจิกายน^{*}

ในระหว่างเดือน ตุลาคม ถึง พฤศจิกายน จะเป็นช่วงเดือนแปดของพม่าที่เรียกว่า “ตะขวงใจมอญ-ละ” (ဝဇ္ဇိမ္မဝါသန) ในช่วงเวลานี้จะมีประเพณีสำคัญที่เกี่ยวข้องกันอยู่ ๒ งาน ได้แก่ “กะเทง-ปฺแว” (ကတိကွဲ) หรือ “งานกลิ้ง” และ “ตะขวงใจ-มีทูน-ปฺแว”

* การนับวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำของไทยจะนับเร็วกว่าพม่าไปหนึ่งวัน เช่น วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำของไทยตรงกับวันเสาร์ ของพม่าจะเป็นวันอาทิตย์

(တၢ်ဆူဝ်တၢ်ဝိးဝိးဝိးဝိး) หรือ “งานจุดไฟตามประทีป” ที่จะถูกจัดขึ้นในวันสุดท้ายของเทศกาลกฐิน^๒ ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนตะขวงโมงของพม่า

วันเพ็ญเดือนตะขวงโมง หรือ “ตะขวงโมง-ละปญ” (တၢ်ဆူဝ်မုၢ်လၢဝိးဝိး) เป็นวันที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยความรู้ทางด้านดาราศาสตร์จากอินเดีย เมื่อดาวฤกษ์อันมีชื่อว่า “กริตติกา”^๓ เคลื่อนย้ายเข้าสู่ราศีพฤษภ และช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านจากปลายฤดูฝนเข้าสู่ต้นฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อากาศสดชื่นเย็นสบายข้าวในนาเริ่มออกรวงตั้งท้อง

ภาพสัญลักษณ์เดือนตะขวงโมงมีรูปผางประทีปกับสาวชาววังจุดประทีป

ในอดีตช่วงเวลานี้ของพม่ากำหนดให้มีประเพณีสำคัญ ๔ งานผสมผสานกันทั้งศาสนาพราหมณ์ และพุทธ โดยในส่วนของพิธีเกี่ยวกับพราหมณ์คือ การบูชาพระนารายณ์ในเกษียรสมุทรตามคติศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิมบันทึกไว้ในเรื่อง “กลอนสิบสองราศี บทกวีแห่งเมืองอังวะ” ว่าเดือนตะขวงโมงนี้ถือเป็นเวลาที่พระวิษณุทรงตื่นบรรทม จึงมีการจุดไฟตามประทีปเป็นเทวบูชา

ส่วนในพิธีพุทธคือการทอดผ้าจุลกฐินที่เรียกว่า “มะโต-ตังกาน” (မာတုတင်္ဂန်) และมีการถวายกฐินด้วย (อุอ่าวจี, ๑๙๖๕: ๒๓-๒๔) ซึ่งปัจจุบันยังนิยมทำกันอยู่ โดยเฉพาะงานจุลกฐินในคืนเพ็ญที่มหาเจดีย์ชเวดากอง เจดีย์สำคัญของชาวพม่า-มอญ ซึ่งจัดเป็นงานใหญ่ในทุกปีที่พม่า (นฤมล ธีรวัฒน์ และคณะ, ๒๕๕๑: ๑๕๓) โดยพิธีจุลกฐินคือการทอและย้อมผ้าสำหรับทำจีวรถวายพระให้เสร็จสิ้นภายในวันเดียว เพื่อให้ทันกำหนดการรับผ้าในเทศกาลตามพุทธบัญญัติ ส่วนกฐินก็คือการนำผ้าจีวรไปถวายพระในช่วง ๓๐ วันหลังจากออกพรรษา

^๒ เทศกาลกฐินของพม่า จะเริ่มมาตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือนตะตึงจู้ต หรือ ช่วงเดือนกันยายน ถึงตุลาคม มาจนถึงคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนตะขวงโมง

^๓ สันสกฤต เขียนว่า “กริตติกา” น. ดาวฤกษ์ที่ ๓ มี ๘ ดวง เห็นเป็นรูปธงสามเหลี่ยม มีหางเรียวยาว ดาวธงสามเหลี่ยม หรือดาวลูกไก่ ก็เรียก

พร้อมทั้งบริวารกฐินอันประกอบด้วยสิ่งของ ปัจจัย เงิน และอาหารไปถวายพระพรพร้อมกันนั้นด้วย

ชาวพม่ามาทำพิธีจุดไฟตามประเพณีที่มหาเจดีย์ชเวดากอง

(ที่มา: http://oothandar.blogspot.com/2011/11/blog-post_2142.html)

ในที่นี้ขอเปรียบเทียบกับของไทยสักเล็กน้อย กล่าวคือ เมื่อพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ของพิธีการและช่วงฤดูเปลี่ยนผ่าน ก็เห็นจะสอดคล้องต้องกันกับพระราชพิธีจองเปรียงตามประเพณีในราชสำนักสมัยอยุธยา ที่มีการจุดประทีปชักโคม “น้ำมันเปรียงพระโคตามบูชาสมเด็จพระพุทธเจ้า...” ให้สว่างไสวรอบกรุงมีกำหนด ๑๕ วัน และมีจุลกฐินในวัน ๑๕ คำอีกพิธีหนึ่ง (กรมศิลปากร, ๒๕๕๘: ๑๓, ๒๗, ๔๑) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าประเพณีมีความสอดคล้องกันบางอย่าง

พิธีดังกล่าวได้รับการปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้วถูกเปลี่ยนชื่อเป็นพระราชพิธี “จองเปรียงลตชุดลอยโคม” ซึ่งในกฎหมายเทียบบาลกล่าวถึง “พิธีจองเปรียง ลตชุดลอยโคมลงน้ำ” (กรมศิลปากร, ๒๕๕๘: ๔๑) ซึ่งน่าจะเป็นต้นเค้าของงานลอยกระทงของไทยในทุกวันนี้

สำหรับทางภาคเหนือของไทยในช่วงเวลาเดียวกันจะมีการจัดประเพณี “ยี่เป็ง” ซึ่งมณี พยอมยงค์ กล่าวว่า “เดือนยี่เหนือ เป็นฤดูที่ลูกหลานจะได้ทำบุญให้แก่บรรพชน ส่ง

เครื่องสังเวยไปตามสายน้ำเพื่อบูชาพระนารายณ์ในเกษียรสมุทร บรรพชน รอยพระบาท ด้วยการลอยโคม (มอญเรียกว่าพีชะมด) หรือลอยกระทง”

แต่ส่วนใหญ่ชาวล้านนาเมื่อก่อนมักนิยมจุดไฟ ตามประทีปแขวนโคมกันมากกว่าที่จะจัดให้มีการลอยประทีปลงน้ำ ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะถิ่น เช่น การล่องสะเปา หรือลอยสำเภาของชาวลำปาง และบางที่เช่นลำพูนเรียกว่าลอยโคม (พีชะมด) ที่บางครั้งมีการอ้างอิงว่าเป็นการลอยกระทงที่มีมาตั้งแต่ในสมัยทวารวดี (มณี พยอมยงค์, ๒๕๓๓: ๑๖; มูลนิธิธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒: ๕๘๕๐) ต่อมาเมื่อได้รับอิทธิพลการลอยกระทงแบบกรุงเทพฯ จึงเริ่มได้หันมานิยมลอยกระทงแบบที่ทุกคนเห็นกันอยู่ในปัจจุบันผ่านสื่อทางด้านการท่องเที่ยว

สาวชาวพม่ากำลังจุดไฟตามประทีปในตะเกียงดินเผาที่ฐานของเจดีย์ชเวดากอง
(ที่มา: http://oothandar.blogspot.com//2011/11/blog-post_2142.html)

งานจุดประทีปโคมไฟภายใต้เรื่องเล่าของพุทธศาสนา

ตามความเชื่อของชาวพม่า มูลเหตุของเทศกาลจุดไฟตามประทีปในวันเพ็ญเดือนตะชาวโรมนั้นได้ถูกอธิบายตามพระสูตรในพระพุทธศาสนาบทหนึ่งที่มีชื่อเป็นภาษาพม่าว่า “ต้ามะญะปะละ” (တမ္မညပလ) หรือมีชื่อเป็นภาษาบาลีว่า “สามัญญผล” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศน์โปรดพระเจ้าอชาตศัตรู ณ ป่ามะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์ชานกรุงราชคฤห์ ในวันอุโปสถขึ้น ๑๕ ค่ำ^๔

^๔ <http://www.84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=09&A=1072&Z=1919>

เล่าโดยย่อคือ ด้วยเหตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงมีพระทัยแช่มชื่นกับบรรยากาศความงามของ
 แสงจันทร์ในคืนวันเพ็ญ แล้วทรงดำริกับเหล่าอำมาตย์ว่าคืนนี้จะเสด็จไปฟังธรรมกับนักบวช
 สำนักไหนดี สุดท้ายหมอชิวถวายคำแนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ ณ สวน
 มะม่วงของตนนอกกรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในยามค่ำ
 ทำให้เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายได้จุดไฟตามประทีปในขบวนและเส้นทางเสด็จเป็นที่สว่าง
 ไสว จากนั้นเป็นต้นมาจึงเป็นเหตุให้เกิดประเพณีจุดไฟตามประทีปมาจนทุกวันนี้

นอกเหนือไปจากการจุดไฟตามประทีปแล้วในช่วงเทศกาลตะชาวังไค-มีทูน-ปัว ชาวพม่ายังทำการทำโคลมลอย
 ขนาดใหญ่คล้ายบอลูนอีกด้วย ซึ่งคล้ายกับการลอยโคมไฟทางล้านนา
 (ที่มา: <http://www.tourstoburma.com/burma-festivals/>)

ดังนั้น ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสามัญญผลสูตร ที่ว่าด้วยเรื่องการบวช
 และข้อวัตรปฏิบัติของสมณะที่ดีแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ชาวพม่าจึงเรียกวันนี้ว่า “ตามะญะปะ
 ละ-อะชา-ต่อ-นะ” (ဘုရားသီလအာရုံတော်နေ့) หรือ “วันเวลาแห่งสามัญญผล” ด้วย^๔

สำหรับทางล้านนานั้น เรื่องเล่าใต้เงาพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเหตุแห่งการจุดไฟตาม
 ประทีปนั้น มณี พยอมยงค์ ได้กล่าวว่ามีที่มาจากตำนานนายทศตะเข้ญใจถวายประทีปจาก

^๔ http://www.mmcollection.info/2012/11/blog-post_27.html

น้ำมันหมูเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าในวันเพ็ญ ด้วยอนิสกัจจึงทำให้ได้เป็นเศรษฐี (มณี พยอมยงค์, ๒๕๓๓: ๑๔)

ถ้าเชื่อตามคัมภีร์ทางศาสนาแล้ว อาจเป็นไปได้ว่าประเพณีการจุดไฟตามประทีปของพม่าและล้านนาคงมีที่มาจากความเชื่อในพระพุทธศาสนาและตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ทิ้งท้ายและสรุป

อาจเป็นไปได้ว่างานวันเพ็ญเดือนแปดของพม่า วันเพ็ญเดือนสิบสองของไทย หรือวันเพ็ญเดือนยี่ของล้านนาเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นจากการรับชุดความรู้จากอินเดีย ผ่านศาสนาพราหมณ์ และพุทธ ด้วยการกำหนดเอาการเคลื่อนย้ายของดาวฤกษ์ กับช่วงเปลี่ยนผ่านฤดูกาลจากปลายฝนต้นหนาวเป็นหมุดหมายในการประกอบพิธีกรรม

โดยใช้การจุดประทีปบูชาพระเป็นเจ้า หรือพระศาสดาในศาสนาของตนด้วยเบรียงหรือน้ำมันก่อนเป็นอันดับแรก ก่อนจะพัฒนาไปเป็นการแขวนโคม และลดชุดลอยโคมลงไป ในน้ำ แล้วถูกพัฒนามาเป็นการลอยกระทง ซึ่งนิยมกันมากในภาคกลาง ส่วนล้านนาแต่เดิมก็มีการล่องสะเปา (ลำเปา) ซึ่งคล้ายกับการลอยกระทง แต่ไม่นิยมกันมาก ยังคงนิยมการจุดไฟตามประทีปมากกว่า แต่ต่อมารับอิทธิพลภาคกลางมากขึ้นจึงพัฒนางานลอยกระทงให้ยิ่งใหญ่ แต่ก็ไม่ทิ้งการจุดประทีปโคมไฟ

สำหรับพม่าไม่นิยมการจุดประทีปลอยลงไปในน้ำ หรือลอยกระทงอย่างไทย แต่ยังคงประเพณีเดิมคือการจุดไฟตามประทีปเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าเอาไว้ พร้อมกับเรื่องเล่าภายใต้กรอบของพุทธศาสนาที่ยังคงเป็นที่รับรู้ของสังคมสืบมา

อย่างไรก็ดี ในชุมชนท้องถิ่นบางแห่งของพม่าก็มีพิธีกรรมคล้ายๆ การลอยกระทงของไทยด้วย เช่น ชุมชนชาวทวาย ในแคว้นตะนาวศรีทางภาคใต้ของพม่า มีการลอยบาตรดินเผาใส่อาหาร และจุดประทีปใส่เอาไว้เพื่อบูชาพระอุปคุต โดยทำในช่วงเช้าตรู่ของวันออกพรรษา สำหรับสาเหตุที่ต้องมีการลอยบาตรในแม่น้ำนั้นก็เพราะเชื่อว่าพระอุปคุตจำพรรษาอยู่ในเมืองบาดาล (ใต้น้ำ) ซึ่งนิยมลอยกันในแม่น้ำทวาย

ดังนั้น ฤดูกาล วันเพ็ญ ศาสนา ดวงไฟ และสายน้ำจึงทำให้เราคือไทย และพม่ามาเป็นเพื่อนร่วมรากวัฒนธรรมเดียวกัน บนประเพณีที่มีทั้งความเหมือนและคล้ายคลึงกัน เรากับเขาจึงเป็นญาติชิดสนิทกันในทางวัฒนธรรมไม่มากนักน้อย

รายการอ้างอิง

นฤมล ธีรวัฒน์ และคณะ. มองพม่าผ่านชเวดากอง. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๕๑.

อุ่อว้างจี. อังวะ-มโย-พัย แสะหะ-หย่าตี-หลู่ต่ำ (အင်းဝမြို့တွ်. ဓမ္မရူပဒုဿိလူးဘား) ,

สำนักพิมพ์อันตาวดี ย่างกุ้ง, ๑๙๖๕.

กรมศิลปากร. ตำราพระราชพิธีเก่า และตำราทวาศพิธี. กรุงเทพฯ: หจก.ทวีพัฒน์, ๒๕๕๘.

มณี พยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนา เล่ม ๒ . เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๓.

มณี พยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนา รวมเล่ม. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๓.

มูลนิธิธนาการไทยพาณิชย์. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ: สยาม
เพรส แมเนจเม้นท์, ๒๕๔๒.

ลอยสะเปา ลอยประทีป ยี่เป็งล้านนา

อาจารย์ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทางภาคเหนือเรียกประเพณีลอยกระทงว่า “ยี่เป็ง” เพราะคำว่า “ยี่” แปลว่า สอง ส่วน “เป็ง” คือเพ็ญ หมายถึงพระจันทร์ โดยเดือนยี่เหนือตรงกับเดือนพฤศจิกายน คือเป็นประเพณีเดือนสอง โดยในเดือนยี่จะมีประเพณีที่สำคัญหลายอย่างได้แก่ ลอยกระทง (สะตวง) ล่องสะเปา ตามประทีปโคมไฟ ปลอยโคมลอย และตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นของทางภาคเหนือจะมีความแตกต่างในเรื่องความเชื่อและรายละเอียดของประเพณีที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้เป็นผลมาจากถิ่นที่อยู่อาศัย ภูมิประเทศ ชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์

อย่างไรก็ดี ทุกวันนี้ประเพณียี่เป็งหรือลอยกระทงในเมืองเชียงใหม่และอีกหลายจังหวัดทางภาคเหนือถือว่ามีความเสี่ยงในหมู่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศอย่างมาก แต่น้อยคนนักจะทราบที่มาที่ไปอย่างแท้จริงของประเพณีลอยกระทงมีความเป็นมาอย่างไร

ลอยกระทงล้านนาคือ ลอยกระทงกรุงเทพฯ

คำว่า “กระทง” เป็นภาษาไทยภาคกลาง เพราะทางภาคเหนือคำว่ากระทงจะออกเสียงว่า “สะตวง” ดังนั้นจึงมีคำว่าประเพณีนี้คงมาจากภาคกลาง ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๕๔๒ ได้อธิบายว่า สันนิษฐานกันว่าผู้ที่เริ่มการลอยกระทงในเชียงใหม่เป็นคนแรกน่าจะเป็นพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยลอยกระทงจากกรุงเทพฯ คงเริ่มลอยกันในช่วงราว พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๗๐ หลังจากที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกลับไปใช้ชีวิตอยู่ที่เชียงใหม่

เล่ากันว่ากระทงสมัยพระองค์เป็นการจุดเทียนบนกามมะพร้าวทำเป็นรูปเรือเล็กหรือรูปหงส์ และใช้ทองไม้ปอทำเป็นรูปเรือ แต่ก็ไม่ใช่ที่นิยมทั่วไป เพราะชาวล้านนายังนิยมการประดับประทีปโคมไฟตามบ้านเรือน ทำซุ้มประตูป่า และมักจัด “ตั้งธัมมหลวง” หรือเทศน์มหาชาติในวัน “เพ็ญเดือนยี่” ตามประเพณีดั้งเดิม

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเริ่มต้นขึ้นเมื่อนายทิม โชตนา เป็นนายกเทศมนตรีเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๐ ตรงกับสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชียงใหม่จึงได้มีการจัดประเพณีลอยกระทงและมีการเฉลิมฉลองบริเวณถนนท่าแพโดยเฉพาะบริเวณหน้าพุทธสถาน จึงทำให้ประเพณีลอยกระทงแบบกรุงเทพฯ เป็นที่รู้จักกันมากขึ้น

การลอยกระทงแบบกรุงเทพฯ ที่จังหวัดเชียงใหม่มีขึ้นอย่างจริงจังเมื่อมีการตั้งสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๒ โดยจัดให้มีการลอยกระทงสองวันคือ ในวันยี่เป็ง หรือวันเพ็ญเดือนยี่ ซึ่งตรงกับขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับเดือนสิบสองของภาคกลาง จะมีการลอยกระทงขนาดเล็ก และในวันแรม ๑ ค่ำ ก็จะมีการลอยกระทงหรือประกวดกระทงขนาดใหญ่ โดยเริ่มกันที่หน้าเทศบาลเมืองเชียงใหม่ไปถึงสะพานนวรัฐ ส่งผลทำให้ประเพณีลอยกระทงเป็นที่แพร่หลายและยอมรับกันโดยทั่วไป (มูลนิธิธรรมาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒: ๕๘๕๒)

ลอยกระทงเชียงใหม่ในปัจจุบัน (ที่มา: <http://www.chaoprayanews.com/2012/11/22/เที่ยวประเพณียี่เป็งเซ/>)

ลอยขานนียโกษนียาหาร ลอยกระทง ในสมัยทริภุญไชย

บ่อยครั้งมักมีการอธิบายว่าลอยกระทงล้านนามีต้นกำเนิดมาจากวัฒนธรรมมอญสมัยทริภุญไชย โดยอ้างอิงมาจากหลักฐานสำคัญ ๓ เล่มได้แก่ ชินกาลมาลีปกรณ์ มูลศาสนา และจามเทวีวงศ์ ซึ่งทั้งหมดเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ทั้งสามเล่มมีเนื้อความใกล้เคียงกัน ในนั้นมีเรื่องเล่าที่เล่าย้อนกลับไปในสมัยทริภุญไชย ซึ่งเมืองนี้เป็นเมืองโบราณที่สร้างขึ้นเมื่อราว ๑,๒๐๐ ปีก่อน หรือก่อนหน้าการสร้างเมืองเชียงใหม่ โดยกษัตริย์องค์แรกเป็นผู้หญิง

มีชื่อว่าพระนางจามเทวี ในบรรดาตำนานทั้งสามเล่ม ตำนานจามเทวีวงศ์ให้รายละเอียดและเล่าสนุกที่สุดในตอนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับการลอยกระทง สรุปย่อตามนี้

เจดีย์ภูกูดที่วัดจามเทวีสร้างในสมัยหริภุญไชย (ที่มา: <http://wan-nam.com/songkran-lamphun/>)

ภายหลังพระเจ้ากมลราชเสด็จสวรรคต (ราวปี พ.ศ.๑๔๖๐) ได้เกิดโรคระบาดร้ายแรงขึ้นในเมืองหริภุญไชย ชาวเมืองจึงพากันหนีออกจากเรือนของตนเองไปอาศัยเมืองสุพรรณนคร (คือเมืองสะเทิม ในประเทศเมียนมาร์ปัจจุบัน) เมื่อไปถึง พระเจ้าพุกามราชไม่ได้ดูแลชาวหริภุญไชยเท่าใดนัก ทำให้ชาวเมืองต่างหากันหนีจากเมืองสุพรรณนคร ไปอาศัยอยู่ที่เมืองหงสาวดี

เมื่อไปถึง พระเจ้าหงสาวดีได้พระราชทานเสื้อผ้า สิ่งของ เครื่องประดับ ข้าวเปลือก ข้าวสาร และเครื่องบริโภครวมถึงบ้านเรือนให้อยู่อาศัยเป็นอย่างดี ทำให้ชาวหริภุญไชยรักใคร่พระเจ้าหงสาวดีเป็นอย่างมาก และต่างคุ้นเคยกันรวดเร็วเพราะชาวเมืองหงสาวดีพูดภาษาเดียวกันกับชาวหริภุญไชย

เมื่อครบ ๖ ปี โรคภัยในเมืองหริภุญไชยได้สงบลง ชาวหริภุญไชยที่คิดถึงบ้านจึงพากันเดินทางกลับ ยกเว้นคนแก่ชราและที่มีครอบครัวได้อาศัยอยู่ที่เมืองหงสาวดีต่อไป

ดังนั้น เพื่อเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษญาติพี่น้องที่อยู่ทางเมืองหงสาวดี ชาวหริภุญไชยจะ “ลอยขานนียโกชนียาหาร” (แปลว่าของเคี้ยวและของกิน) ตามน้ำลงไปข้างใต้ เพื่อ

อุทิศให้กับญาติทั้งหลาย บางคนเวลาที่ล่อยอาหารถึงกับร้องไห้จนกลับมาถึงบ้าน (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๑๖: ๑๙๒-๑๙๕)

ในตำนานได้กล่าวว่าประเพณีการล่อยอาหารนี้โยชเนียหารนี้ได้ประพจน์ปฏิบัติกันจนถึงทุกวันนี้คือในสมัยที่เขียนตำนานขึ้นเมื่อราว ๖๐๐ ปีก่อน

ในขณะที่หลักฐานประเภทเอกสารที่เก่ากว่าพงศาวดารโยนกอย่างมากคือตำนานมูลศาสนา ซึ่งแต่งขึ้นก่อน พ.ศ. ๒๐๕๙ เล่าว่า ภายหลังจากที่พระยากมลราชสวรรคต ครั้งนั้นปรากฏว่า “ผีห่า” ลงเมืองหริภุญไชย ชาวเมืองทั้งหลายหนีไปอยู่เมืองสุธรรมนคร (สุธรรมวดี) ซึ่งคือเมืองสะเทิม เขตเมืองมอญ (รามัญ) บริเวณปากแม่น้ำสาละวินในปัจจุบัน

หลังจากนั้นเป็นต้นมา ชาวเมืองหริภุญไชยนี้ครั้นถึงฤดูข้าวใหม่ เขาก็จะเอาข้าวใหม่ใส่แพล่องลงไปหาปู่ย่าเขาทุกปีๆ นั้นแล (พระพุทธรูปงาม และพระพุทธรูญา, ๒๕๑๙: ๒๕๔-๒๕๕)

ส่วนตำนานชินกาลมาลีปกรณ์แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑ โดยพระรัตนปัญญาเถระ เป็นภาษาบาลี ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยโดยแสง มณีวิฑูรพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ถือเป็นหนังสือเล่มแรกที่ระบุว่าชาวหริภุญไชย “ล่อยกระทง” ดังคำแปลว่า

“...เมื่อพระเจ้ากัมพลครองราชสมบัติอยู่นั้น อหิวาตกโรคได้เกิดขึ้นเป็นระยะเวลา ๖ ปี ชาวเมืองทั้งหมดไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ จึงหนีไปยังสุธรรมนคร แต่ครั้นแล้วก็ถูกกษัตริย์เมืองปุลณากามรบกวานรังแก ชาวหริภุญไชยทั้งหมดในสุธรรมนครจึงหนีไปเมืองหงสาวดี

เมื่ออหิวาตกโรคในหริภุญไชยนั้นสงบลงแล้ว คนทั้งหมดก็กลับมายังหริภุญไชย เพราะเหตุนี้จึงกล่าวกันว่า แต่ก่อนชาวหริภุญไชยทั้งปวงได้ทำพิธีล่อยกระทงเครื่องสักการะทุกๆ ปี” (พระรัตนปัญญาเถระ, ๒๕๔๐: ๒๗๔)

เมื่อนำเนื้อความภาษาไทยที่แสง มณีวิฑูร แปลข้างต้นไปตรวจสอบกับต้นฉบับภาษาบาลีพบว่าไม่มีการกล่าวถึง “พิธีล่อยกระทง” แต่อย่างใด ดังนั้น การตีความว่ามีการล่อยกระทงจึงไม่ถูกต้อง อาจเป็นเพราะในขั้นตอนการแปลได้ใช้หนังสือพงศาวดารโยนกที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วย เรื่องนี้ให้ข้อคิดว่าการประวัติศาสตร์ก่อนที่จะตีความใดๆ จะต้องตรวจสอบเอกสารชั้นต้นด้วยเพื่อให้ข้อมูลเกิดความถูกต้อง

ไม่มีล่อยโขมดมีแต่ล่อยฮีหะมด

ถ้าถามคนในภาคเหนือว่ารู้จักพิธีล่อยโขมดไหม หลายคนจะตอบว่าไม่รู้จัก แต่หากได้เปิดหนังสือว่าด้วยการล่อยกระทงทางภาคเหนือมักมีการกล่าวถึง “ล่อยโขมด” ว่าเป็นต้นเค้าของการล่อยกระทง

แนวคิดดังกล่าวเริ่มต้นจากในพงศาวดารโยนก แต่งโดยพระยาประจักษ์กรจักร ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เขียนว่า เมื่อ พ.ศ.๑๔๙๐ ในสมัยพระเจ้าจุลละราช กษัตริย์นครหริภุญไชย ที่เกิดโรคระบาดนั้น ภายหลังเมื่อชาวหริภุญไชยเดินทางกลับมาถึงเมืองหริภุญไชยแล้วชนทั้งหลายต่างต้องการระลึกถึงบุญคุณที่อยู่ที่เมืองหงสาวดี ครั้นถึงกำหนดปีเดือนชาวเมืองหริภุญไชยก็จะแต่งเครื่องสักการะไปบูชาโดยทางน้ำเรียกว่า “ลอยโขมด” (คือลอยไฟ) จึงเป็นประเพณีลอยกระทงที่สืบมา” (พระยาประจักษ์กรจักร, ๒๕๐๔: ๒๒๒-๒๒๔)

หลังจากนั้นก็มึ้นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นล้านนาหลายคนอ้างตาม ตัวอย่างเช่น สงวน โขติสุขรัตน์ ได้เขียนไว้ในหนังสือประเพณีไทยภาคเหนือพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๘ กล่าวว่า “อันประเพณีลอยกระทง หรือที่เรียกในหนังสือตำนานโยนก และจามเทวีวงศ์ว่า ประเพณีลอยโขมด คือลอยไฟ” (สงวน โขติสุขรัตน์, ๒๕๕๓: ๙๗-๑๐๑)

ดังนั้น จึงน่าสงสัยว่าความจริงแล้ว “ลอยโขมด” คืออะไร?

นายจันทร์ เขียวพันธุ์ ชาวมอญบ้านหนองตู อำเภอบางช้าง จังหวัดลำพูน ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการลอยฮีหะมด

ชาวมอญที่บ้านหนองตูและบ้านบ่อควา (เดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน) อำเภอบางช้าง จังหวัดลำพูน เป็นชาวมอญที่พูดภาษามอญใหม่ ไม่เหมือนกับมอญโบราณสมัยหริภุญไชย ได้อธิบายว่าชาวมอญในภาษามอญไม่ได้เรียกว่า “ลอยโขมด” เพราะคำว่า “โขมด” ไม่มีความหมายในภาษามอญ แต่คำว่า “โขมด” ไปพบในภาษาเขมรแปลว่า “ผี”

ชาวมอญบ้านหนองตุ้และบ่อความีประเพณีที่เรียกว่า “อี หะมด” คำว่า “อี” ถ้าเขียนด้วยตัวอักษรมาตรฐานมอญจะออกเสียงว่า “พี” หรือ “ผี” แปลว่า “ลอย” คำว่า “หะมด” หรือ “อะมด” แปลว่า “ไฟ” (ในภาษามอญบางท้องถิ่นออกเสียงเป็น “ฟือโมต”) แปลเป็นไทยตรงกับคำว่า “ลอยกระทิ” หรือ “ลอยไฟ”

ลักษณะของ “อี หะมด” จะเป็นกาบกล้วยสี่ชิ้นนำมาทำเป็นกระทงรูปสี่เหลี่ยม เอาไม้แทงให้กาบกล้วยเกาะกัน ตรงกลางจะเอาใบตองสดปูด้านใน เพื่อใช้สำหรับวางอาหาร ผลไม้ บางคนก็เอาเงินใส่ไปด้วย และวางผางประทีป ลอยในแม่น้ำบึงช่วงหัวค่ำของคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ของทุกปี เป้าหมายของการลอย “หะมด” ดังเดิมก็เพื่อเป็นการไหว้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ต่อมาก็เป็นการขอขมาพระแม่คงคาไปพร้อมกันด้วย (สัมภาษณ์ นายจันทร์ เขียวพันธ์, ๒๕๕๘)

เป็นไปได้ว่าคนไทยภาคกลางคือพระยาประชากิจกรจักรเมื่อฟังคำว่า “หะมด” คงฟังเป็น “โหมด” และนำตำนานเรื่องชาวทริภุญไชยลอยขาทนียโภชนาหารไปให้บรรพบุรุษมาตีความว่าลอยอีหะมดเป็นการลอยกระทงซึ่งเป็นไปตามความคุ้นเคยคำศัพท์ของคนไทยภาคกลาง

ข้อสันนิษฐานข้างต้นสอดคล้องกับที่สิงฆะ วรรณสัย ผู้เชี่ยวชาญภาษาและวัฒนธรรมล้านนา ได้ให้ความเห็นว่า ลอยกระทงในอดีตนั้นเป็น “การลอยขำน้ำโภชนาหาร” ไม่เรียกว่า เป็นการลอยโหมด หรือกระทงแต่ประการใด” (สิงฆะ วรรณสัย, ๒๕๒๑: ๖๗)

ลอยกระทงแบบล้านนา

ด้วยการที่ประเพณีลอยกระทงจากกรุงเทพฯ แพร่กระจายขึ้นมาทางภาคเหนือเป็นระยะเวลานาน จึงค่อยๆ ส่งผลทำให้คนรุ่นไม่ก็สิบปีที่ผ่านมาเรียกการนำ “สะตวง” ไปลอยน้ำว่าเป็นการ “ลอยกระทง” กัน ส่วนคำว่าสะตวงก็ถูกใช้ในความหมายถึงกระทงที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น สะตวงที่ใช้ในการใส่อาหารและเครื่องสักการะในพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ หรือใช้สำหรับการสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น ดังนั้น ถ้าถามคนที่มียายุไม่มากก็จะบอกว่าลอยกระทงก็คือลอยกระทง ไม่ใช้ลอยสะตวง

เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าประเพณีต่างๆ สามารถมีการเปลี่ยนแปลงไปได้เมื่อมีการรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามา บ้างค่อยๆ ผสมผสานกับประเพณีเดิม บ้างก็ลืมนั่นไปว่าประเพณีดั้งเดิมเป็นอย่างไร ถือเป็นเรื่องปกติของวัฒนธรรมประเพณีที่ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีชีวิต

ในที่นี้จะขอเล่าถึงประเพณีลอยกระทงของคนมอญ และคนเมือง

จากการสัมภาษณ์นายจันทร์ เขียวพันธุ์ อายุ ๗๕ ปี ชาวมอญที่บ้านหนองตุ้ เล่าให้ฟังว่า ในภาษาของชาวมอญบ้านหนองตุ้-บ่อควา เรียกการลอยกระทงว่า “อี หะมด” หรือแปลตรงตัวว่า “ลอยประทีป” บางทีก็เรียก “ลอยหะมด” พิธีนี้จะทำกันในวันเพ็ญ เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ โดยในวันนั้นชาวบ้านจะพากันไปทำบุญตักบาตรที่วัดตั้งแต่เช้า เมื่อไปถึงวัดอาหารส่วนหนึ่งจะถวายพระ และอีกส่วนหนึ่งจะแบ่งใส่ไว้ใน “สะเปา” หรือเรือสำเภาที่ทางวัดได้ทำจัดเตรียมไว้

ล่องสะเปายี่เป็งที่วัดสันติการาม (ร่องนอด) ต.เวียงกาหลง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย (ที่มา: นายวิชัย มาแก้ว)

เมื่อตกเย็น ชาวบ้านจะกลับมารวมกันที่วัดอีกครั้งพร้อมทั้งนำกระทงมาด้วย จากนั้นพระสงฆ์จะเทศนาธรรมในโบสถ์วิหาร มีการจุดธูปเทียนบูชาและเมื่อพลบค่ำก็จะพากันแห่กระทงเล็กพร้อมกับลากเรือสำเภาไปที่แม่น้ำปิง เมื่อถึงท่าหน้า “ปู้จารย์” หรือผู้นำพิธีกรรมจะกล่าวนำทำพิธีลอยโดยการกล่าวขอขมาพระแม่คงคา หลังจากนั้นก็จะทำการปล่อยกระทงเล็กพร้อมกับเรือสำเภา

โดยวัตถุประสงค์ ๒ ประการหลักของการลอยสะเปาและกระทงคือ ประการแรกเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษในตระกูลของตนเอง ประการที่สองคือเป็นการขอขมาพระแม่คงคา

ลักษณะของกระทงแบบโบราณที่เรียกว่า “สะตวง” นั้นจะเป็นการเอากาบกล้วยมา ต่อเป็นรูปสี่เหลี่ยม และเอาใบตองวางตรงกลาง ด้านในมีการใส่อาหารคาวหวาน ผลไม้ เงิน สดางค์และดอกไม้รูปเทียนวางไว้ภายในกระทงนี้จะทำกันทุกบ้านทุกครอบครัว

ปัจจุบัน การลอยกระทงและลอยสะเปาได้แยกทำเป็น ๒ วันคือ กระทงเล็กจะลอยในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และสะเปาจะลอยในวันแรม ๑ ค่ำ ต่างจากอดีตที่จะลอยทั้งกระทงและสะเปาในวันขึ้น ๑๕ ค่ำวันเดียวกัน (สัมภาษณ์ นายจันทร์ เขียวพันธุ์, ๒๕๕๘)

ในส่วนของประเพณีลอยกระทงของคนเมืองนั้นนายนิพนธ์ อ้ายไชย อดีตครูที่ จังหวัดเชียงราย วัย ๖๘ ปีได้เล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนย้อนไปหลายสิบปีลอยกระทงของทาง เชียงรายไม่เหมือนกับในสมัยนี้ที่เพื่อแข่งขันประกวดประชันเอาความสวยงามโดยใน สมัยก่อนนั้นเป็นเรื่องของประเพณีพิธีกรรม อีกทั้งในสมัยก่อนคนทางเชียงรายจะเรียกกระทงว่า “สะตวง” แต่ในปัจจุบันคนทั่วไปจะมองว่าสะตวงเป็นของที่ใช้ในพิธีกรรมเช่นพิธีไหว้ท้าว ทั้งสี่ เป็นต้น

ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ลอยสะตวงขอขมาแม่น้ำปิง
(ที่มา: http://www.disaster.go.th/dpm/index.php?option=com_content&task=view&id=28193&Itemid=9)

สะตวงหรือกระทงแบบดั้งเดิมในล้านนา
(ที่มา: <http://www.chiangraifocus.com/forums/index.php?topic=286210.0>)

นายนิพนธ์ อ้ายไชย อธิบายต่อว่าวัตถุประสงค์ของการลอยกระทงนั้นมีอยู่ ๕ ประการหลัก ดังนี้

ประการแรก เป็นการแสดงออกความกตัญญูและส่งอาหารและสิ่งของให้กับบรรพบุรุษหรือผู้มีพระคุณ

ประการที่สอง เพื่อเป็นการลอยสิ่งที่ไม่ดีออกไปบางครั้งจึงเรียกว่า “ลอยเคราะห์”

ประการที่สาม เป็นความเชื่อในการบูชาพระพุทธรูปเจ้าและพระพุทธรูปที่แม่น้ำนมมทานที ตามความเชื่อทางศาสนา

ประการที่สี่ เป็นการลอยเพื่อขอขมาบูชาพระแม่คงคา

ประการสุดท้าย เพื่อลอยอธิษฐานของคู่รักให้มีความรักที่ยั่งยืนตลอดไป

จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ของการลอยช้างต้นมีการปะปนกันระหว่างความเชื่อท้องถิ่นคือผี และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ทั้งร่องรอยความเชื่อดั้งเดิมคือผีเอาไว้

พิธีลอยกระทงจะเริ่มในวันเพ็ญ เดือนยี่ โดยตอนเช้า ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัดโดยจะมีการ “ตั้งธัมม์หลวง” คือการฟังพระธรรมเทศนาเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญ เริ่มกันตั้งแต่ตี ๔-๕ ธัมม์หลวงที่ใช้เทศน์มักจะเป็นกัณฑ์เวสสันดรชาดกอันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ เป็นต้น (สัมภาษณ์ นายนิพนธ์ อ้ายไชย, ๒๕๕๘) ประเพณีตั้งธัมม์หลวงนี้เปรียบเทียบกับทางภาคกลางคือประเพณีฟังเทศน์มหาชาติ (มูลนิธิธรรมาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๕๒: ๒๓๔๐)

ในช่วงกลางวัน ชาวบ้านจะนำเอาอาหารไปใส่ใน “สะเปา” หรือเรือสำเภา ซึ่งปัจจุบันได้ทำเป็นกระทงขนาดใหญ่แทนแล้ว เมื่อถึงเวลาเย็น ชาวบ้านก็จะไปที่วัดกันอีกรอบหนึ่งเพื่อฟังเทศมหาชาติที่ยังสวดค้างอยู่ไม่จบเพราะเป็นเรื่องยาว ชาวบ้านจะนำสะตวงหรือกระทงมาจากบ้านด้วยเมื่อถึงเวลาพลบค่ำ ชาวบ้านจะบูชา “ผางประทีป” ซึ่งเป็นถ้วยภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ใส่เทียนลงไป และมีไส้เทียนรูปสามแฉกเรียกว่า “ตีนกา” ซึ่งมีที่มาจากตำนานเรื่องกาเผือก จากนั้นพระจะเทศน์ธรรมอันสงส์ประทีป ชาวบ้านจะนำผางประทีปวางลงในสะตวงที่ทำจากกาบกล้วย พร้อมทั้งรูป และภายในสะตวงจะมีการใส่ดวงอาหารต่างๆ และข้าวลงไปด้วย มีบ้างที่วางเงินแต่น้อยคนที่จะทำ

เมื่อถึงเวลาพลบค่ำชาวบ้านมาพร้อมกัน ทางวัดจะปล่อยโคมไฟขนาดใหญ่ ขบวนจึงเริ่มเคลื่อนโดยมีสะเปาหรือกระทงต้นนำหน้าชาวบ้านถือกระทงเล็กเดินตามไปยังทำน้ำ เมื่อพระทำการสวดมนต์เสร็จ ก็จะมีการปล่อยสะเปา จากนั้นชาวบ้านจึงปล่อยกระทงเล็กตาม เป็นอันเสร็จพิธี (สัมภาษณ์ นายนิพนธ์ อ้ายไชย, ๒๕๕๘)

ส่วนประเพณีลอยกระทงทางเชียงใหม่ จากการสัมภาษณ์นายอินสม เขียวแก้ว อายุ ๕๘ ปี เป็นคนเมืองที่อำเภอสารภี ได้เล่าให้ฟังว่าตั้งแต่เด็กถึงปัจจุบัน ก่อนหน้าวันลอยกระทง ๑-๒ วัน จะเรียกว่า “วันดา” คือวันที่ใช้เตรียมการทำกระทง โดยคณะศรัทธา (ชาวบ้าน) ที่มีฝีมือในการทำกระทงจะไปรวมตัวกันที่วัดเพื่อช่วยกันทำกระทงของหมู่บ้าน เรียกว่า “กระทงต้น” หรือกระทงใหญ่

เมื่อถึงวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนยี่ หรือที่เรียกว่า “ยี่เป็ง” ช่วงกลางวัน ชาวบ้านจะไปวัดพร้อมนำอาหาร จะมีเครื่องฟักแพงแดง ข้าว พริก ใส่ลงไปในกระทงใหญ่ เพื่อใช้ลอยกระทงในตอนเย็น การทำกระทงใหญ่นี้ก็เพื่อใช้สำหรับการลอยเคราะห์โสภณของคนทั้งหมู่บ้าน และลอยเพื่อให้อาหารไปถึงโลกหน้า

เมื่อถึงเวลาเย็น จะมีพิธีแห่กระทง ชาวบ้านจะนำกระทงเล็กหรือในภาษาคำเมืองเรียกว่า “กระทงน้อย” มาเข้าขบวน กระทงน้อยของชาวบ้านจะทำเป็นกระทงหยวกกล้วย และภายในใส่ผางประทีปไว้ภายใน ซึ่งผางประทีปนี้จะเป็นถ้วยดินเผาขนาดเล็ก มีด้ายขนาดใหญ่วางตรงกลางเรียกว่า “ไส้ตีนกา” และเอาเทียนไขเท้านใน แต่ถ้าบางคนไม่มีผางประทีป ก็จะใช้เทียนแท่งแทนก็ได้

ชาวบ้านจะแห่กระทงใหญ่หน้าหน้าออกจากวัด ชาวบ้านจะเดินแห่กระทงเล็กตามเป็นทิวแถว เพื่อไปยังทำน้า เมื่อไปถึงทำน้าก่อนที่จะปล่อยกระทง พระหรือที่ทางเหนือเรียกว่า “ตุ้เจ้า” จะเทศนาเสียก่อน เมื่อเทศน์เสร็จ พระจะบอกว่าปล่อยกระทงลงได้ ชาวบ้านก็จะนำกระทงใหญ่ลอยในน้ำก่อน แล้วตามด้วยกระทงน้อย เป็นอันเสร็จพิธี

วัตถุประสงค์ของการลอยกระทงมี ๓ ประการหลักคือ

ประการแรก เป็นการขอขมา (ขอสุมา) แม่ น้ำคงคา

ประการที่สอง เป็นการสะเดาะเคราะห์ ความไม่สบายกายสบายใจออกไป คนทางเหนือเรียกว่า “ส่งเคราะห์ส่งนาม” ทั้งนี้เพื่อให้สิ่งดีๆ เข้ามาแทน ในอดีตบ้างก็มีการตัดเล็บตัดผม วางไปในกระทงด้วยก็มี

ประการที่สาม เพื่อเป็นการลอยส่งทาน (ทาน) (สัมภาษณ์ นายอินสม เขียวแก้ว, ๒๕๕๘)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ชัดว่าวัตถุประสงค์ของการลอยกระทงภาคเหนือกับภาคกลางมีที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนประการหนึ่งคือ ทางภาคเหนือลอยกระทงให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และถือเป็นการทำบุญทำทานอย่างหนึ่งจึงได้มีการใส่อาหารไว้ในกระทงด้วย แต่ภาคกลางมีวัตถุประสงค์หลักเน้นการขอขมาต่อพระแม่คงคา และยังเป็นไปเพื่อการลอยเคราะห์ลอยทุกข์ไปด้วย ผู้เขียนเองก็จำได้ว่าสมัยก่อนเมื่อ ๓๐ ปีที่แล้วเวลาลอยกระทงที่แม่น้ำท่าจีนจะมีบางคนตัดผม เล็บมือ และเงินลงไปในกระทงด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เคราะห์กรรมลอยไปพร้อมกับกระทงและทำบุญด้วย

อาจพอจะสรุปได้ว่าดั้งเดิมจริง ๆ แล้วประเพณีการลอยกระทงอาจมีรากเหง้าที่สัมพันธ์กับการบูชาผีทั้งผีบรรพบุรุษและผีแม่น้ำ

ลอยสะเปา ลอยเรือให้ทาน

ในหัวข้อที่แล้วได้มีการกล่าวถึงว่าในประเพณีลอยกระทงดั้งเดิมนั้นมีการลอยสะเปาด้วย ซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของประเพณีลอยกระทงทางล้านนาเช่นทางจังหวัดลำปางจะมีประเพณีล่องสะเปาที่จัดอย่างสวยงาม แต่ในบางท้องถิ่นเช่นชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำ

อิง จังหวัดเชียงรายก็จะอธิบายว่าการลอยสะเปาทำเพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลให้กับผู้ตายเป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่าประเพณีทางล้านนามีความหลากหลายพอควร

ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ได้อธิบายประเพณีล่องสะเปาว่า ล่องสะเปาหรือล่องสะเปานั้น “นอกจากจะหมายความว่านำสำเภาล่องไปตามลำน้ำแล้ว ยังหมายถึงกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่คล้ายกับประเพณีลอยกระทง พบว่ามีอยู่ที่จังหวัดลำปาง เพียงแต่ไม่ทราบว่าประเพณีนี้มีประวัติความเป็นมาอย่างไร เพราะโดยปกติแล้ว ในเทศกาลยี่เป็งหรือเพ็ญเดือนยี่ตรงกับวันเพ็ญเดือนสิบสองนั้น ทางล้านนาจะมีประเพณีตั้งธัมม์หลวงและจุดประทีปโคมอยู่แล้ว

พิธีล่องสะเปาหรือลอยกระทงแบบลำปางนี้ เป็นประเพณีที่สำคัญทางศาสนาอย่างหนึ่ง วัดบางแห่งจะถือโอกาสจัดงานเทศน์มหาชาติ (ตั้งธัมม์หลวง) พร้อมกันไปด้วย จะมีการตกแต่งสถานที่อย่างสวยงาม มีต้นกล้วย ต้นอ้อย ทางมะพร้าว ธงทิวต่างๆ ประดับ ส่วนของในพิธีล่องสะเปานั้น จะมีการทำสะเปาขนาดใหญ่บรรจุผลไม้ ขนม มาใส่ไว้ พร้อมทั้งประทีปรูปเทียนจุดกันสว่างไสว

สะเปาที่วัดสันติการาม (ร่องนอต) ต.เวียงกาหลง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย (ภาพของนายวิษณุ มาแก้ว)

เมื่อได้เวลาอาจารย์วัด (มัททายก) จะนำไหว้พระ รับศีลฟังเทศน์แบบล้านนาชื่อ อานิสงส์ประทีปดินกาแล้วจะมีโอกาสกล่าวถวายเครื่องสักการะบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมกับการขอขมาลาโทษต่อพระแม่คงคาอันมีพระคุณต่อบรรดา

สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ต่อจากนั้นก็ให้นำสะพานนั้นแห่ไปลอยในแม่น้ำ บางคนก็มีกระทงเล็กไปลอยด้วยกัน ส่วนหนึ่งถือเป็นการลอยทุกข์โศก โรคภัย เสนียดจัญไรต่างๆ เพื่อความสุข ความเจริญแก่ตัวเองและครอบครัวสืบต่อไป” (มูลนิธินาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒: ๕๘๕๐)

ในพิธีจะมีคำกล่าวบูชาลอยกระทงเป็นภาษาบาลี แต่ในที่นี้ขอกล่าวถึงเนื้อที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วคือ “ข้าพเจ้าขอบูชารอยพระพุทธรบาท ซึ่งประดิษฐานอยู่เหนือหาดทราย ณ ผังแม่น้ำนิมมานที่ด้วยประทีปนี้ ขอให้การบูชารอยพระพุทธรบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประทีปนี้ จงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขชั่วกาลนานเทอญ (โดย ประดิษฐ์ สรรพช่าง)” (มูลนิธินาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒: ๕๘๕๐-๕๘๕๑)

เป็นไปได้ว่าประเพณีลอยสะพานในฐานะที่เป็นการลอยกระทงนั้นยังคงสืบทอดต่อมา อย่างเหนียวแน่นที่จังหวัดลำปาง ในขณะที่จังหวัดอื่นๆ ชุมชนอื่นๆ มีการหายไปบ้างแล้ว

สิงฆะ วรรณสัย(พ.ศ.๒๕๖๓-๒๕๖๓) ได้เล่าว่า “ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า สมัยโบราณ นั้น ไม่ได้ลอยกระทงเหมือนปัจจุบันนี้คือ ไม่ใช่มีแต่กระทงกับเทียนไฟเท่านั้น เขาสร้างกระทงเป็นเรือ เป็นสะพาน แล้วบรรจุสิ่งของ เสื้อผ้า ข้าวปลาอาหาร ขนมมณเฑียร ของกิน ของใช้และเงินลงไปบนเรือหรือสำเภานั้น จากนั้นจุดประทีปหรือเทียนให้พราวสว่าง แล้วปล่อยให้เลื่อนลอยไหลไปตามกระแสน้ำ เมื่อประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมา เวลานั้นข้าพเจ้ายังเป็นเด็ก ชอบไปคอยกระทงอยู่ทางท่าทิศใต้หน้าเมื่อกระทงผ่านมาก็พร้อมกับเพื่อนๆ อีกหลายคน ว่ายน้ำเข้าไปยื้อแย่งเอาสิ่งของที่เขาใส่ไว้ในกระทงนั้นและพบสิ่งของเป็นดังที่กล่าวไว้ข้างบนเสมอ” (สิงฆะ วรรณสัย, ๒๕๖๑: ๖๗)

ข้อเขียนของสิงฆะนั้นเป็นการเปรียบเทียบรูปแบบกระทงในสมัยที่เขียนบทความขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๖๑ สิงฆะเกิดเมื่อ พ.ศ.๒๕๖๓ ถ้าย้อนกลับไป “เมื่อประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมา” จึงน่าจะความทรงจำเมื่อราวปี พ.ศ.๒๕๖๐ เศษ

ดังนั้น แสดงว่าเมื่อราว พ.ศ.๒๕๖๐ ยังไม่มีการลอยกระทงแบบกรุงเทพฯ

นายนิพนธ์ อ้ายไชย เล่าให้ฟังว่า ในอดีตนั้นในประเพณีลอยกระทง วันเพ็ญเดือนยี่ จะมีพิธีลอยสะพานด้วย โดยสะพานมีลักษณะเป็นเรือ ทำกันที่วัด ถือเป็นของระดับชุมชน ไม่ได้ทำกันที่บ้าน ถือเป็นประเพณีที่สะท้อนการร่วมแรงและความสามัคคีของชุมชน

คำว่า “สะพาน” มาจากคำว่า “สำเภา” หมายถึงเรือ โดยจะทำจากไม้ไผ่สานและกระดาดทำเป็นรูปเรือสำเภาวางไว้บนแพ ซึ่งสะพานนี้จะทำก่อนหน้าวันงานลอยกระทง เมื่อถึงวันลอยกระทง ชาวบ้านจะนำสิ่งของต่างๆ ได้แก่ ข้าว ผลหมากรากไม้ ของใช้ นำมาใส่ในเรือ เพื่อเป็นการให้ทาน เพื่อให้สิ่งของและอาหารไปถึงยังผู้ที่ล่วงลับ และยังเป็นการให้ทานกับคนที่เป็นที่อยู่ปลายน้ำด้วย

ในอดีตนั้น การลอยสะเปาจะลอยในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ลอยพร้อมกับกระทงเล็ก แต่ในปัจจุบันจะลอยกระทงในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และลอยสะเปาในวันแรม ๑ ค่ำ (คืออีก ๑ วันถัดมาหลังจากลอยกระทง) (สัมภาษณ์ นายนิพนธ์ อ้ายไชย, ๒๕๕๘)

สำหรับทางจังหวัดลำปางนั้น จากการสัมภาษณ์นางยุพิน วรรณประเวชน์ อายุ ๔๔ ปี ได้เล่าว่า ในวันก่อนวันลอยกระทงหรือเรียกว่า “วันดา” ทางวัดจะจัดทำสะเปา กระทง และโคมไฟ เมื่อถึงวันลอยกระทง ชาวบ้านจะไปวัดกันตั้งแต่ ๖ โมงเช้าเพื่อนำอาหารและสิ่งของต่างๆ ไปถวายพระ เรียกว่า “ไปตาน” เพื่ออุทิศให้กับคนที่ล่วงลับ

นอกจากนี้ชาวบ้านจะเตรียมกับข้าวหนึ่งชุด เพื่อนำไปทำพิธี “ตานสะเปา” (ให้ทานเรือสำเภา) ของที่ใส่ลงไปในสะเปาจะมีประทีป ซึ่งเรียกว่า “ประทีปดินกา” ข้าว ขนมน้ำกรวยดอกไม้ (สวยดอกไม้) และเอาเงินใส่ไปด้วย หลังจากใส่ของต่างๆ เสร็จ ชาวบ้านจะฟังเทศน์ฟังธรรมประทีป จากนั้นเอาผางประทีปไปวางไว้ที่หน้าพระพร้อมจุดเทียน เมื่อพระให้ศีลให้พรเสร็จแล้วก็จะกลับบ้านกัน หลังจากนั้นตอนเที่ยงจะมากันที่วัดอีกทีมาฟังธรรมประทีป เสร็จแล้วจึงกลับบ้าน

เมื่อถึงเวลาเย็น ก่อนออกจากบ้านมาวัด ชาวบ้านจะจุดประทีปและเทียนรอบบ้าน โดยวางที่หัวบันได ๒ อัน และรอบรั้วบ้าน เพื่อเป็นการบูชาไฟ เพื่อให้เกิดแสงสว่างนำทางชีวิต ให้พบเจอแต่สิ่งที่ดีงาม

จากนั้นก็จะนำกระทงเล็กไปที่วัด คนเฒ่าคนแก่จะลากเอาสะเปานำหน้าไปก่อน เมื่อถึงทำน้ำก็จะนำสะเปาและกระทงลอยพร้อมกัน การลอยสะเปานี้จะเรียกว่า “ล่องสะเปา” วัดอุประสงค์ของการลอยกระทงและสะเปาก็เพื่อเป็นการปล่อยทุกข์ปล่อยโศก โรคภัย หรือสิ่งที่ไม่ดีให้ผ่านพ้นไป รวมถึงเป็นการขอพรให้มีแต่สิ่งดีๆ เข้ามาในชีวิต อีกทั้งยังเป็นการทำทานให้กับผู้ล่วงลับอีกด้วย (สัมภาษณ์ นางยุพิน วรรณประเวชน์, ๒๕๕๘)

นอกจากพื้นที่ต่างๆ ข้างต้นแล้ว ปัจจุบันหลายหมู่บ้านในเขตเชียงใหม่เช่นบ้านวัวลาย บ้านเจ็ดยอด บ้านสันป่าข่อย วัดเกตฯ นิยมทำสะเปากันทั่ววัด โดยจะทำเป็นสะเปารูปเรือลำใหญ่วางบนแพไม้ไผ่ พร้อมนำข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ใส่ในสะเปา เมื่อถึงเวลาหัวค่ำของวันยี่เป็งจึงพากันหามสะเปาลงไปลอยที่แม่น้ำปิง และทำพิธีเวียนทานที่ทำน้ำ เมื่อปล่อยสะเปาไปได้สักพัก มักจะมีคนยกดักเอาของในสะเปา ซึ่งถือว่าเป็นการบริจาทานรูปแบบหนึ่ง

ในขณะที่ชาวมอญบ้านหนองดู่-บ่อควาเล่าว่าในอดีตจะมีการลอยสะเปาเช่นกัน โดยการลอยสะเปานั้นจะออกเสียงเป็นภาษามอญว่า “อะเจียก เก็ง” คำว่า “อะเจียก” แปลว่า “ลาก” คำว่า “เก็ง” แปลว่า “เรือ” โดยก่อนหน้าวันลอยกระทง ชาวบ้านและวัดจะร่วมมือกันทำ “เก็ง” หรือเรือสำเภาจำลอง เรือสำเภานี้โดยมากแล้วผู้สูงอายุจะเป็นคนทำ เพราะรู้วิธีการเป็นอยู่อย่างดี โดยจะทำการตัดไม้ไผ่ทำเป็นแพ และขึ้นโครงเรือ จากนั้นใช้ทางมะพร้าวผ่าซีก แล้ว

เอามาประกอบเป็นผนังเรือ ด้านในเรือจะทำการจักสานปูเป็นพื้น เพื่อใช้วางถวายเป็นเครื่องเซ่นไหว้ อีกทั้งมีการประดับตกแต่งเรือด้วยธงทิว ปกติจะทำล่วงหน้าประมาณ ๒ วัน จากนั้นจะวางเรือไว้ที่หน้าโบสถ์ และจะมีการปักไม้วางเป็นราวไว้ข้างเรือ ไว้จุดประทีปบูชา

ในช่วงเช้าของวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านจะพากันไปทำบุญที่วัด พังเทศน์ฟังธรรม โดยจะมีการแบ่งข้าวปลาและอาหารส่วนหนึ่งไปไว้ที่เรือสำเภาลง ในชวงเย็นจะฟังเทศน์กันในโบสถ์ จุดธูปเทียนบูชาเรือสำเภา วัดอุประสงค์ของการทำเรือสำเภาก็เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาพระธรรม และพระเถระที่สำคัญสองรูปในความเชื่อของชาวมอญคือ พระโสณะและพระอุตตระ นายจันทร์ เขียวพันธ์ เล่าว่าประเพณีนี้คล้ายกับมอญในประเทศพม่า (สัมภาษณ์ นายจันทร์ เขียวพันธ์, ๒๕๕๘)

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าในประเพณีลอยกระทงของทางภาคเหนือนั้นมีการลอยสะเปาหรือลอยเรือสำเภาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญด้วย ไม่ใช่เฉพาะการลอยกระทงเพียงอย่างเดียว โดยวัตถุประสงค์ของการลอยสะเปาก็เพื่อการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับคนที่ล่วงลับไปแล้ว และยังเป็นการทำบุญทำทานไปพร้อมกัน อาจตีความได้ด้วยว่าสะเปาก็คือเรือที่ทำหน้าที่เชื่อมโลกปัจจุบันเข้ากับโลกวิญญานหรือโลกหน้า โดยมีแม่น้ำเป็นเส้นทางเชื่อมต่อ ภายหลังจากการรับนับถือพระพุทธศาสนาจึงได้อธิบายว่าเป็นการบูชาพระแม่คงคา และเป็นการทำบุญ

ยี่เป็งไหว้สาพระธาตุเจ้า

นอกจากประเพณีลอยกระทงที่กล่าวมาแล้ว ในบางท้องถิ่นของภาคเหนือยังมีประเพณีลอยกระทงเฉพาะท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง มีประเพณีลอยกระทงที่มีที่มาจากตำนานแม่กาเผือก ดังนี้

ตามตำนานเล่าขานของชาวบ้านชุมชนลำปางหลวงเล่าว่า เมื่อครั้งอดีตกาลมีแม่กาเผือกไปวางไข่ ๕ ฟองที่คืบไม้ต้นไทรใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำ ขณะที่แม่กาได้ออกไปหาอาหารช่วงนั้นเกิดพายุใหญ่ของเดือนพฤษภาคม ทำให้ไข่กาเผือกทั้ง ๕ ฟองได้ตกลงไปในแม่น้ำและได้ลอยไปค้างตามสถานที่ต่างๆ และได้แตกออกเป็นทารกทั้ง ๕ ตนได้แก่ ไก่ วัว เต่า พญานาค และเณร

หลังจากทั้ง ๕ พระองค์เติบโตใหญ่จึงออกบวชเป็นฤๅษี พร้อมทั้งมีความปรารถนาที่อยากจะพบหน้ามารดาของตน จึงตั้งจิตอธิษฐานว่าหากข้าพเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขอให้ข้าพเจ้าได้พบหน้ามารดา

วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง (ที่มา: <http://www.chiangmaityouronline.com/>)

ฝ่ายแม่กาเผือกได้ตายไปเกิดบนสวรรค์ ได้ยินเสียงลูกของตนอธิษฐานที่อยากจะพบหน้ามารดาแม่กาเผือกจึงเฝ้ามองดูลูกที่บวชเป็นฤๅษีทั้ง ๕ พระองค์บนโลกมนุษย์ แม่กาเผือกจึงเสด็จลงมายังโลกมนุษย์แล้วแปลงกายเป็นมนุษย์มาหาฤๅษีทั้ง ๕ พระองค์ พร้อมทั้งกล่าวว่าหากคิดถึงแม่ อยากเห็นหน้าแม่ ก็จงพันด้ายเป็นรูปตีนกา พร้อมทั้งใส่ขี้ผึ้ง แล้วนำไปลอยลงที่แม่น้ำ” (พจนา เอกบุตธ, ๒๕๕๖: ๘๘-๘๙)

จากคำบอกเล่าดังกล่าวเป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดประเพณีเป็งไหว้สาพระธาตุเจ้าขึ้นในชุมชนลำปางหลวง เพื่อระลึกและบูชาพระพุทธรูปแม่กาเผือกของพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ กระทำสืบมาจนถึงทุกวันนี้ (พจนา เอกบุตธ, ๒๕๕๖: ๘๘-๘๙)

ตำนานข้างต้นสะท้อนถึงความเชื่อท้องถิ่นที่มีมาก่อนที่จะรับพระพุทธศาสนา จึงทำให้มีการอธิบายไปว่าลูกของแม่กาเผือกได้กลายเป็นพระพุทธรูปเจ้า ๕ พระองค์ ซึ่งคงหมายถึงผู้นำของชนพื้นเมืองที่ได้บวชเป็นฤๅษี สำหรับพระพุทธรูปเจ้า ๕ พระองค์นั้น โดยทั่วไปจะหมายถึงพระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน) และพระเมตไตรยพุทธเจ้า

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ วันลอยกระทง ตั้งแต่เช้าชาวบ้านจะพากันมาทำบุญตักบาตร สรงน้ำพระธาตุสรงน้ำองค์พระเจ้าแก้วและปิดทอง จากนั้นจะต้อนรับพระจากวัดไหล่หิน วัดศาลาลาว วัดแม่ทะ และวัดเกาะคา ต่อด้วยกิจกรรมประกวดแห่ขบวนครั้วตานวัดพระธาตุลำปางหลวง

ในช่วงเย็นจะเป็นกิจกรรมลอยกระทงที่บริเวณหนองสระ หรือสระน้ำหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งถือเป็นหนองน้ำศักดิ์สิทธิ์ พร้อมปล่อยปูลา และโคมลอย เพื่อลอยเคราะห์บาป ขอขมาบูชาเทพเจ้าตามความเชื่อ และบูชาพระพุทธรูปในหาดทรายแม่น้ำนัมมทานทีจากนั้นจะเป็นกิจกรรมรื่นเริงเช่น ฟ้อนรำ ร้องเพลง จุดประทีป จุดพลุไฟ เป็นต้น ทำกันอย่างสนุกสนาน

ผางประทีปมีไส้เทียนเป็นสามแฉกจึงเรียกว่า “ตี่นกา”

(ที่มา: http://thainews.prd.go.th/website_th/news/news_detail/TNART5711040010018)

โคมไฟ โคมลอย บูชาฟ้า

ในประเพณีลอยกระทงของทางล้านนามีกิจกรรมหลายอย่าง หนึ่งในนั้นคือการปล่อยโคมลอย โดยในวันลอยกระทงจะมีโคมหรือที่ทางเหนือเรียกว่า “วาว” อยู่ ๒ ลักษณะ คือ โคมที่ใช้ปล่อยกลางวันเรียกว่า “โคมรม” หรือ “โคมควัน” และอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า “โคมไฟ”

โคมรมหรือเรียกสั้นๆ ว่า “วาว” จะใช้ปล่อยในเวลากลางวัน มีขนาดใหญ่มาก ทำจากกระดาษหลากสีหลายแผ่นต่อกัน วัดและชาวบ้านจะเป็นคนจัดการทำขึ้น ปล่อยที่ ๒-๔ ลูก ปล่อยลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าด้วยความร้อนลักษณะเดียวกับบอลลูน เชื่อกันว่าเป็นการปล่อยความทุกข์โศก สิ่งไม่ดีต่างๆ ออกไป นอกจากนี้ยังเป็นการทำทานด้วย เพราะชาวบ้านนิยม

แขวนสิ่งของ เงิน หรือมีการเขียนข้อความที่ระบุว่าผู้เก็บโคมได้สามารถนำไปขึ้นรางวัลจากผู้ปล่อยโคมได้ (สุตารา สุจนายา, ๒๕๔๐: ๓๐๘)

ในเวลากลางคืน ก่อนที่ขบวนแห่สะเปาและกระทงเล็กจะเคลื่อนออกจากวัด ทางวัดและชาวบ้านจะจุดโคมไฟ สมัยก่อนโคมไฟจะมีขนาดใหญ่ โครงทำจากไม้ไผ่ ที่ปากโคมจะมีการเอาท่อนไม้พันด้ายเป็นก้นกลมชุบน้ำมันยางหรือน้ำมันขี้โล้นชุ่มแขวนติดกับปากโคม เมื่อรมควันและความร้อนได้ก็จะจุดไฟที่ท่อนไม้นั้นก่อนปล่อยโคมขึ้นสู่อากาศ โคมลอยจะลอยสูงขึ้นไปเรื่อยๆ คล้ายกับดวงดาว เชื่อกันว่าการปล่อยโคมไฟนี้ก็เพื่อเป็นการบูชาพระเกตแก้วจุฬามณีบนสรวงสวรรค์ (สุตารา สุจนายา, ๒๕๔๐: ๓๐๘)

อย่างที่กล่าวในอดีตโคมไฟมีขนาดใหญ่ นายอินสม เขียวแก้ว เล่าว่ามีขนาดใหญ่ประมาณ ๔-๕ คนโอบ ทำให้สามารถลอยได้สูงและเมื่อดับก็จะไม่ตกลงมาบนบ้านคนแล้วก่อให้เกิดเพลิงไหม้ ต่างจากสมัยนี้ที่โคมมีขนาดเล็กทำให้เมื่อตกลงมาแล้วเกิดเพลิงไหม้ นอกจากนี้ในปัจจุบันเพื่อป้องกันไม่ให้เครื่องบินตกจึงได้มีการกำหนดระยะเวลาปล่อยโคมในพื้นที่ใกล้กับสนามบินด้วย

สรุป

ไม่มีใครทราบแน่ชัดว่าประเพณีลอยกระทงของล้านนาเริ่มต้นเมื่อไหร่ เท่าที่พบหลักฐานอาจเป็นไปได้ว่าประเพณีการลอยกระทงเริ่มต้นในสมัยทวารวดี ภายหลังจากการ “ลอยขานนียโกชนียาหาร” หรือการลอยอาหารให้กับบรรพบุรุษและญาติ ซึ่งใกล้เคียงกับประเพณีลอยสะเปาและลอยกระทงแบบโบราณ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงลอยกระทงทางเหนือจึงอาจมีต้นกำเนิดคนละอย่างกับทางกรุงเทพฯ หรือที่เชื่อกันมาตลอดว่าในสมัยสุโขทัย

ในล้านนาแต่ละจังหวัดเท่าที่ผู้เขียนเก็บข้อมูลทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และเชียงราย จะเห็นได้ว่ามีรายละเอียดของประเพณีที่แตกต่างกันแต่ที่มีลักษณะร่วมกันก็คือในประเพณียี่เป็งจะมีการทำสะเปา หรือกระทงต้น ซึ่งเป็นหน้าที่ของวัดหรือชุมชน ส่วนในแต่ละบ้านจะทำกระทงเล็ก ซึ่งในอดีตเรียกว่าสะตวง สันนิษฐานว่าดั้งเดิมจริงๆ แล้วทั้งสะเปาและกระทงลอยเพื่อเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษ ทำให้มีการใส่ข้าวปลาอาหารและขนมลงไปในนั้น กล่าวได้ว่าเป็นการลอยเพื่ออุทิศให้กับคนตายหรือผี และคนในสมัยโบราณเชื่อว่าแม่น้ำคงเป็นเส้นทางไปสู่โลกหน้าจึงได้ทำสะเปาหรือเรือสำเภาเพื่อให้เดินทางไปสู่โลกหลังความตาย แม่น้ำจึงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นดินแดนของคนตายไปด้วย

ภายหลังจากการรับวัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาอย่างน้อยเมื่อ ๑,๓๐๐ ปีที่แล้ว ทั้งจากละโว้และเมืองมอญ จึงทำให้เกิดการอธิบายความหมายของประเพณีเพิ่มเติมเข้าไปผสมกับความเชื่อดั้งเดิมคือการลอยกระทงเพื่อ “ขอสุมา” พระแม่คงคา

และเป็นพุทธบูชา บ้างผสมเข้ากับตำนานท้องถิ่นเช่นตำนานแม่กาเผือกจึงเกิดประเพณียี่เป็ง
ไหว้สาพระธาตุเจ้าขึ้น ซึ่งสะท้อนการดัดแปลงประเพณีให้เข้ากับความเชื่อท้องถิ่นที่มีอยู่ จึง
ทำให้ประเพณีในแต่ละจังหวัดแต่ละชุมชนในภาคเหนือมีความแตกต่างกัน

ในปัจจุบันด้วยการประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวและวัฒนธรรมลอยกระทงจาก
กรุงเทพฯ ที่แพร่กระจายไปยังเชียงใหม่เมื่อหลายสิบปีก่อนก็ทำให้คนทางล้านนารุ่นใหม่ต่าง
เชื่อว่าลอยกระทงล้านนามีต้นกำเนิดจากสุโขทัยผสมผสานไปกับคำอธิบายของท้องถิ่น
ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการทบทวนความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการลอยกระทงทั้งจาก
เอกสารทางประวัติศาสตร์และจากการสัมภาษณ์ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral
history) คือวิธีการอย่างหนึ่งที่ช่วยให้เข้าใจประเพณีดั้งเดิมก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงและลบ
หายไปจากความทรงจำของคนรุ่นใหม่

รายการอ้างอิง

ประคอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรารค์วัฒนากุล, บรรณาธิการ. ลานนาไทยคดี. เชียงใหม่:
ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๗.

พจนา เอกบุตร. ชุมชนล้าปางหลงกับการจัดการมรดกวัฒนธรรม: กรณีศึกษางานประเพณี
ยี่เป็งไหว้สาพระธาตุเจ้า อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาการจัดการศิลป และวัฒนธรรม, บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๖.

พระพุทฺธพุกาม และพระพุทฺธญาณ. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๙.

พระโพธิ์รังสี. จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๖.

พระยาประชาภิจักรจักร. พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์,
๒๕๐๔.

พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

มูลนิธิธรรมากรไทยพาณิชย์. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ: สยาม
เพรส แมเนจเม้นท์, ๒๕๔๒.

สงวน โชติสุขรัตน์. ประเพณีไทยภาคเหนือ. กรุงเทพฯ:

สุตารา สุจนายา, บรรณาธิการ. เชียงใหม่. กรุงเทพฯ: สารคดี, ๒๕๔๐.

สัมภาษณ์

นายจันทร์ เขียวพันธุ์, อายุ ๗๕ ปี.บ้านเลขที่ ๑๑๓ ม.๑ บ้านหนองตุ้ ตำบลบ้านเรือน อำเภอบ้านนา
จังหวัดลำพูน, สัมภาษณ์วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

นายนิพนธ์ อ้ายไชย, อายุ ๖๘ ปี. บ้านเลขที่ ๑๔๘ ม.๑๐ บ้านสันสลี ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงราย, สัมภาษณ์วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

นางยุพิน วรรณประเวชน์, อายุ ๔๔ ปี. บ้านเลขที่ ๙๓ ม.๔ บ้านม่อนหินแก้ว ตำบลวังพร้าว อำเภอ
เกาะคา จังหวัดลำปาง, สัมภาษณ์วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

นายอินสม เขียวแก้ว, อายุ ๕๘ ปี. บ้านเลขที่ ๖๑ ม.๑ บ้านตำหนัก ตำบลดอนแก้ว อำเภอสาร์ภี
จังหวัดเชียงใหม่, สัมภาษณ์วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

เรือไฟ ลอยกระทงอีสาน เรื่องเล่าจากความทรงจำ

อาจารย์ ธีระวัฒน์ แสนคำ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

ในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือผู้คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เขมร และชนเผ่าต่างๆ อาศัยกระจายอยู่ในพื้นที่ ๒๐ จังหวัด ซึ่งทุกวันนี้ต่างก็มีการจัดประเพณีลอยกระทงขึ้นในทุกแห่งหนตำบล โดยส่วนใหญ่จะมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆ เช่น สถานศึกษา วัดและองค์กรประชาสังคมเป็นเจ้าภาพจัดงาน สิ่งที่ชวนคิดชวนสงสัยก็คือกระทงเป็นประเพณีดั้งเดิมของคนในอีสานหรือไม่ หรือเป็นประเพณีใหม่ที่เพิ่งจะเกิดขึ้น

บทความนี้ ผู้เขียนซึ่งเป็นชาวอีสานโดยกำเนิดพยายามที่จะนำเสนอเรื่องราวที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “กระทง” และการ “ลอยกระทง” ที่ปรากฏอยู่ในภาคอีสาน จากคำบอกเล่าของกลุ่มเครือข่ายผู้เขียนและคนรู้จักมักคุ้นที่มีภูมิลำเนากระจายอยู่ในพื้นที่หลายจังหวัดในภาคอีสาน อาจจะไม่เป็นการนำเสนอแบบละเอียดลุ่มลึกในแบบวิชาการมากนัก เพราะเน้นกระบวนการศึกษาแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า แต่ก็คงสะท้อนให้เห็นภาพบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้ในระดับเบื้องต้น อันจะเป็นฐานข้อมูลสำหรับผู้สนใจศึกษาค้นคว้าได้ทำการต่อยอดข้อมูลให้ชัดเจนต่อไป

กระทงของคนอีสาน

จากการเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์เครือข่ายที่เป็นผู้สูงอายุและภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายคน ทำให้ทราบว่าในภาคอีสานก็มีการทำกระทงอยู่แล้ว แต่กระทงที่ชาวอีสานทำขึ้นนั้นมีความแตกต่างจากกระทงของชาวภาคกลางที่ทำขึ้นเพื่อนำมาลอยน้ำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสอง กล่าวคือ กระทงของชาวอีสานที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในงานประเพณีหรือพิธีกรรมมี ๒ แบบสำคัญ คือ

๑. **กระทงสี่เหลี่ยม** กระทงแบบนี้จะนำเอากากกล้วยมาประดิษฐ์เป็นกระทงสี่เหลี่ยม ใช้กากกล้วยรองทำเป็นพื้นกระทงด้วย ด้านในแบ่งเป็นช่อง ๘ ช่อง แต่ละช่องบรรจุข้าวดำ (ข้าวสุกมาคลุกกับน้ำผสมผงถ่าน) ข้าวแดง (ข้าวสุกคลุกกับน้ำหรือผงสีแดง) บาง

แห่งจะมีข้าวขาวและข้าวเหลืองด้วย อาหารคาวที่ทำจากเนื้อสัตว์ อาหารหวานต่างๆ หมากพลูและบุหรี ด้ายดำด้ายแดง ด้ายขาว ใส่ให้ครบ ๙ ช่อง ตัดกากกล้วยทำเป็นรูปบุคคลชายหญิง ๑ คู่ ที่ชอบและมุมนกระตักกล้วยจะประดับด้วยธงกระดาษสีต่างๆ ตัดเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กๆ

กระทรงแบบนี้จะทำขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา เมื่อผู้ประกอบพิธีกล่าวคาถาและผูกแขนผู้สะเดาะเคราะห์ด้วยสายสิญจน์ ต่อจากนั้นจะนำเอากะทรงไปทิ้งไว้ที่ทางสามแพร่งหรือริมทางนอกหมู่บ้าน

๒. กระทรงสามเหลี่ยมหรือกระทรงหน้าวัว เป็นกระทรงกล้วยรูปสามเหลี่ยม ใช้กากกล้วยรองทำเป็นพื้นกระทรงด้วย ภายในกระทรงชาวบ้านจะนำข้าวดำ ข้าวแดง หมากพลู บุหรี อาหารคาว-หวาน พริก เกลือ ดอกไม้และเทียนอย่างละ ๑ คู่ รวมทั้งมีการตัดผมและเล็บของคนในครอบครัวใส่ในกระทรงด้วย

กระทรงสี่เหลี่ยม และกระทรงสามเหลี่ยมที่ชาวอีสานใช้ในพิธีกรรม
(ที่มา: <http://www.prapayneethai.com/พิธีเช็ดویهก-สะเดาะเคราะห์> และ
<http://www.oknation.net/blog/somchoke101/2013/06/04/entry-1>))

กระทรงสามเหลี่ยมนี้จะทำขึ้นในช่วงพิธีทำบุญเบิกบ้านหรือทำบุญกลางบ้าน ซึ่งมักจะจัดขึ้นหลังงานสงกรานต์ในช่วงเดือนห้าหรือเดือนหก บางแห่งก็ทำกระทรงหน้าวัวใช้ในพิธีปัดรังควาน ในพิธีทำบุญพระสงฆ์จะพรมน้ำพระพุทธรณ์ใส่กระทรง แล้วชาวบ้านจะนำไปทิ้งนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการทิ้งเคราะห์ทิ้งโชกออก เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

นอกจากนี้ การนำใบตองหรือใบไม้ขนาดใหญ่มาทำเป็นเป็นรูปกรวยทรงสี่เหลี่ยมก็เรียกว่า “กระทรง” เช่นกัน กระทรงแบบนี้จะไม่นิยมนำมาใช้เป็นอุปกรณ์หลักในการประกอบพิธีกรรม (ยกเว้นบางแห่งที่นำมาใช้ในการใส่หมากพลูและบุหรี) แต่จะนิยมนำมาทำเป็นภาชนะใส่อาหารหรือสิ่งของขนาดเล็กที่ไม่ต้องการความคงทนหรือใช้งานเพียงชั่วคราวเท่านั้น

ไหลเรือไฟ-ลอยผาสาท: ลอยกระทงของชาวอีสานในวันออกพรรษา

การใช้วัสดุหรือสิ่งของทำเป็นสิ่งประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อลอยน้ำในลักษณะคล้ายๆ กับการลอยกระทงที่ทำด้วยต้นกล้วยและใบตองนั้น ในภาคอีสานก็มีการทำมาช้านานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่อยู่ติดกับแม่น้ำใหญ่ เช่น แม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล เป็นต้น แต่ไม่เรียกว่า “กระทง” และจะทำพิธีลอยน้ำในคืนวันออกพรรษาหรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบเอ็ด

คุณตาสังห์ ไชยคีนี (อายุ ๗๔ ปี) ชาวเขียงคาน จังหวัดเลย เล่าว่าในช่วงออกพรรษาชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำโขงจะเอาต้นกล้วยทั้งต้นมาต่อกัน ใช้ไม้เสียบให้ยาวต่อกัน วางขนานกันสองแถว กว้างห่างกันพอประมาณ แล้วปักเสาบพญากกล้วยเป็นระยะๆ บนปลายเสาจะทำเป็นเรือหรือรูปพระยานาค และมีผ้าขี้ริ้วชุบน้ำมันยางจุดบนปลายไม้ข้างๆ วางเป็นระยะๆ หรือไม่ก็ใช้จุดด้วยไต้ ตัวยวักกล้วยเท่ากับเป็นท่อน ซึ่งเรียกว่า “เรือไฟ” ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมารวมกันทำเป็นคุ้มวัด แล้วลากไปริมแม่น้ำ ตอนเย็นก็จะพากันลงเรือหรือไปชุมนุมอยู่ริมน้ำร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนาน พอได้เวลากลางคืนก็จะจุดไต้และลากกระทงไปปล่อยไว้กลางน้ำ ในเรือไฟจะมีการนำอาหารคาว-หวาน เสื้อผ้าและของใช้ใส่ลงไปด้วย เมื่อปล่อยลอยไปจนเลยเขตหมู่บ้านหรือคุ้มวัดตนแล้วก็จะกลับบ้าน

เรือไฟในแบบปัจจุบันในแม่น้ำโขง

(ที่มา: <http://travel.thaiza.com/เขียงคาน-ชวนเที่ยวงานผาสาทลอยเคราะห์-ออกพรรษา-ไหลเรือไฟ/324455/>)

พระครูสังฆรักษ์จันดี สุนโท (อายุ ๔๘ ปี) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เล่าว่าการทำเรือไฟในแม่น้ำมูลนั้นไม่ทราบความเป็นมาแน่ชัด แต่มีการทำมานานแล้ว การทำเรือไฟที่เป็นกิจกรรมของชุมชนอย่างจริงจังจึงจะเกิดขึ้นในสมัยที่พระราช

โนบล (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และอดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง (เป็นเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง พ.ศ. ๒๕๐๒) ให้คุ้มวัดต่างๆ ทำการประกวดไหลเรือไฟ จนกลายเป็นงานประจำปีโดยมีภาครัฐและท้องถิ่นให้การสนับสนุน

การไหลเรือไฟทางภาคอีสานนี้ ส่วนมากจะทำกันในจังหวัดที่อยู่ริมแม่น้ำโขง ได้แก่ เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี และมักจะลอยกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบเอ็ด หรือวันออกพรรษา ส่วนใหญ่มักจะเอาต้นกล้วย ไม้ไผ่หรือวัสดุอื่นใดที่ลอยน้ำได้มาทำเป็นรูปเรือที่มีหัวท้ายยกสูงขึ้น บางลำก็ทำเป็นรูปหงส์หรือพญานาคแล้วแต่จะประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา จากนั้นก็จะตกแต่งให้สวยงาม ประดับด้วยโคมไฟต่างๆ ก่อนจะมีพิธีไหลเรือไฟ ช่วงเช้ามักจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารในวันออกพรรษา กลางวันก็จะตกแต่งเรือและเล่นต่างๆ อย่างสนุกสนาน ตอนเย็นจะมีการสวดมนต์รับศีล ฟังเทศน์ บางวัดก็มีการเวียนเทียนด้วย จากนั้นตอนค่ำก็จะพากันนำเรือลงน้ำ จุดไฟและปล่อยไหลเรือไฟไหลไปตามกระแสน้ำ

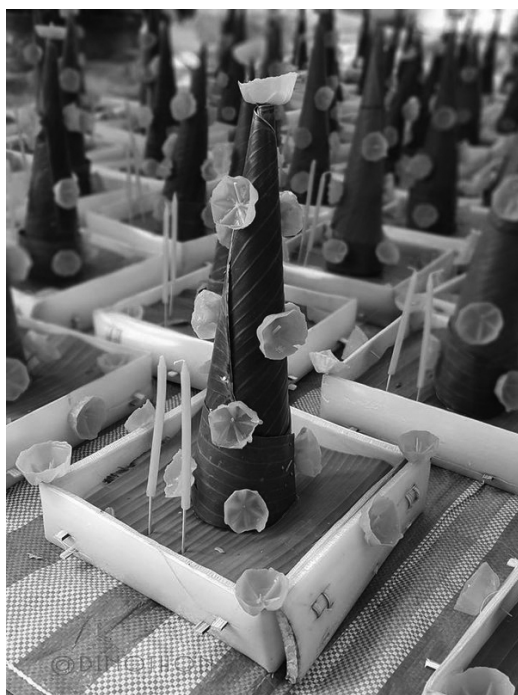
เรือไฟแบบโบราณประดับตกแต่งไม่มาก โครงเป็นไม้ไผ่ ประดับด้วยดวงประทีป

(ที่มา: <http://tatsanuk.blogspot.com/2015/10/2558.html>)

ปัจจุบันมีการทำเรือไฟที่มั่นคงแข็งแรงมากและใช้ไฟหรืออุปกรณ์ไฟฟ้าวิทยาศาสตร์มากขึ้น กล่าวคือใช้หลอดไฟวิทยาศาสตร์ประดับตกแต่งแทนตะเกียง เทียน ชีโต้ และผ้าชุบ

น้ำมัน เพื่อให้สามารถส่องแสงได้เป็นเวลานาน เน้นตอบสนองความต้องการของกลุ่มนักท่องเที่ยวมากขึ้น

นอกจากนี้ ในบางชุมชนก็จะมีการ “ลอยผาสาด” ในวันออกพรรษา เช่นที่อำเภอยะรัง จังหวัดเลย นอกจากการไหลเรือไฟแล้ว ชาวบ้านก็จะมีการลอยผาสาดด้วย ผาสาดนั้นทำมาจากกาบกล้วย มีการทำฐานให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตกแต่งด้วยกรวยใบตอง และดอกไม้ ส่วนดอกไม้ที่ใช้ตกแต่งนั้นเป็นขี้ผึ้งหรือเทียน โดยในสมัยก่อนการตกแต่งด้วยดอกไม้เหล่านั้นจะไม่มีดอกไม้ที่มีสีสันสวยงาม คนโบราณจะนำมะละกอมาแกะสลักเป็นดอกไม้ แล้วนำไปชุบน้ำเทียน จากนั้นนำไปชุบน้ำ สลับไปมาจนกว่าจะหลุดออกจากกัน แล้วนำมาตกแต่งตามกรวยใบตอง

ผาสาดขนาดเล็ก และผาสาดขนาดใหญ่ที่อำเภอยะรัง จังหวัดเลย

(ที่มา: <http://www.manager.co.th/Motoring/ViewNews.aspx?NewsID=9560000131842&Html=1&CommentReferID=24049509&CommentReferNo=2&TabID=3&> และ <https://www.facebook.com/dinothon?fref=photo>)

โดยผาสาดที่เชียงคานนั้นจะมี ๒ ขนาดด้วยกัน คือ ขนาดเล็กเรียกว่า “ผาสาดลอยเคราะห์” และขนาดใหญ่เรียกว่า “ผาสาดสะเดาเคราะห์” ซึ่งผาสาดขนาดเล็กมักจะใช้กับการลอยเคราะห์ทั่วไป เช่น รู้สึกไม่ดี คิดว่าตัวเองจะมีเคราะห์ ก็จะลอยผาสาดโดยการใส่เส้นผมหรือใส่เล็บของตัวเองลงไป ส่วนผาสาดสะเดาเคราะห์จะใช้สำหรับคนที่มีความทุกข์ใหญ่

เจ็บป่วยเจียนตายหรือชะตาขาดก็จะมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์จากหมอสูตหรือพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้นำในการประกอบพิธี ก่อนที่จะมีการนำไปลอยในแม่น้ำ

อาจกล่าวได้ว่า ฆาสดลอยเคราะห์มีลักษณะใกล้เคียงกับกระถางในภาคกลางมากที่สุด หากแต่ไม่มีการประดับตกแต่งให้มีสีสันสดใส วัสดุที่ใช้ก็จะเป็นกาบกล้วยและใบตองเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ฆาสดลอยเคราะห์และฆาสดสะเดาะเคราะห์ก็ไม่ได้มีข้อจำกัดว่าต้องลอยเฉพาะวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบเอ็ดเท่านั้น หากแต่สามารถทำได้ตลอดทั้งปี บางชุมชนก็จะงดเว้นเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา

งานลอยกระถางในภาคอีสาน

คุณย่าอ่อน แสนคำ (ย่าของผู้เขียน อายุ ๙๘ ปี) ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ตดแม่น้ำชีในเขตจังหวัดมหาสารคาม ภายหลังได้ย้ายครอบครัวมาอยู่อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู) คุณย่าเล่าว่าไม่เคยลอยกระถางเลย รู้จักลอยกระถางก็ในช่วงที่มีลูกหลานไปทำงานกรุงเทพฯ และไปเรียนในตัวเมือง ซึ่งกระถางที่ใช้ลอยน้ำนั้น ก็ไม่เหมือนกับกระถางของชาวอีสานที่ทำขึ้นในงานประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆ กระถางที่คุณย่าอ่อนคุ้นเคยนั้นไม่สามารถเอาไปลอยน้ำได้

ในขณะที่คุณตาบุญรอด หอมทอง (อายุ ๗๙ ปี) ชาวอุบลราชธานี ให้ข้อมูลว่า เดิมนั้นไม่เคยเห็นการลอยกระถางแบบปัจจุบัน แต่เคยเห็นการไหลเรือไฟ ซึ่งตัดต้นกล้วยเป็นท่อนใหญ่หลายต้นสำหรับลอยน้ำ แล้วทำเป็นโครงไม้ไผ่ไว้ด้านบน และมีการจุดเทียนหรือตะเกียงวางไว้เป็นแถวๆ ก่อนที่จะปล่อยให้ลอยน้ำในช่วงวันออกพรรษา ลอยเคราะห์ลอยโศกต่างๆ ให้ไหลไปกับแม่น้ำมูล

คุณครูวิเชียร แสนคำ (พ่อของผู้เขียน อายุ ๕๖ ปี) และคุณครูบุญเพ็ง แสนคำ (แม่ของผู้เขียน อายุ ๕๒ ปี) ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมในเขตจังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันแยกเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) เล่าว่า ตอนเป็นเด็กไม่เคยได้ยินหรือรู้จักงานลอยกระถางมาก่อน ตอนไปเรียนวิทยาลัยครูอุดรธานี (ในช่วงปี พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๔) ก็ไม่เคยมีการจัดขึ้นในวิทยาลัยครูอุดรธานีและในตัวเมืองอุดรธานี เมื่อบรรจุเป็นข้าราชการครูแล้ว ในราวปี พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๗ จึงได้ยินว่ามีการจัดงานลอยกระถางขึ้นในตัวเมืองอุดรธานีและในตัวอำเภอต่างๆ โดยมีหน่วยงานราชการในที่ว่าการอำเภอเป็นผู้จัดงานในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสอง

สอดคล้องกับคำบอกเล่าของคุณลุงพรม แสนคำ (ลุงของผู้เขียน อายุ ๗๔ ปี) ชาวอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดมหาสารคาม ที่เล่าว่าตอนจัดงานลอยกระถางใหม่ๆ ทางอำเภอจัดขึ้นที่หนองเชียงยี่น มีการประกาศเชิญชวนให้ราษฎรทำกระถางจากต้นกล้วยและใบตองไปร่วมลอยกระถาง ที่สำคัญคือยังมีการจัดรางวัลบ้านร่วมด้วย และคำบอกเล่าของจำสิบเอกมงคล ทองเหลือง (อายุ ๔๙ ปี) ชาวนครราชสีมา ก็ให้ข้อมูลว่าแต่ก่อนไม่เคยรู้จักงานลอยกระถาง

พอได้มารับราชการทหารแล้วจึงได้ยืนยันว่ามีการจัดงานและได้มีโอกาสไปลอยกระทงแบบที่จัดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นว่างานลอยกระทงที่มีการจัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสองแบบปัจจุบันในภาคอีสานนั้น เริ่มมีการจัดขึ้นในช่วงหลังปี พ.ศ.๒๕๒๐ นี้เอง โดยมีหน่วยงานราชการเป็นผู้จัดงานแล้วเชิญชวนให้ราษฎรไปร่วมงานและทำกระทงไปลอยน้ำที่ทำน้ำหรือในหนองน้ำที่มีการจัดงาน

ต่อมารูปแบบการจัดงานลอยกระทงก็เข้ามาถึงชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เริ่มแรกมักจะมีการจัดงานลอยกระทงขึ้นที่วัด เนื่องจากวัดตามชุมชนส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ติดกับลำน้ำหรือมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ภายในวัด การจัดงานก็จะมีกลุ่มผู้นำชุมชนหรือกลุ่มแม่บ้านเป็นคนเตรียมงานและจัดงาน ตกแต่งทำน้ำสำหรับลอยกระทง ภายหลังก็มีการจัดงานลอยกระทงในสถานศึกษาที่มีสระน้ำอยู่ภายในพื้นที่บ้าง โดยมีการทำกระทงแบบต่างๆ ขึ้นมาจำหน่ายทั้งกระทงใบตองและกระทงที่ทำจากโฟม เพื่อให้คนร่วมงานได้ซื้อและนำไปลอย แต่การจัดงานลอยกระทงในชุมชนส่วนใหญ่มักจะจัดขึ้นเพื่อจำหน่ายกระทงหาทุนใช้จ่ายในกิจกรรมต่างๆ ที่มีวัตถุประสงค์ของกลุ่มผู้จัดงานที่ชัดเจน บางแห่งก็จะอาหารแบบซื้อบัตรกินเลี้ยงและมีมหรสพและการแสดงต่างๆ เพื่อดึงดูดความสนใจจากผู้คนในชุมชนใกล้เคียงด้วย และการจัดงานลอยกระทงหลายแห่ง บางปีอาจจัดขึ้นไม่ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสอง แต่อาจจะจัดงานก่อนหรือหลังวันดังกล่าวเล็กน้อยก็มี

ระยะหลัง การจัดงานลอยกระทงในระดับชุมชนหมู่บ้านเริ่มไม่ค่อยปรากฏ เนื่องจากมีการจัดงานลอยกระทงระดับตำบลหรืออำเภอขึ้น โดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้จัดงานและเป็นเจ้าของงบประมาณในการดำเนินการ และจะเลือกจัดงานริมหนองน้ำใหญ่หรือหนองน้ำสำคัญของตำบล โดยให้แต่ละหมู่บ้านในตำบลเข้าร่วมงาน มีการประกวดขบวนแห่กระทงและนางนพมาศจากแต่ละหมู่บ้าน ตลอดจนการประกวดการประดิษฐ์กระทงประเภทสวยงามและความคิดสร้างสรรค์ และกิจกรรมอื่นๆ อีกมากมาย แต่ละตำบลจะมีการจัดกิจกรรมมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับงบประมาณที่ได้รับอนุมัติในลักษณะโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้แต่ละหมู่บ้านไม่ค่อยมีการจัดงานลอยกระทง การรวมกลุ่มทำเรือไฟแบบคุ้มวัดเริ่มสูญหายกลายเป็นการทำในลักษณะหมู่บ้าน บางอำเภอมีการจัดงานลอยกระทงประจำปีก็จะให้ทุกตำบลเข้าร่วมงาน

คนร่วมงานลอยกระทงส่วนใหญ่มักจะเป็นกลุ่มวัยกลางคนลงมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเด็กและเยาวชน ที่ไหนจัดงานลอยกระทงยิ่งใหญ่และน่าสนใจก็จะไปร่วมงานลอยกระทงที่นั่น หมู่บ้านไหนที่ไม่มีการจัดงานลอยกระทงก็แทบจะไม่เห็นคนออกมาลอยกระทงในแหล่งน้ำใกล้เคียงเลย ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าการลอยกระทงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสองนั้นไม่ได้เป็นประเพณีที่อยู่กับความเชื่อหรือวัฒนธรรมของชาวอีสานมาแต่เดิมก็เป็นได้

วัฒนธรรมของชาวอีสาน ในประเพณี ๑๒ เดือน หรือที่เรียกว่า “ฮีตสิบสอง” นั้น ในเดือนสิบสองจะมีงานบุญประเพณีของท้องถิ่นอยู่แล้ว นั่นก็คือ “บุญกฐิน” ถือเป็นประเพณีสำคัญที่ทุกวัดจะต้องมีการจัดงานบุญกฐินขึ้นในวันใดวันหนึ่ง ในช่วงตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนสิบเอ็ด จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสอง จึงอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้สูงอายุไม่ได้ให้ความสำคัญกับงานลอยกระทง ต่างไปจากการไหลเรือไฟหรือลอยผาเสาดในช่วงวันออกพรรษา

ความเปลี่ยนแปลง

แต่อย่างไรก็ดี งานลอยกระทงก็ถือเป็นงานประเพณีสำคัญในเดือนสิบสองในความรู้ของชาวอีสาน แทนที่งานประเพณีบุญกฐินไปแล้ว โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ครั้งหนึ่งผู้เขียนเคยถูกเชิญไปเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการทำแผนกิจกรรมวัฒนธรรมประจำปีของเทศบาลตำบลแห่งหนึ่งในจังหวัดเลย เจ้าหน้าที่ฝ่ายแผนงานบอกว่าทำแผนกิจกรรมตาม “ฮีตสิบสอง” เพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ปรากฏว่าเดือนสิบสองกลายเป็น “งานลอยกระทง” แทนบุญกฐิน ผู้เขียนได้ทักท้วงและแสดงความเห็นในที่ประชุมนั้น เจ้าหน้าที่ฝ่ายแผนงานซึ่งเป็นชาวอีสานโดยกำเนิดแสดงอาการตกใจ และกล่าวว่าไม่ทราบจริงๆ ว่าในฮีตสิบสองมีงานบุญกฐินเป็นประเพณีประจำเดือนสิบสอง เพราะตนเองคิดว่าเป็นงานลอยกระทงมาโดยตลอด สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นพลวัตทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นอีสานที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมและนโยบายในระดับประเทศที่ตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ ของผู้คนในท้องถิ่นและคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยวที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

สัมภาษณ์

พระครูสังฆรักษ์จันดี สุนโท, อายุ ๔๘ ปี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.

พระสิริรัตนเมธี, อายุ ๔๕ ปี. รองเจ้าคณะจังหวัดเลย วัดโพธิ์ชัย จังหวัดเลย.

นายสิงห์ ไชยคินี, อายุ ๗๔ ปี. ชาวอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย.

นางอ่อน แสนคำ, อายุ ๘๘ ปี. ชาวอำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู.

นายบุญรอด หอมทอง, อายุ ๗๙ ปี. ชาวอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.

นายวิเชียร แสนคำ, อายุ ๕๖ ปี. โรงเรียนบ้านภูพระโนนผั๊กหวาน จังหวัดหนองบัวลำภู.

นายบุญเพ็ง แสนคำ, อายุ ๕๒ ปี. โรงเรียนบ้านภูพระโนนผั๊กหวาน จังหวัดหนองบัวลำภู.

นายพรม แสนคำ, อายุ ๗๔ ปี. ชาวอำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม.

นายมงคล ทองเหลือง, อายุ ๔๙ ปี. สำนักงานเขตพื้นที่การประถมศึกษานครราชสีมาเขต ๒.

นายปกรณ์ ปุกหุด, อายุ ๒๓ ปี. นักศึกษาสาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ลอยกระทงสุโขทัยจากคำบอกเล่าของชาวสุโขทัย

สุพจน์ นาครินทร์

นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชาวสุโขทัย

บทความนี้จะเน้นการอธิบายด้วยข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นหลัก โดยจากการสืบค้นเอกสารโบราณทั้งจดหมายเหตุ ไบบอก ประกอบคำสัมภาษณ์จากผู้ทรงคุณวุฒิสูงวัยในท้องถิ่น สามารถแบ่งการลอยกระทงได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือ อย่างแรกคือ กระทงลอยเคราะห์ มาจากคติความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิม และอย่างที่สอง คือประเพณีลอยกระทง ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

ในที่นี้จะเป็นการเล่าถึงข้อมูลจากคำบอกเล่าของชาวเมืองสุโขทัย ดังนี้

สำหรับกระทงลอยเคราะห์ หรือแบบดั้งเดิมนั้นได้ข้อมูลมาจากนางบังเอิญ ทูยจันทร์ อายุ ๖๗ ปี ประธานวัฒนธรรมตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นคนพื้นถิ่นดั้งเดิมที่บ้านเมืองเก่าสุโขทัย ได้เล่าถึงลักษณะของกระทงแบบดั้งเดิมว่า “กระทงกบกล้วย ท้องถิ่นเมืองเก่า มีลักษณะคล้ายเรือโปงประกอบจากกบกล้วยเย็บปิดหัวท้าย ส่วนด้านข้างนิยมเย็บติดด้วยกบกล้วยแกะสลักและฉลุลงลาย ด้านบนวางด้วยหยวกกล้วยขนาดเล็กเพื่อติดกลีบใบตองทำเป็นแท่นวางตะคันหรือเชิงเทียนหัวท้ายปักดอกบัวบูชา หรืองานร้อยกระแตไต่ไม้ หรือดอกไม้ที่พอหาได้” (สัมภาษณ์ นางบังเอิญ ทูยจันทร์, ๒๕๕๘)

นางบังเอิญ ทูยจันทร์ นั้นมีบ้านอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดตระพังทองไปทางเหนือห่างเพียง ๒๐ วา ได้เล่าตามที่แม่ของตนคือ นางไห้ ดวงคำ (พ.ศ.๒๔๕๖-๒๕๑๑) ได้เล่าไว้ก่อนที่จะเสียชีวิต ความว่า “แหล่งน้ำตระพังทองมีความลึกกว่าที่อื่นเก็บน้ำได้ดี ชาวบ้านจากบ้านกล้วย บ้านขวาง บ้านนา จะมาตักน้ำจากที่นี่ ใส่ตุ้มบรรทุกเกวียน ลากกันไป สมัยก่อนเขาห้ามทวงน้ำ ไม่เช่นนั้น น้ำจะแห้ง และเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ คนที่อาศัยกินน้ำตระพังทอง เขาจะมาลอยกระทง ขอสมาน้ำกัน แต่ไม่ได้มีการจัดเป็นงาน ไม่มีมหรสพ จะมีก็แต่พวกหนุ่มๆ มาร้องเพลงเกี่ยวสาวเท่านั้น ส่วนกระทงนั้น ทำเป็นตั้งแต่อายุ ๑๔ แล้ว (พ.ศ. ๒๔๗๐)”

สำหรับกระทงอีกแบบหนึ่งที่เป็นรากของประเพณีลอยกระทงอย่างในปัจจุบันนั้น ผู้เขียนได้สัมภาษณ์นางบุญยืน ผือกพุ่ม อายุ ๖๘ ปี ปัจจุบันอาศัยอยู่ที่บ้านปากแคว อำเภอ

เมือง จังหวัดสุโขทัย ได้ความว่า นางบุญยืนถือเป็นผู้มีฝีมือทางด้านงานใบตองสืบต่อจากผู้เป็นยายคือ นางเพ็ญ นาครินทร์ (พ.ศ.๒๔๒๔-๒๕๑๓) ได้เล่าให้ฟังว่า “ตา ลพ นาครินทร์ เป็นพ่อค้าวานิชรูปงามทำอาชีพล่องเรือค้าขายขึ้นล่อง สุโขทัย – กรุงเทพฯ ได้พบรักกับ นางเอกละครฝ่ายในที่กรุงเทพฯ จึงพากันล่องเรือกันกลับสุโขทัย ราวปี พ.ศ.๒๔๕๐ ในการนี้ ยายเพ็ญ ได้ฝีมืองานใบตองชาววังติดตัวมาด้วย

นางบังเอิญ ทุยจันทร์ กับกระทงกบายแบบดั้งเดิม

ต่อมาได้แสดงฝีมืออดแก่งลูกหลาน ทั้งงานกระทงกลีบใบตอง บายศรีปากชาม และ ใบศรทำขวัญนาค จนขึ้นชื่อว่าฝีมือไม่เป็นรองชาวผู้ดีเมืองสวรรคโลก ซึ่งมีฝีมือดีเช่นกัน งานกระทงใบตองรูปทรงอย่างชาววังจึงได้แพร่มาถึงสุโขทัย ตั้งแต่ราว พ.ศ.๒๔๕๐ แล้วเป็น อย่างน้อย ส่วนรูปทรงกระทงพื้นถิ่นเดิมนั้นคือ กระทงกบายทรงเรือโปง กระทงกลีบใบตองชาววัง จึงเป็นแบบอย่างให้ชาวธานี (เมืองสุโขทัย) ทำตามอย่าง ด้วยฝีมือชั้นครูของ

ยายเพื่อ นาครินทร์ จึงมีลูกหลาน และลูกศิษย์ มาครอบครองเป็นศิษย์จำนวนมาก” (สัมภาษณ์ นางบุญยืน ผือกพุ่ม, ๒๕๕๘)

ลักษณะของกระทรงแบบดั้งเดิมทำเป็นรูปเรือ

สำหรับ ทายาทคนสุดท้ายที่ยังคงสืบต่อฝีมือได้แก่ คุณย่าทองหยด สุนันทวนิช ส่วน การลอยกระทรงลงแม่น้ำยม นั้น มีการปฏิบัติมาช้านานแล้วที่ริมแม่น้ำในคืนเพ็ญเดือน ๑๒ โดยไม่มีมหรสพ (สัมภาษณ์ นางบุญยืน ผือกพุ่ม, ๒๕๕๘)

บันทึกของนายไส น้อยถึง อดีตไวยาวัจกร วัดพระพายหลวง ผู้มีชีวิตรอยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๔-๒๕๓๘ ได้เขียนบันทึกเรื่องราวสำคัญในท้องถิ่นตำบลเมืองเก่าไว้ให้ลูกหลานจน กลายเป็นมรดกความทรงจำที่สำคัญ นำคิดมา ความว่า “ท่านเจ้าคุณโบราณ (วัดถาจารย์)

(ทิม)^๖ ได้มาบูรณะวัดตระพังทอง เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๐ เป็นการใหญ่ ต่อมาอีกราวสองปีท่านได้นำเอารอยพระพุทธรูปจากบนยอดเขาพระบาทใหญ่เอามาไว้วัดตระพังทอง ตั้งแต่นั้นจึงมีการจัดงานประจำปีขึ้นเป็นสองระยะด้วยกันคือ จัดเดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ เป็นงานสักการะรอยพระพุทธรูป ส่วนอีกระยะงานหนึ่งก็คือ วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ จัดเป็นงานลอยกระทงให้แก่ผู้ที่มาตักน้ำตระพังทองและบูชารอยพระพุทธรูปด้วยเป็นงานเล็กๆ ต่อมาได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น จนในปี ๒๔๗๖ เจ้าคุณโบราณได้จัดงานขึ้นอย่างมโหฬาร มีเห่เรือหงส์ มีการแสดงกายกรรมโขนสลึงข้ามต้นมะขามใหญ่ มีการกวนข้าวทิพย์ แข่งขันกีฬาฟุตบอล” (ใส น้อยถึง, ๒๕๕๒: ๗)

ท่าน้ำวัดตระพังทอง สถานที่จัดงานลอยกระทงในอดีต

ตระพังทองเป็นสระน้ำที่มีน้ำเกือบโดยตลอดดังเห็นได้จากหนังสือเรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ครั้งเมื่อยังดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมารได้เสด็จยังเมืองแก่งสุโขทัยเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๑ มีเนื้อความว่า “ได้อาศัยใช้น้ำในสระแห่งหนึ่งอยู่ใกล้ที่พักในชั้นต้นยังได้อาศัยน้ำในตระพังวันหลัง ๆ ถึงต้องขุดบ่อในสระน้ำอีกชั้นหนึ่งเพื่อให้น้ำขัง” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๙๖: ๑๒๑)

^๖ ท่านเจ้าคุณโบราณในที่นี้ก็คือ พระโบราณวัดถาจารย์ หรือ พระราชประสิทธิคุณ (ทิม ยสทินโน) อดีตเจ้าคณะจังหวัดสุโขทัย

นอกจากเรื่องของการลอยกระทงที่เกิดขึ้นในตระพังแล้ว ในบันทึกของนายใส น้อยถึง ยังได้จดบันทึกเอกสารสำคัญจากใบบอก ซึ่งสะท้อนว่าเมืองเก่าสุโขทัยมีการทิ้งร้างไปของผู้คนชั่วคราว ด้วยเหตุของการแตกร้าง กล่าวคือ “ชาวบ้านเมืองเก่าถูกแตกร้างไปอยู่ที่บ้านธานี (ตลาดสุโขทัยในปัจจุบัน) ในปี พ.ศ.๒๓๒๙ องค์พระศรีศากยมุณี ถูกชลลงไปกรุงเทพ เมื่อ พ.ศ.๒๓๕๑” ดังนั้น อาจทำประเพณีลอยกระทงขาดหายไปจากเมืองเก่าสุโขทัยนั่นเอง

ผางประทีปเก่าพบที่สุโขทัย

ลอยกระทงในยุคเปลี่ยนผ่าน

ในปี พ.ศ.๒๕๑๙ นาย นิคม มุสิกคามะ ผู้อำนวยการแผนงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้ริเริ่มจัดงานลอยกระทงขึ้นเป็นครั้งแรก โดยได้ย้ายการจัดงานลอยกระทงเดิมของวัดตระพังทองเข้าไปจัดภายในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้งหมด โดยมีรูปแบบการจัดงานคือ ปักตะเกียงในตระพัง และประดับตะเกียงจำนวนมากบนโบราณสถาน มรรณพ ทัง ลีเก ภาพยนตร์ วงดนตรี

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๓๔ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยให้การสนับสนุนกิจกรรมลอยกระทงทำให้มีการจัดกิจกรรมภายในงานเพิ่ม ได้แก่ พิธีเผาเทียน โดยตีความเอาคำว่า “เผาเทียน” จากศิลาจารึกหลักที่ ๑ พ่อขุนรามคำแหง มาจัดเป็นพิธีกรรม จุดเทียนเป็นกิจกรรม

ใหม่ อีกทั้งยังมีมีมหรสพ ลิเก รำวง ดิสโก้เธค บิดวิก โดยผู้รับเหมาจัดงานเป็นเจ้าของเครื่องดีมรายใหญ่รายหนึ่ง

จนถึงปัจจุบันรูปแบบของงานเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกระแสสังคม อย่างน่าเป็นห่วง เพราะคุณค่าความหมายที่แท้จริงนั้น ไม่ค่อยมีผู้ใดได้รับรู้มากนัก ที่สำคัญด้วยคือ โบราณสถานต้องรองรับผู้คนจำนวนมาก ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสียหายได้

ทิ้งท้าย

งานประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟจังหวัดสุโขทัย ถือเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดและเป็นสิ่งที่ภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น จากการส่งเสริมของทางภาครัฐร่วมกับท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ในแต่ละปีสามารถดึงดูดเม็ดเงินได้จำนวนมาก จากยอดนักท่องเที่ยวเรือนแสนแออัดกันแน่นในหมู่โบราณสถาน จนเป็นภาพที่น่าทึ่ง ตื่นตะลึง ผสมความห่วงกังวลแก่หมู่โบราณสถาน จนวันนี้ลูกหลานสุโขทัยจึงต้องสืบค้นเรื่องราวต้นเค้าแห่งประเพณีแห่งท้องถิ่นอีกครั้ง

จนถึงวันนี้ภูเขาขุนน้ำเหือดหาย สายธารผาดแห้ง ขาดสาย หยดไหล ขาดช่วงตระพังน้ำโบราณแห้งน้ำแล้ว แต่วันนี้ตะคันเก่าโบราณยังพอลงเหลือให้ลูกหลานศึกษาความหมาย “เผาเทียน เล่นไฟ” อีกครั้ง

รายการอ้างอิง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **เที่ยวเมืองพระร่วง**. พระนคร: งานพระราชทานเพลิงศพ
นายกำธร เทพหัสดิน ณ อยุธยา, ๒๔๙๖.
ใส น้อยถึง. **บันทึกส่วนบุคคลนายใส น้อยถึง**. สุโขทัย: พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณแม่
จรุงกลิ่น ปรีชาชาญ, วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๒.

สัมภาษณ์

นางบุญยืน ผ่องพุ่ม, อายุ ๖๘ ปี. บ้านเลขที่ ๔๑/๒ ม.๑ ตำบลปากแคว อำเภอเมือง จังหวัด
สุโขทัย. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.
นางบังเอิญ พุยจันทร์, อายุ ๖๗ ปี. ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย. สัมภาษณ์เมื่อวันที่
๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

เรือส่งวิญญาณ เรือพระราชพิธี จากอดีตถึงปัจจุบัน

อาจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

บทนำ

จากกรอบความคิดทางด้านประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ที่จะเริ่มต้นทุกสิ่งทุกอย่างว่าเกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย ดังนั้น หัวเรือรูปสัตว์และขบวนเรือพระราชพิธี จึงถูกอุปโลกน์ว่าต้องเกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานี แต่ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ เพราะ

ประการแรก แม้ว่าในเอกสารเรื่อง “นพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์” จะกล่าวถึงเรือพระราชพิธีของกรุงสุโขทัยในเนื้อหาช่วงพระราชพิธีจองเปรียง และพระราชพิธีอาศุข (กรมศิลปากร, ๒๕๐๘: ๖๑, ๘๖ – ๘๘) และด้วยเอกสารชิ้นนี้จึงทำให้เกิดความเชื่อว่าเรือพระราชพิธีมีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย

แต่เอกสารชิ้นนี้ไม่มีเนื้อหาส่วนใด ที่สามารถยืนยันได้ว่า เป็นเอกสารที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย และลักษณะสำนวนภาษาที่นางนพมาศใช้ ก็สะท้อนให้เห็นว่า เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น (ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๗: ๓๓๕ – ๓๗๒) อีกทั้งสภาพภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับเมืองสุโขทัยในเรื่อง “นพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์” ก็ไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริงของเมืองสุโขทัย

ประการที่สอง สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองเก่าสุโขทัยมีลำน้ำสายเล็กและคดเคี้ยว รวมถึงมีสระน้ำขนาดใหญ่ไม่มากนัก จึงถือได้ว่าเป็นข้อจำกัดประการสำคัญ ที่ทำให้เมืองสุโขทัยไม่สามารถมีขบวนเรือพระราชพิธีขนาดใหญ่ได้

ดังนั้น หาก “ขบวนเรือพระราชพิธี” หมายความว่า “ขบวนเรือของราชสำนัก” แล้ว ราชสำนักใด ๆ ก็ตาม ที่ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำสายใหญ่ ก็ควรที่จะมีขบวนเรือเกียรตินิยมแบบนี้ด้วยเช่นกัน โดยไม่จำเป็นต้องจำกัดเป็นราชสำนักหนึ่งราชสำนักใด

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนมุ่งเน้นที่จะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับความสืบเนื่องของเรือพระราชพิธีจากหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดี

โลงไม้ที่อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวบ้านเรียกว่าโลงผีแมน

เรือศักดิ์สิทธิ์ กับ โลงรูปู

ผู้คนในเขตพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำและพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลในเอเชียอาคเนย์ ย่อมต้องใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่หลักฐานที่เกี่ยวกับเรือที่ใช้เดินทางในยุคสมัยนั้นไม่ได้ตกทอดลงมาถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม สุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๕๔: ๑๙ – ๒๐) ได้เคยตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับ “โลงไม้” ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่พบตามถ้ำในเขตเทือกเขาตะนาวศรี ด้านทิศตะวันตกของประเทศไทยว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่อง “เรือศักดิ์สิทธิ์” ไว้ดังนี้

“บรรพชนคนดึกดำบรรพ์ เชื่อว่าคนเรามี “บ้านเก่า” คือถิ่นเดิมอยู่ในบาดาล เป็นห้วงน้ำใต้ดิน โดยมีงูผู้พิทักษ์ห้วงบาดาล

เมื่อคนตายลง แต่บรรพชนคนดึกดำบรรพ์เข้าใจความตายต่างจากยุคปัจจุบัน คือคิดว่าไม่ตาย แต่คนเรามีขวัญประจำตัว และขณะนั้นขวัญจะกลับ "บ้านเก่า" สู่ถิ่นเดิมในบาดาล

คนยุคนั้นเชื่อว่าต้องเชิญขวัญด้วยงู ถึงจะกลับอย่างปลอดภัย จึงเอาท่อนไม้ยาวมาถากแต่ตามจินตนาการสมมติให้เป็นงู แล้วขุดเป็นรางวางศพเหมือนอยู่ในท้องงูพร้อมเครื่องมือเครื่องใช้เอาไปใช้ใน "บ้านเก่า" จากนั้นคนทั้งชุมชนยกหามแห่แหนไปวางเก็บไว้ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เช่น ถ้ำ

ไม้ท่อนเหมือนงูนี้ นักโบราณคดีปัจจุบันเรียกว่าโลงไม้ใส่ศพ หรือโลงศพ แต่ชาวบ้านเรียกว่าเรือ

“โลง” รูปพญานาค ในพิพิธภัณฑ์ของวัดสาคันจี ในเมืองทวาย โลงใบนี้ไว้รองศพเจ้าอาวาสของวัด จะเห็นได้ว่าโลงศพใบนี้ยังทำลักษณะเป็นรูปเรือ และนครก็คืองู

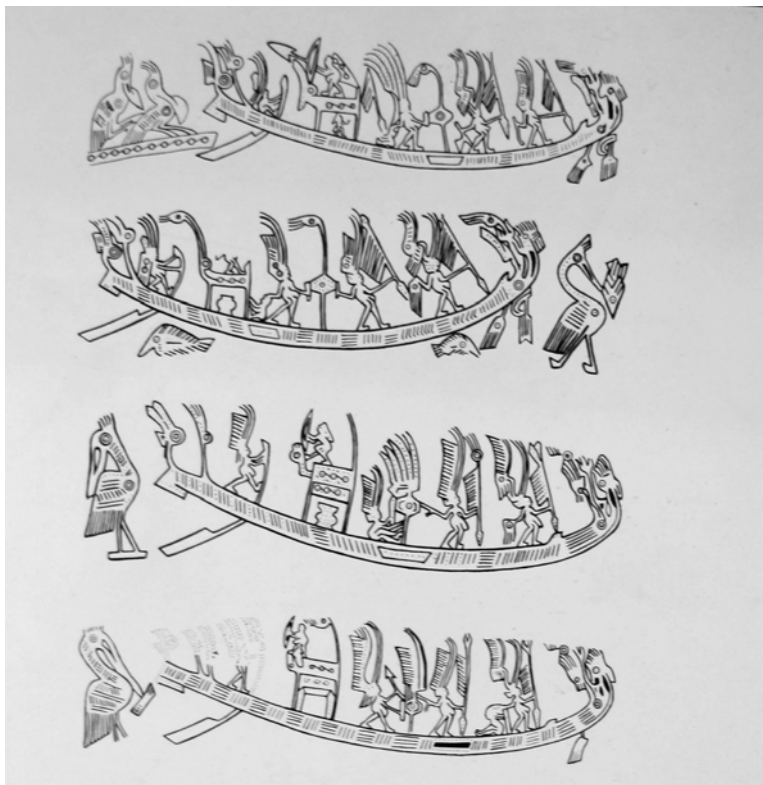
อนึ่ง เมื่อพิจารณาจากโลงไม้ หรือเรือศักดิ์สิทธิ์ที่มีลักษณะเป็นโลง ขุดจากไม้ต้นเดียว ซึ่งเป็นเทคนิคเดียวกันกับการทำเรือที่ปรากฏในทะเลสาบเขมร ที่โจวต้ากวนที่ได้เข้าไปยังเมืองพระนครหลวง ในปี พ.ศ.๑๘๓๙ ได้จดบันทึกไว้ (P. Pelliot, ๑๙๕๔: ๓๒) และยังเหมือนกับเทคนิคการทำเรือในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ นิโกลาส์ แชรแวงส และลาลูแบร์ ที่เข้าไปใน

กรุงศรีอยุธยารัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้กล่าวว่า เรือพระที่นั่ง และเรือของสามัญชน ล้วนทำมาจากซุงท่อนเดียว (สันต์ ท.โกมลบุตร, ๒๕๐๖: ๑๐๖-๑๐๘; ๒๕๑๐: ๑๘๕-๑๘๗)

นอกจากพื้นในประเทศไทยแล้ว ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเรือรูปนาคบนภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก ที่พบในถ้ำมานังกัล ประเทศฟิลิปปินส์ (Robert B. Fox, ๑๙๗๐: ๑๑๒ - ๑๑๔) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดนี้ได้กระจายอยู่ทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

รูปทรงเรือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยังใช้สืบเนื่อง

นอกจากหลักฐาน “โลงไม้” ที่สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับ “เรือ” ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ยังปรากฏลวดลายรูปเรือสมัยก่อนประวัติศาสตร์บนกลองมโหระทึก ซึ่งพบกระจายทั่วไปตั้งแต่ตอนใต้ของจีนลงมาถึงคาบสมุทรมลายู (เมธีณี จิระพัฒนา, ๒๕๔๖: ๑๘๔ - ๑๘๕; Hà Thúc Cân, ๑๙๙๙: ๒๘, ๓๘) นอกจากนี้ ยังพบเรือลักษณะเดียวกันบนภาชนะสำริดใส่กระดูกคนตาย ที่ประเทศเวียดนาม (รายละเอียดดู สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๕๔: ๒๐-๔๑) ซึ่งตีความว่า เป็น “เรือในพิธีกรรมความตาย”

ลายเส้นรูปเรือที่ปรากฏบนกลองมโหระทึกของวัฒนธรรมดองซอน
(ที่มา: Hà Thúc Cân, ๑๙๙๙: ๑๐๗)

สำหรับกรณีเรือที่พบบนคลองมโหระทึก ยากที่จะตีความว่าเกี่ยวข้องกับเรือแห่งความตายและคลองมโหระทึกใบนี้จะเกี่ยวข้องกับความตาย ทั้งนี้เพราะ จากหลักฐานที่ตกค้างในสมัยหลังพบว่า ในบางพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ก็เกี่ยวข้องกับเรือด้วย เช่น พระราชพิธีอาสุข และพระราชพิธีไล่น้ำ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีเกี่ยวข้องกับเรือ ดังนั้นมโหระทึกที่มีรูปเรือปรากฏอยู่ก็อาจจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ได้เช่นเดียวกัน

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากรูปแบบเรือที่ปรากฏบนภาชนะสำริดและคลองมโหระทึกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะพบว่า มีรูปทรงคล้ายคลึงกันคือ ลักษณะหัวเรือและท้ายเรือเชิดสูงขึ้น ซึ่งหมายความว่ารูปทรงเรือดังกล่าว น่าจะเป็นที่รู้จักกันดีในภูมิภาคแถบนี้

นอกจากนี้ผู้เขียนยังสันนิษฐานต่อไปว่า รูปทรงเรือบนภาชนะสำริดและคลองมโหระทึกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยังคงใช้สืบเนื่องลงมาถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานรูปเรือในฉากปูนปั้นสุปราคชาดก ที่ได้จากเจดีย์จุลปโทน จังหวัดนครปฐม สมัยทวารวดี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ และภาพสลักที่ฉันทิบุโรพุทโธ ที่เกาะชวา (พิริยะ ไกรฤกษ์, ๒๕๑๗: ๑๗ – ๑๘, รูปที่ ๑๒ – ๑๓) และเรือเอกไชยเหินหาว และเรือเอกไชยหลาวทอง ในขบวนเรือพระราชพิธี รวมถึงจากภาพชาวผู้อพยพชาวโรฮิงญาก็พบว่า ยังคงใช้เรือในลักษณะเช่นนี้

ปูนปั้นสุปราคชาดกที่ได้จากเจดีย์จุลปโทน สมัยทวารวดี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

เรือผู้อพยพชาวโรฮิงญา

ที่มา: http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1368518266
(เข้าถึงเมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘)

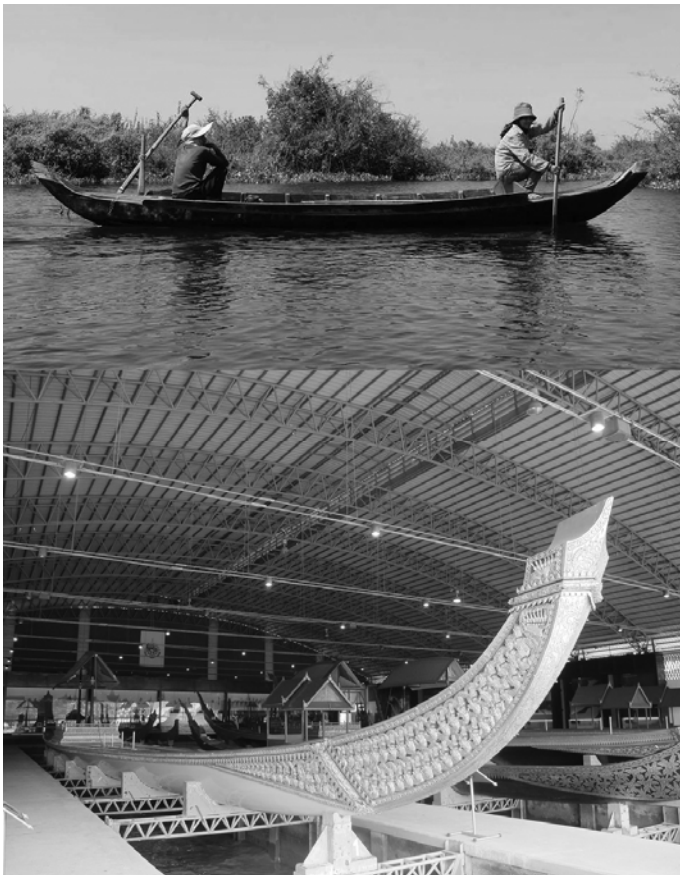
เรือพระราชพิธี วิจิตรและใหญ่กว่าเรือสามัญชน

จากที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้วว่า รูปทรงเรือพระราชพิธีบางทรง เป็นของที่ใช้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังพบว่า เรือพระราชพิธีบางทรงได้ขยายสัดส่วน

และเพิ่มความวิจิตรจากเรือที่สามัญชนใช้ ยกตัวอย่างเช่น “เรือโฆมต” หรือบางครั้งก็เรียกว่า “เรือโฆมดยา”

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับ ปี พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของเรือโฆมตไว้ว่า “เรือขุดขึ้นจากซุงทั้งต้น ใหญ่กว่าเรือกราบ รูปร่างค่อนข้าง เปรียว หัวและท้ายเรียว บนหัวและท้ายเรือเสริมไม้ต่อเป็นโขนงอนเซดขึ้น ด้านข้างหัวเรือเขียนลวดลายด้วยน้ำยาสีต่างๆ วางกระถางขวงลำสำหรับคนนั่งพายได้ประมาณ ๕๐ คน เป็นเรือตามเสด็จในการเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางชลมารค หรือเสด็จพระราชดำเนินล่องในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ใช้เป็นเรือกัน หรือเรือพิฆาตได้”

หากแต่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระอธิบายไว้ว่า “ซึ่งเรียก “โฆมดยา” ซึ่งหมายความว่า หัวท้าน้ำยา” (สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๘๗) และ “เรือลักษณะนี้ เป็นเรือที่ได้รับมาจากเขมร” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๔๙๓: ๗๖)

เรือที่ยังปรากฏการใช้ในชีวิตประจำวันในทะเลสาบเขมร (ที่มา: ทนงศักดิ์ หาญวงศ์)
ภาพล่าง เรือเนกชาติบุษย์ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

ถ้านำเรือที่พบในทะเลสาบเขมรนี้มาขยายสัดส่วนแล้วจะพบว่า ก็คือเรือโขมดยาใน ขบวนเรือพระราชพิธี และถ้านำเรือโขมดยามาขยายสัดส่วนและเพิ่มความวิจิตรบรรจง ก็ จะกลายเป็น “เรืออเนกชาติภุชงค์”

ดังนั้น ขบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารคคือการนำเรือที่ใช้ในชีวิตประจำมาประยุกต์ ส่วนการที่ในปัจจุบันไม่พบทรงเรือโขมดในลำนํ้าลํ้าคลองอีกแล้ว คงจะเป็นเพราะเรือประเภท นี้เป็นเรือเกียรติยศของราชสำนัก และบางครั้งมีการพระราชทานให้พระราชอาคัน (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๒๓๔) ผลจึงทำให้สามัญชนนั้นไม่สามารถใช้ได้ ภายหลังเมื่อผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่ใช้เรือโขมด เพราะการคมนาคมที่เจริญขึ้น และหมดสมัยนิยมไป จึงทำให้เรือทรงนี้ตกค้างอยู่ในขบวนเรือ พระราชพิธีเท่านั้น

เรือพระราชพิธี พัฒนามาจากเรือยาว

เนื่องจากหลักฐานเกี่ยวกับเรือพระราชพิธีมีค่อนข้างจำกัด ทั้งนี้เพราะชำรุดไปตาม กาลเวลา ประกอบกับได้รับความเสียหายในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ดังนั้น จึงทำให้เรือพระ ราชพิธีบางทรงได้ถูกกลืนเลือนไป

สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายเรื่องเรือพระราชพิธีไว้ว่า “กระบวนแห่เสด็จทางชลมารคใช้เรือยาวอย่างโบราณ (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๖๗)

คำว่า “เรือยาวอย่างโบราณ” ตามพระอธิบายของสมเด็จพระ กรมพระยาพระองค์นั้น จะมีลักษณะเหมือนเรือยาวที่ชาวบ้านใช้เป็นเรือแข่งหรือไม่ ยากที่จะวินิจฉัย เพราะเรือพระ ราชพิธีเป็นเรือที่มีขนาดยาว อีกทั้งจากกระบวนทางชลมารคในปัจจุบัน ก็ไม่พบเรือทรงเรือ ยาวแบบเรือแข่งแต่ประการใด

แต่อย่างไรก็ตาม จากหลักฐาน “โขนเรือพระราชพิธี” ที่เก็บรักษาอยู่ในคลังของ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พบว่าหัวเรือรูปหงส์มีการแกะสลักกลดลวยอย่างประณีต ซึ่งชี้ให้เห็นว่าหัวเรือชิ้นนี้ไม่ใช่เป็นเรือของสามัญชน แต่เป็นเรือของราชสำนัก

อนึ่งเมื่อพิจารณาจากขนาดของหัวเรือรูปหงส์ที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก ก็จะสะท้อนให้ เห็นว่า เรือมีขนาดความกว้างไม่มาก อีกทั้งหัวเรือยังไม่เชิดตั้งขึ้นเหมือนกับหัวเรือรูปสัตว์ลำ อื่น แต่หัวลำเรือเรียวพุ่งไปข้างหน้า ซึ่งเรือพระราชพิธีลำนี้มีสมบุรณ์ จึงน่าจะมีความ คล้ายคลึงกับเรือยาวที่ใช้แข่งในปัจจุบัน

โขนเรือรูปหงส์ ปัจจุบันเก็บรักษาในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เรือพระที่นั่งสุพรรณหงษ์ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการย้ำให้เห็นว่า เรือพระราชพิธีบางทรงก็คือการนำเรือที่มีอยู่ในท้องน้ำอยู่แล้ว มาเพิ่มความวิจิตรบรรจงมากยิ่งขึ้น

หัวเรือรูปสัตว์มีปรากฏมาก่อนกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ ภาพลายเส้นบนกลองมโหระทึกพบว่า เรือบางลำมีหัวเรือรูปสัตว์ ซึ่งปัจจุบันตกค้างอยู่ในเรือพระราชพิธีของราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีคือ ทับหลังที่ได้จากปราสาทพิมาย จ.นครราชสีมา อายุอยู่ในราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ภาพสลักที่มุมระเบียงคดด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทนครวัด อายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และภาพสลักนูนต่ำที่ระเบียงคดปราสาทบายนกัพบว่า ราชสำนักเมืองพระนครหลวง อายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็ปรากฏหลักฐานหัวเรือรูปสัตว์ด้วยเช่นเดียวกัน

เนื่องจากเรือหัวรูปสัตว์ในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมร ปรากฏแต่ในภาพสลักนูนต่ำเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่สามารถที่จะกล่าวถึงรายละเอียดบางประการเช่น โครงสร้างเรือ เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาจากภาพพบว่าเรือที่ปรากฏที่ภาพสลักบนผนังระเบียงคดปราสาทนครวัด และที่ปราสาทบายนจะเป็นเรือขนาดความกว้างพอสมควร อีกทั้งฝีพายมีทั้งหันหน้าไปทางหัวเรือและหันหลังให้หัวเรือ

ประติมากรรมรูปสัตว์สำริดประดับเรือ

แม้ว่าหัวเรือรูปสัตว์ในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรจะไม่เหลือให้ศึกษา แต่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องในคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ขนาดกว้าง ๓๑ เซนติเมตร สภาพชำรุดเล็กน้อย ประวัติดูว่าเป็นสมบัติเดิมของพิพิธภัณฑ

ทับเล่าเรื่องราวมาจากปราสาทพิมาย อายุครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ในภาพเป็นรูปบุคคลสี่กรซึ่งเข้าใจว่าเป็นพระรามแปลงสี่กรเพื่อแสดงให้เห็นมาเผົว่าเป็นพระนารายณ์ แม้ว่าส่วนหัวเรือชำรุดแต่ที่ท้ายเรือทำเป็นรูปหางสัตว์ จึงทำให้น่าเชื่อว่าหัวเรือเป็นหัวรูปสัตว์

หัวเรือปูนที่มุ่มระเบียงคด ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปราสาทนครวัดหรือท้ายเรือ

ประติมากรรมสำริดรูปนก ที่ประดับส่วนหัวเรือ ในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

ลักษณะของสำริดด้านหน้าเป็นรูปหัวนก เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า มีลักษณะที่เหมือนกับรูปนกที่ประดับฐานหน้าพระราชวังหลวงเมืองพระนครหลวง ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ดังนั้น ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้จึงควรที่จะกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เนื่องบริเวณส่วนล่างของประติมากรรมสำริดชิ้นนี้มีรู ซึ่งไว้สำหรับสวมกับ

วัตถุอีกชิ้น ซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่า ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้มีขนาดเล็กจึงควรที่ประดับไว้ที่บริเวณส่วนท้ายเรือ ไม่ใช่ประดับที่หัวเรือ เพราะจากภาพสลักนูนต่ำหัวเรือรูปสัตว์มีขนาดใหญ่มาก อีกทั้งที่บริเวณท้ายเรือในภาพจำหลักนูนต่ำที่ระเบียงคดปราสาทบายนก็มีการประดับหัวรูปสัตว์เช่นเดียวกัน

เรือที่ระเบียงที่ปราสาทบายน (ที่มา: ธัชณา วีรเกียรติสุนทร)

ส่วนสาเหตุที่ในทะเลสาบเขมรมีการทำหัวเรือรูปสัตว์เป็นรูปนกนั้น ผู้เขียนสันนิษฐานไว้ ๒ ประการ

ประการที่ ๑ ถ้าพิจารณาจากบวนแห่งพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ที่ระเบียงคดปราสาทนครวัด จะพบที่บุคลลในขบวนแห่ใส่เครื่องประดับศีรษะเป็นรูปสัตว์ชนิดต่างๆ และมีรูปหัวนกด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็นลักษณะการจัดหมวดหมู่คนของในขบวนแห่ (M. Jacq – Hergoualc’h, ๑๙๗๙: ๑๐๙ – ๑๑๖)

ดังนั้น จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า การประดับรูปนกที่หัวเรือ คือการจัดหมวดหมู่ของกระบวนเรือ หรืออาจจะเป็น “โทเทม” (Totem) หรือสัญลักษณ์ประจำตระกูล/กลุ่มชนในทะเลสาบเขมร

ประการที่ ๒ เนื่องจากตัวอย่างภาพสลักนูนต่ำที่ปราสาทบายน มีแต่หัวเรีอรูปนกเท่านั้น จึงอาจจะทำให้คิดได้ว่า การประดับสำริดรูปนกที่หัวเรีอหรือท้ายเรีอนั้น เป็นเครื่องแสดงฐานะของเรีอเหมือนกับประติมากรรมรูปหัวพญานาคสำริด ที่ประดับปลายคานหามในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรสมัยบายน

ขบวนแห่เกียรตียศที่ระเบียงคดปราสาทนครวัด สังกัดได้ว่าพลหมี่เครื่องประดับศีรษะเป็นรูปนก

เรีอพระราชพิธี สืบชนบจากทะเลสาบเขมร

แม้ว่าในปัจจุบันหลักฐานเกี่ยวกับเรีอพระราชพิธีที่เก่าสุดจะมีอายุเพียงสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ – ๒๓ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา แต่จากหลักฐานเรีอพระราชพิธีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือหัวเรีอพระที่นั่งศรีประภัสร์ไชย ยังคงแกะรูปเหราเหมือนกับหัวเรีอที่ปรากฏที่ระเบียงคดปราสาทบายน

ไขนเรื่อรูปครุทสมัยอยุธยา จัดแสดงอยู่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา เมื่อพิจารณาจากลายกรองคอ และทรงมงกุฎ เหมือนพระพุทธรูปทรงเครื่องวัดหน้าพระเมรุ และพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุ

ดังนั้น จึงพอชี้ได้ว่า ขนบเรื่อพระราชพิธีบางทรงนั้น เช่นเรื่อไชย ในราชสำนักลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้สืบทอดมาจากวัฒนธรรมทะเลสาบเขมร หากแต่ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบางประการ กล่าวคือ

๑. จากเดิม หัวเรื่อรูปสัตว์ในวัฒนธรรมทะเลสาบพบว่าการทำเป็นประติมากรรมสำริด แต่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ปรากฏว่ามีการใช้ประติมากรรมสำริดเป็นหัวเรื่อ

๒. จากภาพสลักที่ระเบียงปราสาทขานพบว่ ในบางครั้งจะมีการทำท้ายเรื่อเป็นรูปสัตว์ จากหลักฐานเรื่อพระราชพิธีที่ตกค้างในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ท้ายเรื่อ ก็ไม่ปรากฏว่าทำท้ายเรื่อรูปสัตว์

๓. จากรูปทรงของเรื่อไชยพบว่ ได้ยัดส่วนหัวเรื่อและท้ายเรื่อให้สูงขึ้นกว่าเรื่อในภาพสลักนูนต่ำที่ระเบียงคดปราสาทขาน หากแต่ยอดของหัวเรื่อและท้ายเรื่อไชยได้ทำเป็น

รูปนกซึ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระอธิบายว่า เรือที่หัวเป็นกิ้งกนกตั้งขึ้นไป เรียกว่าเรือกิ้ง (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาตำราสารานุกรมภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔ข: ๘๖)

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เชื่อได้ว่า จากข้อความในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการแปลงเรือในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมว่า “ขณะนั้นผีพายเอาดอกเลาปักปัดวีเรือชัยทอดพระเนตรเห็นตรัสว่างามดีอยู่ ครั้นเสด็จกลับถึงกรุงสั่งให้แปลงปัดวีเรือชัยเป็นเรือกิ้ง” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๑: ๔๒๔) น่าจะมีความคลาดเคลื่อน หากแต่กนกที่ตั้งขึ้นนั้น น่าจะเป็นการแปลงรูปแบบมาจากรูปสัตว์แทน

ภาพซ้าย หัวเรือที่ปรากฏบนภาพสลักนูนต่ำที่ ระเบียงคดปราสาทบายน (ที่มา: ธัชณา วีรเกียรติสุนทร)
ภาพขวา หัวเรือพระที่นั่งศรีประภัสร์ไชย ปัจจุบัน จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

อนึ่ง ลักษณะความแตกต่างของเรือพระราชพิธีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับเรือในภาพสลักนูนต่ำที่ระเบียงคดปราสาทบายน ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการเปลี่ยนแปลงเมื่อใด หากแต่การเปลี่ยนแปลงเรือพระราชพิธีครั้งสำคัญ เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิทรงแปลงเรือพระราชพิธี

อึ้งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ ได้บันทึกไว้ว่า “ศักราช ๙๑๔ จุลศก (พ.ศ. ๒๐๙๕) ครั้งนั้นให้แปลงเรือแซเป็นเรือชัยและหัวสัตว์ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๕: ๔๕๗)

สมเด็จพระยามะจักรพรรดิทรงเห็นว่า แก้วเป็นเรือรูปสัตว์เพื่อให้ตั้งปืนใหญ่ได้ที่หัวเรือ ที่สำคัญ รูปสัตว์นั้น ถ้าเป็นเรือตั้งเป็นรูปเกณฑ์ ๑ คือ ครุฑ ๑ คู่ กระบี่ ๒ คู่ อสุรี ๒ คู่ เรือเสนาบดีและเรือประตู่เอารูปสัตว์ตราตำแหน่งทำ (สมเด็จพระยามะจักรพรรดิ และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๒๙๖)

เนื่องจากพระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นฉบับความย่อ อีกทั้งพระราชพงศาวดารฉบับความพิสดารฉบับอื่นก็ไม่ได้ขยายความเพิ่มเติมแต่ประการใด ดังนั้นจึงไม่ทราบได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ถ้าจะว่าพระอธิบายของสมเด็จพระยามะจักรพรรดิ กรมพระยามะจักรพรรดิ ก็น่าจะเป็นไปได้ทั้งนี้เพราะในช่วงก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ ชาวตะวันตกเพิ่งจะนำวิทยาการความก้าวหน้าทางยุทธวิธีคือ การใช้ปืนไฟ ดังนั้นเรือพระราชพิธีก็อาจจะปรับในช่วงระยะเวลานี้ได้

เรือครุฑเห็นเหง้า ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

เรือเสื่อทียนชล (ที่มา: http://www3.navy.mi.th/index.php/today/detail/content_id/1641)

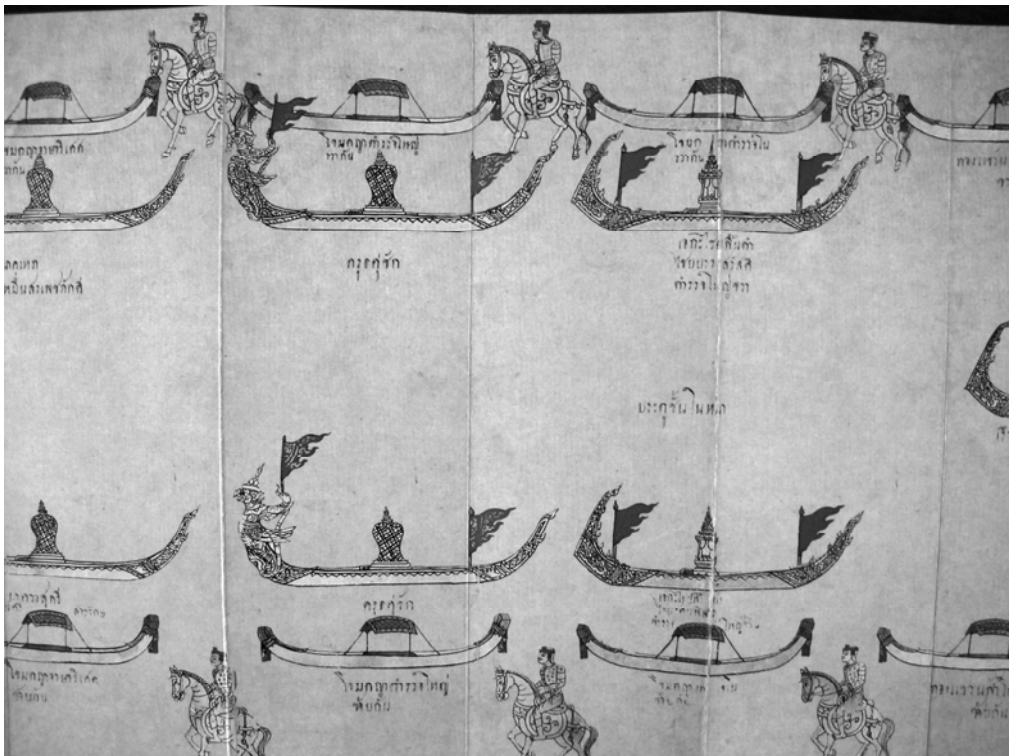
อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้บังเกิดข้อกังขาเกี่ยวกับพระอธิบายดังกล่าว ทั้งนี้เพราะในบันทึกของลาลูแบร์ และ แชรแวส ที่เข้ามาในราชสำนักสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้พรรณนาเกี่ยวเรือพระราชพิธีอยู่มาก แต่ก็ไม่ได้ปรากฏว่ามีการบรรยายว่าเรือพระราชพิธีและเรือรับราชทูตมีการติดปืนใหญ่ที่หัวเรือเลย

หัวเรือรูปสัตว์ สัมผัสกับตราลัญจกร

ลักษณะความแตกต่างที่สำคัญระหว่างหัวเรือรูปสัตว์ของราชสำนักอยุธยา กับทะเลสาบเขมรคือ หัวเรือรูปสัตว์ของราชสำนักกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความหลากหลายกว่า

ในปัจจุบันเราไม่อาจที่จะทราบได้ว่า ลักษณะความหลากหลายของหัวเรือรูปสัตว์ของราชสำนักอยุธยาเกิดขึ้นเมื่อใด หากแต่ในบันทึกของปีนโต ได้กล่าวถึงเรือในพระบรมศพสมเด็จพระไชยราชาไว้ว่า

“ในเรือลำใหญ่อีกลำหนึ่งมีเจ้าแห่งรูปปั้นทั้งหลาย ซึ่งพวกเขาเรียกว่างูถ้าแห่งหลุมลึกแห่งถ้ำ รูปปั้นนี้มีรูปเป็นรูปประหลาด ตัวใหญ่เท่าถึง hosshead และบิดเบี้ยวไป ๙ หัก เมื่อเหยียดลำตัวออกแล้วจะยาวกว่า ๑๐๐ คืบ หัวตั้งตรงขึ้นพนไฟ ซึ่งทำขึ้นออกมาทางตาทางลำคอ และอก ซึ่งทำให้สัตว์ประหลาดนี้ดูน่ากลัวและดูโกรธเกรี้ยว ที่เวทีสอง ๓ ฟาธอม และปิดทองหรรษา” (นันทา วรเนติวงศ์, ๒๕๕๕: ๑๘)

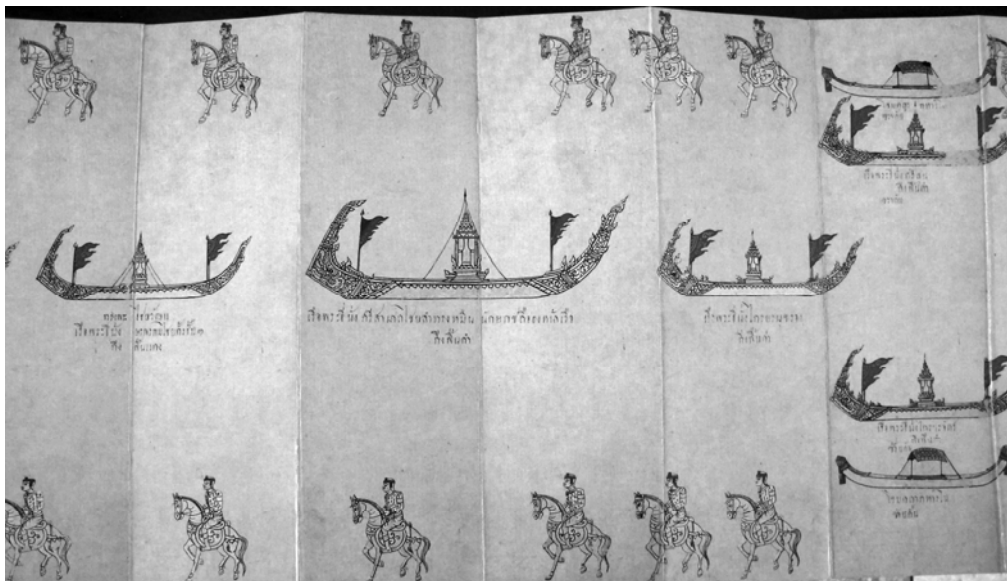

เรือครุฑคู่ซึก ในสมุดภาพพิธีกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค (ที่มา: กรมศิลปากร)

จากข้อความที่ยกมาดังกล่าวข้างต้นพอที่จะชี้ให้เห็นว่า หัวเรือที่บรรยายนั้น เป็นหัวเรือรูปพญานาคซึ่งไม่ปรากฏในภาพสลักหุ่นดำที่ระเบียงคดปราสาทบายน และมีมาก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

หัวเรือรูปสัตว์ที่ปรากฏในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (๒๕๑๕: ๑๓๐, ๑๓๘) ซึ่งได้ประพันธ์ขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๔๐ ได้ระบุว่า ขุนนางที่หนึ่งประจำเรือรูปสัตว์ สามารถถอดความได้ดังต่อไปนี้ พระยามหาอำมาตย์ เรือราชสีห์น้อย พระธรรมไตรโลก เรือคชสีห์ สมุหกลาโหม เรือคชสีห์ สมุหนายก เรือราชสีห์ พระยาเทพอรชุน เรือเลียงผาใหญ่ พระยาราชนิกุล เรือม้าใหญ่ หมื่นนรินทร์เสนี เรือเลียงผาเล็ก หมื่นศรีสหเทพ เรือม้าเล็ก

ถ้าพิจารณาจากขุนนางที่หนึ่งประจำหัวเรือรูปสัตว์ในคำประพันธ์ชิ้นดังกล่าวจะพบว่า มีความสัมพันธ์กับตราลัญจกรขุนนางที่ปรากฏในพระไอยการพระธรรมนูญมาตราที่ ๑๘ – ๓๑ ที่บัญญัติขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๗๘ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่อย่างไรก็ตาม เราก็คงไม่อาจที่ทราบได้ว่าก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จะมีการใช้ตราลัญจกรในลักษณะนี้หรือไม่

เรือร้วกระบวนเรือสำทรง ในสมุดภาพร้วกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค (ที่มา: กรมศิลปากร)

หากแต่สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระอธิบายตราลัญจกรของขุนนางมีก่อนหัวเรือรูปสัตว์ แต่จะเกิดก่อนนานมากน้อยเพียงใดไม่สามารถตอบได้ แต่อย่างน้อยก็พอที่จะคาดการณ์ว่าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะต้องมีหัวเรือรูปสัตว์ที่สัมพันธ์กับตราลัญจกรขุนนางแล้ว

อนึ่ง ในขบวนเรือพระราชพิธีจะมีเรือคู่ชักหรือเรือสำหรับจูงเรือพระที่นั่ง ในสมุดภาพจิตรกรรมขบวนพยุหยาตราเพชรพวง เขียนรูปเรือคู่ชักมีหัวเรือเป็นรูปครุฑ พาหนะพระ

นารายณ์ซึ่งติดกับหัวเรือรูปสัตว์ล่ำอื่นซึ่งไม่ใช่สัตว์พาหนะของเทพเจ้า ผู้เขียนสันนิษฐานว่า
ทั้งนี้เพราะเรือคู่ชกจะต้องทำหน้าที่งูเรือพระที่นั่งของพระเจ้าอยู่หัวที่ถือกันว่าเป็นองค์
นารายณ์อวตาร

โขนเรือมงคลสุวรรณ ปัจจุบันจัดแสดง
ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

เรือพญานันตนาคราช ปัจจุบันจัดแสดง
ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

การเปลี่ยนแปลงชนบเรือพระราชพิธี

สมัยอยุธยาตอนปลายรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันไม่ปรากฏเอกสารที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลง
ชนบของขบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารคในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่ประการใด
หากแต่ยังปรากฏร่องรอยการเปลี่ยนแปลงหลงเหลืออยู่บ้าง กล่าวคือ

ในสมุดภาพขบวนพยุหยาตราเพชรพวงซึ่งเชื่อกันว่าเป็นขบวนเรือพยุหยาตราทาง
ชลมารคสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ขบวนเรือพระที่นั่งไม่มีเรือรูปหัวสัตว์แต่ประการใด ต่อมา
ในกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ได้กล่าวถึงเรือสุพรรณหงษ์ ซึ่งในกาพย์เห่เรือ ก็ไม่ได้
กล่าวว่าเป็นเรือลำทรงหรือไม่ หากแต่ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
(๒๕๑๕: ๑๓๕ – ๑๓๘) พบว่า ในริ้วของเรือลำทรงได้ปรากฏเรือครุฑ และเรือสุวรรณหงส์

อีกทั้งพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) (๒๕๓๙: ๒๑๕) ได้กล่าวถึงเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงษ์ยาวสิบแปดวาพื้นดำ

ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่า น่าจะมีการเปลี่ยนแปลงหัวเรือพระที่นั่งเป็นสัตว์พาหนะของ เทพเจ้าในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงได้สร้างเรือมงคลสุพรรณ หัวเรือเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ และในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้สร้างเรือนันทนาคราช

ขบวนเรือพระราชพิธีไม่ใช่ขบวนเรือรบ

ตามความอธิบายที่เกี่ยวกับเรือพระราชพิธีมักจะอธิบายว่าเป็นขบวนเรือรบ โดย มักจะอ้างอิงจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ยกตัวอย่างข้อความที่ว่า “เสด็จลงสู่พระที่ นั่งกนกรัตนวิมานนาวา อันรจนาด้วยกาญจนาภรณ์ชัชวาลทั้งคู่ดูพันลึก อธิกด้วยเรือจำนำท้าว พระยาสามนตราฯ ฝ่ายทหารพลเรือนเรียงประจำจับฉลากสลอนสลับคั้ง ตั้งโดยกระบวน พยุหยาตรา พระโหราราชครูธิปติศรีพิชาจารย์ก็ลั่นฆ้องชัย ให้คล้ายเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์ อันทรงพระพุทธรูปปฏิมากรทองนะคุณ บรรจุพระสารีริกธาตุ ถวายพระนามสมญาพระชัยไป ก่อนแล้วเรือกระบวนหน้าทั้งปวงโดยลำดับ” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๑: ๑๙๒)

จากข้อความที่ยกมาไม่อาจที่จะชี้ได้ว่า มีการใช้เรือพระราชพิธีในราชการทัพ ทั้งนี้ เพราะพระราชพงศาวดารเป็นเอกสารเฉลิมพระเกียรติยศ ดังนั้น ข้อความที่แสดงพระบรม เเดชานุภาพ ก็ย่อมต้องมีการพรรณนาอย่างวิจิตรบรรจง อีกทั้งขบวนพยุหยาตราขบวนมหารค สามารถตั้งขบวนในลำน้ำสายใหญ่ แต่ถ้าไปในราชการทัพจริง จะสามารถเข้าไปในลำน้ำสาย เล็กได้หรือไม่

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีพระอธิบายไว้ว่า “สมเด็จพระนเรศวร มหาราชทรงเรือเร็วไล่ตามเรือสำเภาพระยาจันจันตุที่จะหนีไปเมืองเขมร เสด็จไปทันที ปากน้ำเจ้าพระยาทรงยิงพระแสงปืนต่อสู้กับพวกพระยาจันจันตุ จนเรือสำเภาได้ล่มแล่นไป ออกทะเล เรือพระที่นั่งจะตามออกไปไม่ได้จึงเสด็จกลับ อีกครั้งหนึ่งเมื่อต่อสู้กองทัพเชียงใหม่ ที่ตำบลป่าโมกข์น้อย สมเด็จพระนเรศวรฯ กับสมเด็จพระเอกาทศรถทรงเรือพระองค์ละลำ ยิงพระแสงปืนรบเข้าศึกซึ่งอยู่บนบก สมเด็จพระเอกาทศรถเห็นลูกปืนเข้าศึกยิงเรือพระเชษฐา หนามาก จึงเอาเรือลำที่ทรงเองเข้าบังเรือสมเด็จพระนเรศวร ความในเรื่องพงศาวดารตอน ที่ว่านี้ส่อให้เห็นว่าน่าจะมีเรือเร็วเป็นเรือพระที่นั่ง สำหรับทรงเสด็จเข้ารบพุ่งเอง”

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ก็ทรงมีพระอธิบายไปในทิศทาง เดียวกันคือ “เรือพระที่นั่งซึ่งทรงอยู่ในเวลาปกตินั้นควรใช้เรือใหญ่ เพราะจะประทับอยู่สบาย แต่ถ้าเอาใช้เข้ารบด้วยแล้วจะอยู่อ้ายไม่ทันท่วงที ทั้งก็ตมอันกันไว้เพื่อปกปิดรูปร่าง เวลา เสด็จเข้าประจัญศึกจะต้องเปลี่ยนเรือพระที่นั่งทรง เป็นเรือเพรียวเรือเร็วไล่หนีได้คล่องแคล่ว”

(สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๖๘, ๘๘ - ๘๙)

นอกจากนี้หลักฐานสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่เคยปรากฏหลักฐานว่ามีการใช้เรือพระราชพิธีในการออกรบแต่ประการใดดังหลักฐานต่อไปนี้

๑. จากข้อความในเอกสารเรื่อง ยวนพ่าย เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกทัพเรือเพื่อที่จะขึ้นไปตีเมืองเซลิยง ในกล่าวถึงเรือหลายประเภท เช่น เรือแดง เรือโยง เรือหุ้ม เรือหอ เรือแห เรือคฤห เรือแคร่ เรือเครื่อง เรือคร้ว เรือชา และเรือแซ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๑๙๕ - ๙๗)

๒. จากข้อความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวว่า “พม่ายิงปืนมาถูกนายเรือคนหนึ่ง ซึ่งยืนร่ำดาบสองมืออยู่หน้าเรือตกลง” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๑: ๔๙๖) ถ้าพิจารณาจากข้อความแสดงว่าเรือรบไม่มีหัวเรือ เพราะไม่เช่นนั้นนายเรือจะร่ำดาบที่หน้าเรือได้อย่างไร

๓. จากข้อความในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, ๒๕๓๔: ๗ - ๘) ได้กล่าวถึงโรงเรือที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยาได้แบ่งเป็น โรงเรือรบน้ำจืด โรงเรือทะเลใหญ่ และโรงเรือพระที่นั่ง ซึ่งจะมีเรือหัวรูปสัตว์รวมอยู่ด้วย จึงหมายความว่าคนครั้งกรุงเก่าได้แยกเรือพระที่นั่งเรือหัวรูปสัตว์ออกจากเรือรบ

๔. จากข้อความลิลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี พระนิพนธ์ใน สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ (๒๕๔๕: ๑๔๕ - ๑๕๑) ตอนที่พรรณนาถึงขบวนทัพเรือไม่มีการกล่าวถึงเรือหัวรูปสัตว์และเรือไชยในขบวนทัพ

๕. ในลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๙: ๑๑๖.) ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ขบวนพยุหยาตราทางชลมารคใช้ในงานกฐิน ตามความดังนี้ “ราชูทิศทานกฐิน เสด็จทางสินโศก ตกแต่งพยุหยาตรา ขบวนนาวาเรียงเรียบ”

๖. จากข้อความในตอนท้ายพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ระบุว่า “แล้วโปรดให้ช่างทำเรือพระที่นั่งกราบ พระที่นั่งประกอบขึ้นไว้เป็นเกียรติยศสำหรับแผ่นดิน” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๔๘๑: ๓๕๘) และ “แล้วทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงมาแล้วก็ได้ทรงกระทำเรือพระที่นั่งขึ้นไว้สำหรับแผ่นดิน เป็นเกียรติยศทั้ง ๓ แผ่นดินแล้ว” เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

๗. เมื่อตอนที่เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญรัตพันธุ์) และเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) เป็นแม่ทัพปราบฮ่อ ได้มีการจดบันทึกเกี่ยวกับเรือของแม่ทัพขณะเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวไว้ว่า “ที่ชลนทวารนั้นมีเรือกันยาดาดผ้าขาวบนหลังคา ๒ ลำ” “เรือเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงนั้นเป็นเรือยาวมีกันยารวมเนียม” (หนังสือ Court ขาวราชการ

เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๑, ๒๕๓๙: ๔๗, ๕๐) ซึ่งเป็นที่น่าสงสัยว่า ถ้าเรือพระราชพิธียกออกไปเอกสารชิ้นนี้ก็ควรที่จะบันทึกไว้

ขบวนเรือพระราชพิธีไม่ใช่ขบวนเสด็จพระราชดำเนินโดยทั่วไป

โดยทั่วไปพระมหากษัตริย์จะไม่เสด็จพระราชดำเนินออกนอกนอกพระราชฐาน นอกจากเสด็จพระราชดำเนินในงานพระราชพิธี เช่น ถวายผ้าพระกฐิน เป็นต้น ดังนั้นเราจะมั่นใจได้อย่างไรว่าขบวนเสด็จพระราชดำเนินจะมีลักษณะเหมือนกับขบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค ทั้งนี้เพราะ

๑. การตั้งขบวนพยุหยาตราทางชลมารคอย่างถวายผ้าพระกฐิน จะต้องเกณฑ์ไพร่พลจำนวนมากพอที่มาประจำในเรือพระราชพิธี รวมถึงขุนนางที่เป็นนายเรือ ดังนั้นถ้าจะมีการเสด็จพระราชดำเนินโดยทั่วไปก็ไม่แน่ว่าจะตั้งขบวนใหญ่ขนาดนี้

๒. หลักฐานเอกสารสมัยรัชกาลคราวเสด็จพระราชดำเนินพระราชวังเดิมครั้งตั้งกรมสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี ได้ให้รายละเอียดว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งกลีบสมุทร พร้อมกระบวนหน้าหลัง มีเรือกลองนำเสด็จ ฯ” และ “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งเก่งทองทั้งแท่ง” (“การตั้งกรมสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ากรมหลวง”, ๑๒๓๗: ๓๓๗ - ๓๓๙)

จากข้อความในพระราชกิจจานุเบกษา ขบวนเสด็จพระราชดำเนินไม่ใช่ขบวนใหญ่เท่ากับขบวนพยุหยาตราทางชลมารคถวายผ้าพระกฐิน

เรือพระราชพิธีเกี่ยวกับเรื่องของน้ำ

หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงเรือในงานพระราชพิธี มาตราที่ ๑๖๓ - ๑๖๕ ของกฎหมายเตยรบาล คือพระราชพิธีอาสยุช พระราชพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม และ พระราชพิธีไล่เรือ คือพระราชพิธีในเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ และเดือนอ้าย

ถ้าพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์และภูมิอากาศจะพบว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในอดีตยังเป็นช่วงน้ำยังเจิ่งนองทั่วท้องทุ่ง ข้าวในนาพร้อมที่จะเก็บเกี่ยว ดังนั้นพิธีกรรมในช่วงนี้จึงเป็นการทำนายเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์เพื่อพร้อมที่จะรับสถานการณ์ในปีถัดไป คือพระราชอาสยุช (แข่งเรือ) และในขณะเดียวกันจะนำในทุ่งยังท่วมอยู่ ดังนั้นจึงมีพิธีกรรมขอขมาน้ำ อ่อนน้อมน้ำให้ลด และไล่ น้ำให้ลดเพื่อจะได้เก็บเกี่ยว คือพระราชพิธีลดชุดลอยโคมและพระราชพิธีไล่ น้ำ (ปราณี วงษ์เทศ, ๒๕๔๙: ๔ - ๑๕, ๑๖๖)

– ๑๙๓) เพราะฉะนั้นเมื่อพระราชพิธีทั้ง ๓ นี้เกี่ยวข้องกับน้ำและประกอบพระราชพิธีในลำน้ำ จึงต้องนำเรือพระราชพิธีออกมา

พระราชพิธีอาสยุชจากในคำให้การชาวกรุงเก่าได้ให้รายละเอียดเกี่ยวพระราชพิธีนี้ว่า “พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง ๑ ลำ พระอัครมเหสีทรง ๑ ลำ แข่งเรือกันแล้วโปรดให้เสนาอำมาตย์ทั้งหลายแข่งเรือกันโดยอันดับ” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๕ก: ๒๖๗) ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่มีการประกอบพระราชพิธีนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๕๕: ๓๙๖) ดังนั้น ถ้าเชื่อตามคำให้การชาวกรุงเก่า ในพระราชพิธีอาสยุชไม่น่าจะมีการออกขบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารคแต่ประการใด เพียงแต่ให้เรือพระราชพิธีออกมาเป็นแข่งเป็นคู่ๆ

พระราชพิธีไล่่น้ำ ในมาตราที่ ๑๖๕ ของกฎหมายเทียบราลได้ให้รายละเอียดว่า พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมพระอัครมเหสี พระสนามลูกเธอหลานเธอไปถึงตำแหน่งท้ายบ้านรุน แสดงว่าจะต้องเสด็จเป็นขบวนพยุหยาตราทางชลมารค

เรือพระราชพิธีขนาดเล็ก อายุราวช่วงรัชกาลที่ ๔ - ๕ สันนิษฐานว่าจะเป็นเรือที่ใช้ในงานพระราชพิธีลอยพระประทีป ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ประกอบพระราชพิธีนี้สองครั้งคือใน ปี จ.ศ.๑๑๔๗ และ จ.ศ.๑๑๙๓ รายละเอียดของพระราชพิธีในปี จ.ศ.๑๑๔๗ ไม่ปรากฏ ส่วนในปี จ.ศ.๑๑๙๓

สมเด็จพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพ เสด็จขึ้นไปแทนพระองค์ มีกระบวนเรือตั้ง เรือกัน เรือตาม เหมือนอย่างกระบวนกฐิน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๕๕: ๓๙)

พระราชพิธีลอยโคม ในคำให้การชาวกรุงเก่าได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “เวลากลางคืน พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จลงลอยพระประทีปอุทิศถวายเป็นพุทธานุชา แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกึ่ง ประทับยืนบนเรือ พร้อมด้วยเรือเสนาอำมาตย์อันประดับด้วยประทีปแห่งเสด็จรอบ พระนคร” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๐: ๒๖๗) ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ – ๕ ยังปรากฏธรรมเนียมนำเรือพระราชพิธีมาทอดทุ่นกลางลำน้ำ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๕๕: ๑๗ – ๑๙)

ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับพระประทีปที่ลอยนั้นในเอกสารสมัยอยุธยาไม่ได้กล่าวถึง แต่ในหมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้กล่าวว่า “(หลวง) พรหมพิจิตร (หลวง) เพ็ชรกรรมช่าง เขียนซ้ายขวา เอาเรือรูปสัตว์ เรือหยวกกระทงดอกบัวไปส่ง ณ เรือพระที่นั่ง” (กรมศิลปากร ๒๕๑๕๖: ๘๗) ดังนั้นจึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า ในพระราชพิธีลอยพระประทีปนอกจากมี ออกเรือพระราชพิธีแล้วประทีปที่ทรงลอยก็มีการประดิษฐ์เป็นรูปเรือ ซึ่งทั้งหมดชวนให้นึกถึง ประเพณีไหลเรือไฟในพื้นที่สองฝั่งโขง

ขบวนเรือพยุหยาตราปรับเปลี่ยนตามเส้นทาง

พระราชพิธีที่มีการนำเรือพระราชพิธีออกมาใช้มากที่สุดคือ พระราชพิธีถวายผ้าพระ กฐิน ทั้งนี้เพราะ พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินหลายวัน

แต่อย่างไรก็ตามภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์มีลำน้ำใหญ่ด้านทิศตะวันตกคือ แม่น้ำเจ้าพระยาเพียงด้านเดียวเท่านั้น ดังนั้นขบวนพยุหยาตราทางชลมารคในพระราชพิธี ถวายผ้าพระกฐินจึงมีได้แต่พระอารามที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น ดังปรากฏหลักใน เอกสารที่กล่าวถึงขบวนเสด็จพระราชทานผ้าพระกฐินใน ปี พ.ศ.๒๔๑๘ สมัยต้นรัชกาลที่ ๕ ขบวนพยุหยาตราทางชลมารคถวายผ้าพระกฐินวัดอรุณราชวราราม วัดกัลยาณมิตร วัดโมลี โลกและวัดราชสิทธิาราม เป็นเรือขบวนพยุหยาตราประกอบด้วยเรือพระราชพิธีหลายลำ แต่ ขบวนเสด็จพระราชทานผ้าพระกฐินวัดเครือวัลย์ วัดนาคกลาง วัดพระยาทำ และวัดชินวร ในเอกสารระบุว่า “แต่เป็นเรือสำปั้นเสียมาก ด้วยในวันนี้เสด็จพระราชทานพระกฐินในคลอง มอญ คลองมอญนั้นเป็นคลองเล็ก” (หนังสือ Court ข้าราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรง ช่วยกันแต่ง เล่ม ๑, ๒๕๓๙ : ๑๔๐ – ๑๔๑ , ๑๖๑ – ๑๖๖)

^๗ ในคำให้การชาวกรุงเก่าระบุว่า ลอยพระประทีปในเดือน ๑๑ จากข้อมูลของ อาจารย์ ชีระวัฒน์ แสนคำ ได้ให้ ข้อมูลว่าทางอีสานลอยประทีปเล่นประทัดช่วงหลังออกพรรษา

ดังนั้นจากข้อความตอนท้ายลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๙: ๑๑๖) ที่กล่าวถึงพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ถวายผ้าพระกฐินจำนวน ๔๗ วัด ซึ่งในเอกสารชิ้นนี้ไม่ได้ระบุ ว่า ๔๗ วัดมีวัด อะไรบ้าง แต่หากทั้ง ๔๗ วัดไม่ควรถือว่าใช้ขบวนพยุหยาตราตามที่ปรากฏในลิลิตเรื่องนี้ได้

ขบวนเรือพระราชพิธีลดลงปริมาณเพราะวิทยาการจากตะวันตก

มักจะกล่าวกันว่าขบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารคขาดการบำรุงดูแลช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองและได้รับความเสียเป็นอย่างมากในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่อย่างไรก็ตามเรือพระที่นั่งในขบวนเรือพระราชพิธีได้เริ่มบทบาทลงในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ ทั้งนี้เพราะวิทยาการการต่อเรือกลไฟจากตะวันตก และทางราชสำนักมองว่าการต่อเรือกลไฟ ก็เป็นเกียรติยศเหมือนกับการทำเรือพระราชพิธีตามแบบโบราณ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) (๒๕๐๗: ๒๐๘) ที่ได้กล่าวไว้ว่า “แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรือกลไฟหาไม่มี มีแต่เรือกำปั่น บ้านเมืองเดี๋ยวนี้ก็สมบูรณ์ก็เจริญขึ้น พอจะสร้างเรือรบกลไฟขึ้นไว้สำหรับพระนคร และลาดตระเวนให้เป็นพระเกียรติยศบ้าง”

ต่อมาเมื่อความเจริญทางด้านการเดินเรือจากตะวันตกทั้งหลายเข้ามา ราชสำนักเริ่มที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับตะวันตกให้มากขึ้นเพื่อความเป็นศิวิไลซ์ ความรวดเร็ว ความสะดวกสบายในการคมนาคม ดังนั้นจึงไม่มีการต่อเรือพระราชพิธีจำนวนมากเหมือนกับการตั้งกรุงหรือถ้าจะต่อใหม่ก็ต่อเพียงลำสองลำเพื่อให้เป็นเกียรติยศพอประมาณ แต่เรือพระราชพิธีของเดิมก็รักษาพอให้ประกอบพระราชพิธีคงเป็นพระเกียรติยศตามแบบจารีตเท่านั้น

สำหรับ กระบวนพยุหยาตราทางชลมารคที่ถือเป็นเกียรติยศครั้งสุดท้ายในระบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์คือ ขบวนเสด็จพระราชดำเนินคราวฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี (ดู รายละเอียดกรมศิลปากร, ๒๕๒๔: ๑๖๑ – ๑๖๒) ต่อมาอีก ๒ เดือนก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หลังจากนั้นเป็นต้นมาก็ไม่มีขบวนพยุหยาตราทางชลมารค จนกระทั่งงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ จึงได้มีการจัดขบวนพยุหยาตราทางชลมารคใหม่อีกครั้ง และจะมีการจัดถี่มากในช่วง ๒๕๐๒ – ๒๕๑๐ ซึ่งถือว่าเป็นการรื้อฟื้นพระราชประเพณีในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ขาดหายไปกว่า ๒๕ ปีซึ่งถือว่าเกือบจะลืมเลือนไปจากสังคมแล้ว

แต่ขบวนพยุหยาตราสถลมารคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมีจัดอยู่ครั้งเดียวคือ คราวพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลปัจจุบันมีจัดแต่คราวเฉลิมพระชนมพรรษา ๓ รอบ จัดเป็น

ขบวนพยุหยาตราใหญ่ (พลตรี หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์, ๒๕๑๔: ๒๒) ด้วยเหตุความทรงจำเกี่ยวกับขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคจึงมีน้อยมากในสังคม

ดังนั้น จึงน่าที่จะพอเชื่อได้ว่าความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเรือพระราชพิธีของยุคสมัยนี้ (พ.ศ.๒๕๕๘) น่าจะเกิดขึ้นจากการรื้อพระราชประเพณีในช่วง ปี พ.ศ.๒๕๐๒– ๒๕๑๐ เพียงเท่านั้น

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิแห่งกรมศิลปากร และอาจารย์สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่แนะนำข้อมูลที่เป็นประโยชน์ รวมถึงพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ที่เอื้อเพื่อข้อมูล และให้ความอนุเคราะห์ในการถ่ายภาพ

รายการอ้างอิง

กรมศิลปากร. **นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสละไกร ตุลยายนอม, ๒๕๐๗.

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา, ๒๕๑๑.

กรมศิลปากร. **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๕ก.

กรมศิลปากร. **“ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก” ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๕ข.

กรมศิลปากร. **พระราชพิธีฉลองพระนครครบ ๑๕๐**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๔.

“การตั้งกรมสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ากรมหลวง” **ราชกิจจานุเบกษา** วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๓๗ : ๓๓๗.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์. **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, ๒๕๓๔.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน). **“ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง” วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๕.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงวงษานุประพันธ์ ตาด สนิทวงศ์ ณ อยุธยา), ๒๔๘๑.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรม
ศิลปากร, พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอนงค์ เทียมมราช,
๒๕๐๗.

นันทา วรเนติวงศ์. “การท่องเที่ยว การเดินทางและการผจญภัยของ เฟอร์ดินันด์ แมนเดซ ปินโต”
รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓ กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
๒๕๕๕.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “โลกของนพมาศ” ปากไก่และใบเรือ กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

ปรานี วงษ์เทศ. ประเพณี ๑๒ เดือน ในประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม เพื่อความอยู่รอดของ
คน. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๘.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพฯ: หอรัตนชัยการ
พิมพ์, ๒๕๕๕.

พิริยะ ไกรฤกษ์. พุทธศาสนิกนิทานเจดีย์จุลปะโทน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๗.

เมธินี จิระวัฒนา. กลองมโหระทึกในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. สำน
สมเด็จพระ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณา, ๒๕๐๔ก.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. สำน
สมเด็จพระ เล่ม ๑๒. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณา, ๒๕๐๔ข.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. “พระวิจารณ์” ตำราธรรมเนียมในราชสำนักครั้ง
กรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภา
พรรณไพไล, ๒๔๙๓.

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ “ลิลิตเสด็จไปขัตติยพมาเมืองกาญจนบุรี” พระบวรราช
นิพนธ์ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและ
สถลมารค. กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๓๗.

สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. ราชอาณาจักรสยามโดย มร. เดอะ ลา ลูแบร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. เรือพระราชพิธีและเห่เรือมาจากไหน กรุงเทพฯ: โพสต์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔.

หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์. “พระราชพิธีประจำปีในรัชกาลปัจจุบัน” ประเพณีในพระราชสำนัก (บางเรื่อง) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, พิมพ์ฉลองพระคุณในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์, ๒๕๑๐.

หนังสือ **Court** ข้าราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, ๒๕๓๙.

Hà Thúc Cân. **The Bronze Dong Son Drums**. S.l. : s.n., ๑๙๘๙.

M. Jacq – Hergoualc’h. **L’armement et l’organisation de l’armée Khmère**. Paris: Universitaires de France, ๑๙๗๙.

P. Pelliot. **Mémoires sur les Coutumes du Cambodge de Tcheou Ta – Kouan**. Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient, ๑๙๕๔.

Robert B. Fox. **The Tabon caves: archaeological explorations and excavations on Palawan island, Philippines**. Manila: National Museum, ๑๙๗๐.